

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

Livija MAČAITYTĖ-KASELIENĖ

**PASTORALINĖS LIETUVIŲ LITERATŪRINIO
NARATYVO STRATEGIJOS (1945–2010)**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Kaunas, 2015

UDK 821.172(091)

Ma-89

Disertacija rengta 2008–2014 metais Vytauto Didžiojo universitete.

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Indrė Žakevičienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – 04 H)

ISBN 978-609-467-102-9

TURINYS

IVADAS.....	4
1. PASTORALINĖS STRATEGIJOS: TEORINĖS PRIEIGOS IR KONCEPCINĖS APIBRĖŽTYS.....	13
1.1. Istorinė antikinio žanro recepcija	13
1.2. Pastoralė kaip naratyvinė moda	17
1.3. Strategija – tekstą organizuojantis principas	19
1.4. Teorinės vietos ir laiko apibrėžtys.....	21
1.5. Sentimentalioji ir kompleksinė moda. Pastoralinės strategijos	25
1.6. Lietuviškojo pastoralizmo kūrimosi prielaidos	27
2. ATSITRAUKIMO DISKURSAS: „PRARASTOJO ROJAUS“ IEŠKOJIMAI	39
2.1. Nostalgija – teksto konstravimo pagrindas. <i>Elegiškieji agrariniai ir elegiškieji urbanistiniai</i> pastoraliniai naratyvai	39
2.1.1. Atminties ir vaizduotės dermė: J. Meko pastoralinis pasaulis („Semeniškių idilės“, „Reminiscencijos“).....	39
2.1.2. Miestas kaip ilgesio objektas B. Pūkelevičiūtės romane „Aštuoni lapai“	46
2.1.3. Prarasto laiko refleksijos sovietmečio naratyvuose: A. Ramono, B. Radzevičiaus, J. Apučio prozos tekstai	53
2.2. „Gero gyvenimo“ vizijos: <i>idiliškųjų urbanistinių, idiliškųjų agrarinių</i> pastoralinių naratyvų reprezentacijos ir transformacijos	61
2.2.1. Idealizuotas pastoralinis pasaulis (P. Andriušio „Anoj pusėj ežero“)	61
2.2.2. Savos ir svetimos vietos egzodo tekstuose: M. Katiliškio „Užuovėja“, „Išėjusiems negrįžti“, A. Baranausko „Kalvos ir lankos“	65
2.2.3. Pastoralinės miesto vizijos sovietmečio tekstuose: A. Ramono, B. Radzevičiaus, J. Apučio naratyvai.....	71
3. KITO PASAULIO KŪRIMAS: LIETUVIŠKOSIOS ARKADIJOS ATRASTYS.....	78
3.1. Tarp realybės ir siekiamybės. Kintančios pasakojimo strategijos XX a. pabaigos–XXI a. pradžios lietuvių literatūriniuose tekstuose	78
3.2. <i>Utopiškieji gamtiniai</i> pastoraliniai naratyvai: alternatyvių tikrovės modelių paieškos	82
3.3.1. Lietuvos perkėlimo vizijos – kultūrinio žaidimo erdvės (M. Ivaškevičiaus „Madagaskaras“, P. Dirgėlos „Alibi knygos“)	82
3.3.2. Sala kaip pastoralinė vieta G. Beresnevičiaus romane „Paruzija“. Naujojo pastoralizmo kontūrai.....	90
IŠVADOS	97
Šaltiniai	100
Literatūra	101
PRIEDAI	107

IVADAS

Šio darbo specifiką ir tyrimo pobūdį yra nulėmęs suvokimas, jog kultūrinio virsmo situacijose literatūrinių naratyvų kūrėjams visuomet įmanomos dvi pagrindinės išeitys arba literatūrinio elgesio formos: pirmoji ženklina galimybę kurti apokaliptinius ne tik konkretaus subjekto, bet ir visos tautos žlugimą reflektuojančius naratyvus, o antroji aktualizuoja rašytojų pastangas atsigręžti į idealizuotas praeities vietas arba kurti utopiškas ateities vizijas, siūlant skaitytojui alternatyvių tapatinimosi modelių įvairovę. Būtent kitų ar kitokių idealizuotų vietų ar bendruomeninių savimonės formų paieškos šiame darbe laikomos esminėmis, provokuojančiomis svarstymus apie numanomas pastoralines strategijas ir intencijas.

Pastoralė visuomet buvo suprantama ir atpažįstama kaip atsitraukimo diskursas ir paradigma. Troškimas išsilaivinti, pabėgti nuo destruktivos, sudėtingos ar negatyvios gyvenamosios tikrovės traukiantis į literatūrinio diskurso sukurtą gaivios žalumos ir ramybės šalį – Arkadiją – yra vienas esminių visos pastoralinės literatūros skiriamųjų bruožų ir siekių. Atsiribojus nuo tradicinės pastoralės kaip apibrėžto konvencijai paklūstančio žanro, generuojama nauja pastoralės kaip savitos naratyvinės modos samprata. Šiame darbe pastoralė yra suprantama ir tirama kaip tokia moda, kurioje atsitraukimo, nostalgijos, kontrasto, sugrįžimo ir kito pasaulio kūrimo naratyviniai elementai laikomi esminiais ją nusakančiais dėmenimis. Atsigręžus į strateginius konkretaus literatūrinio naratyvo dėmenis ir parametrus (raiškos būdą, pasitelktas naratyvines technikas), atsiveria galimybė kalbėti apie pastoralės naratyvą kaip sąmoningai sukonstruotą instrumentą.

Į tyrimo lauką patekęs periodas (1945–2010 m.) gali būti laikomas vienu iš ribinių ne tik lietuvių literatūrai ir kultūrai, bet ir visai tautai. Greta fizinės grėsmės, nulėmusios dalies lietuvių rašytojų pasitraukimą į Vakarų šalis, ne mažesni iššūkiai teko ir rašiusiems Lietuvoje. 1944–1953 m. tekstams taikyta itin stipri antinacionalistinė kampanija¹, pirmiausiai pasireiškusi vadinamosios kaimiškosios prozos intensyviu puldinėjimu. XX amžiaus 7–8 dešimtmetis, sovietmečio pabaiga, XXI amžiaus pradžia taip pat laikytini reikšmingais slenkstiniais periodais, kuomet iškyla esminis pastoralinio kalbėjimo poreikis. Ribinėmis šiame darbe laikytinos dvasinio stabilumo visuomenėje (tautinė savimonės, savivokos, vertybinės dimensijos) menkėjimo būsenos, kuomet atsiveria pamatinis stabilumo, užtikrintumo poreikis. Pastoraliniams naratyvams tenka esminis vaidmuo – sukurti guodžiančius, būtį įsivaizduojamai stabilizuojančius pasaulėvaizdžius.

---

¹ Baliutytė E. Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Ribinių situacijų, žvelgiant retrospektyviai, būta ir anksčiau. Pasirinkto periodo išskirtinumą lemia atsiradusi produktyvi kurianti išeivija. Egzodo tekstai – atraminiai pastoralinių naratyvų lietuvių literatūroje pavyzdžiai. Sparčiai kintantis sociokultūrinis kontekstas – globalizacijos nulemti dėsniai, Vakarų literatūros, kultūros įtakos, įsiveržusios technologijos, vartotojiškos sąmonės apraiškos – grasina tautinėms pastoralizmo formoms, drauge tampa prielaida ieškoti naujų, alternatyvių prisirišimo prie vietos, pastoralinio idealo formų.

Tyrimo aktualumas ir naujumas. XXI amžiaus didieji rūpesčiai – tauta ir aplinka. Šiame darbe pastoralė yra suprantama kaip tokia literatūrinio vaizdavimo paradigma, kuomet realus (istoriškai bei politiškai nulemtas) pasaulis yra atskleidžiamas ne tik koks yra, bet ir koks turėtų būti. Pastoralinė vaizduotė realizuojasi sukurdamą trūkstamus realybei alternatyvius pasaulius. Atkreipus dėmesį į skirtingais istoriniais ir kultūriniais periodais, pakitus geopolitinėms aplinkybėms kuriamus pastoralinius naratyvus bei pasirenkamas skirtingas atsitraukimo kryptis ir būdus, domintis tuo, kokios vietos yra įsivaizduojamos ir kuriamos kaip pastoralinės, yra įmanu atsakyti į klausimą, ko yra ilgimasi ir pasigendama konkrečioje vietoje ir konkrečiame laike.

Atsižvelgiant į laiko ir vietos steigtis naratyviniame lygmenyje, pirmą kartą išskiriami ir konceptualizuojami trys galimi pastoralinių pasaulių modeliai: 1) tariamai buvę (*prarasti praeities* pastoraliniai pasauliai), 2) įsivaizduojamai esantys (*idealizuoti dabarties* pastoraliniai pasauliai), 3) hipotetiškai būsiantys (*alternatyvūs ateities* pastoraliniai pasauliai). Visi jie aptariami praktinėje darbo dalyje. Teorinėje darbo dalyje pateiktos *pastoralinės strategijos, pastoralinės atsitraukimo strategijos, pastoralinės kito pasaulio kūrimo strategijos, elegiškojo, idiliškojo (urbanistinio, agrarinio), utopiškojo gamtinio pastoralinių naratyvų, pastoralės kaip naratyvinės modos, lietuviškojo pastoralizmo* koncepcijos yra suformuluotos darbo autorės. Užsienio autorių darbuose aptinkamos tyrimui parankios kategorijos tam tikrais atvejais yra adaptuojamos, pritaikant jas lietuvių literatūriniais naratyvams.

Bendri pasakojimai saugo tautos vientisumą laike ir erdvėje bei kintant geopolitinėms aplinkybėms. Šiame kontekste literatūrinė pastoralė kaip visai tautai reikšmingų mitologemų arba nacionalinių įvaizdžių ir kultūrinių simbolių kūrėja tampa prieglobsčiu nuo kasdieninio gyvenimo problemų, istorinio pasaulio kataklizmų, dvasinio gyvenimo sukrėtimų ir (socio)istorinio pasaulio diktuojamų dėsnių ir aktualijų. Tokia laikina pabėgimą ir tariamą išsigelbėjimą teikianti, dvasines ir fizines tautos galias konsoliduojanti, jos išlikimą, tęstinumą ir gyvybingumą teigianti funkcija tampa vienijanti visus toliau analizuojamus pastoralinių naratyvų tipus.

Žvelgiant iš tokios perspektyvos formuluojama **disertacijos problema**: kokios pastoralinės strategijos ir literatūrinio kalbėjimo būdai yra pasirenkami ribiniais istoriniais (kultūriniais) tarpniais?

Disertacijos objektas – pastoralinės strategijos, sąlygojančios specifinius pastoralinius lietuvių literatūrinius naratyvus.

Disertacijos tikslas – identifikuoti 1945–2010 m. lietuvių literatūrinių naratyvų pastoralines strategijas ir atskleisti įvairiapusį, dinamišką pastoralizmo reiškinių, literatūroje atsiveriantį įvairiomis formomis, skirtingais kalbėjimo būdais, tonacijomis ir prasmėmis.

Tikslui pasiekti formuluojami **uždaviniai**:

- 1) aiškinantis pastoralinių strategijų ypatumus, aptarti tyrimui parankius ekokritikos, sociokritikos ir naratologijos teorinius teiginius;
- 2) atskleisti pastoralę kaip literatūrinį fenomeną akcentuojant kultūrinės, socioistorinės, ideologinės reikšmės;
- 3) ištirti specifines pastoralines strategijas ir jas charakterizuoti remiantis 1945–2010 m. lietuvių literatūros tekstais;
- 4) analizuojant tekstus išskirti specifines lietuvių literatūriniame diskurse egzistuojančias pastoralinių naratyvų modas.

Atskleidžiant pastoralės kaip socialiai, ideologiškai aktyvaus fenomeno sampratą, suvokiant jos apgaulingumą ir daugialypiškumą, stengiantis dirbtinai neišsprasti tiriamų literatūros tekstų į vienos teorijos rėmus, šiame darbe taikomas perspektyvus funkcinis požiūris į tekstus. Domintis ne tuo, ką tekstas „sako“, o tuo, ko siekia, atveriami plati literatūros kūrinių nagrinėjimo perspektyva. Toks nagrinėjimo rakursas leidžia derinti visiškai skirtingas pastoralinio naratyvo traktuotes klausiant, kas pastoralė apskritai yra bendrame sociokultūriniame bei literatūriniame kontekste, jei skirtingų teoretikų darbuose ji vadinama „kultūrinių ginklų“², be kurio Vakarų kultūra negalėjo išsiversti daugiau kaip du tūkstančius metų, tapatinama su „ritualizuotu realaus gyvenimo žaidimu“³, atskleidžiančiu trūkstamus probleminius gyvenamojo meto elementus ir aspektus arba vartojama ir vertinama idiliškai naivaus, paviršutiniško arba estetiškai malonaus literatūrinio žanro prasmėmis.

Darbo hipotezė. Ribinės, kultūrinio virsmo situacijos provokuoja skirtingų pastoralinių strategijų atsiradimą. Žvelgiant į 1945–2010 metų lietuvių literatūrinius tekstus išskirtini du naratyviniai judesiai – gręžimosi atgal (į praeities laiką ir prarastas vietas) ir utopiško žvilgsnio į ateitį, reiškiančio alternatyvių tikrovės modelių paieškas. Tikėtina, jog šie judesiai suponuoja

---

² Buell L. The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995, p. 32.

³ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: Aidai, 2002, p. 37.

skirtingus pastoralinius naratyvus – savitus kreipimosi į pasaulį ir laikysenos aplinkos atžvilgiu būdus. Manytina, jog disertacijoje išskirtos strategijų formos – atsitraukimo ir kito pasaulio kūrimo – egzistavo ir gerokai anksčiau, tačiau šio darbo tikslas yra paaiškinti jų funkcionavimą konkrečiame 1945–2010 metų lietuvių literatūriniame diskurse.

Metodologinės nuostatos ir teorinės atramos. Siekiant išsiaiškinti pastoralinio naratyvo funkcijas ir intencijas, jo raiškos būdus, aptariant pastoralines strategijas ir jų nulemtus specifinius literatūrinius naratyvus, analizės lauke neišvengiamai atsiduria sudėtingi ir įvairialypiai teksto vs konteksto tarpusavio sąryšiai, reikalaujantys įvairių teorinių ir metodologinių prieigų. Pastoralizmo traktuotei paranki (post)klasikinės naratologijos, ekokritikos ir sociokritikos siūloma literatūrinio naratyvo kaip savikūros instrumento samprata. Literatūrinę pastoralę suvokiant ir tiriant ne tik kaip įsivaizduotą, bet ir kaip realius fizinius, geografinius konkrečios aplinkos dėmenis fiksuojantį kultūros reiškinių, kritinė analizė būtina. Panašią tyrimų kryptį nurodo ir ekokritikas Lawrence'as Buellas teigdamas: „Visi tyrimai, susiję su domėjimusi meniniu fizinės tikrovės perteikimu, anksčiau ar vėliau neišvengiamai susiduria su meta-klausimu, kaip arba kuo remiantis turi būti aiškinami santykiai tarp teksto pasaulio ir istorinio arba gyvenamosios patirties pagimdyto pasaulio“⁴. Pastoraliniai naratyvai, grindžiami natūralios aplinkos (nepaliestos, kultivuotos, sugamtinto miesto) vaizdavimu, atliepia ekokritinį siekį peržengti kultūrą ir gamtą skiriančias ribas. „Aplinka nėra „kita“, ji – mūsų būties dalis“⁵, - tvirtina Buellas. Atskirų kultūros geografo⁶ įžvalgos papildo ekokritikos lauką, pabrėžia idealizuoto pastoralinio kraštovaizdžio reikšmingumą nacionalinių tapatumų, pastoralinio prisirišimo prie konkrečios vietos formavimuisi.

Kaip literatūrinė kategorija pastoralė šiuolaikiniame teoriniame diskurse dažniausiai atpažįstama per atsitraukimą, atsigręžimą į *kitą* vietą arba į *kitą* laiką, arba į abu iškart. Žvelgiant iš naratologijos perspektyvos, laikas ir vieta yra esminiai kiekvieno literatūros teksto arba kūrybinės veiklos atraminiai elementai. „Visos ženklų sistemos, kaip ir visos meno formos, reikalauja arba erdvės, arba laiko, arba abiejų jų. Pavyzdžiui, tapyba panaudoja erdvę, muzika ir žodinė kalba pasitelkia laiką, o rašytinė kalba išnaudoja jas abi: erdvę kaip užrašymo

⁴ Buell L. The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, p. 30.

⁵ Buell L. Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001, p. 55.

⁶ Tarp reikšmingiausių minėtini ir darbe pasitelkiami: Daniels S. Place and the Geographical Imagination// Geography Vol. 77 (4), 1992; Daniels S. Introduction// Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and the United States. Daniels S. (ed.). Cambridge: Polity Press, 1993; Palang H. Landscape Changes in Estonia: the Past and the Future. Tartu university Press, 1993; Lowenthal D. European and English Landscapes as National Symbols// Geography and National Identity. Hooson D. (ed.) Oxford: Blackwell Publishers, 1994; Sheeran P. The Narrative Creation of Place// Nature and Identity in Cross-Cultural Perspective. Buttrimer A., Wallin L., (eds.). Netherlands: Kluwer Academic Publishers. 1999; Peil T., Soovali H. Estonian National Landscapes – the Sum and its Parts// Landscape, Law and Justice. 2005.

vietą ir laiką, reikalingą minčių apdorojimui ir perdavimui“, - teigia šiuolaikinės naratologijos atstovė Marie-Laure Ryan⁷. Pažymėtina, jog visus pastoralinius naratyvus vienijančių motyvų ir elementų (tokių kaip atsitraukimo ir sugrįžimo judesiai, nostalgijos jausmas, idilinio mąstymo paradigma, kraštovaizdžių kaip malonių vietų arba *locus amoenus* reprezentacijos, Arkadijos kaip „prarastojo rojaus“ vaizdiniai, Aukso amžiaus mitologija, etc.) išskyrimas bei aptarimas parankus, nes leidžia identifikuoti lietuvių literatūriniame diskurse egzistuojančius pastoralinius naratyvus ir pavienius savito lietuviškojo pastoralizmo elementus.

Sociokritika tyrimui pateikia parankias teorines išvalgas, aktualizuodama istorinį, socialinį bei politinį tekstų aiškinimą. Gilindamasi į ištakas (rašytinio teksto kūrimo sąlygas) ir pasekmes (kokie tekstai yra skaitomi, kaip jie plinta bei prigyja užtekstinėje erdvėje – kultūroje, mokykloje, visuomenėje, etc.), sociokritinė literatūros teorija „patį tekstą traktuoja kaip vietą, kurioje reiškiasi ir išsipildo tam tikras socialumas“⁸. Sociokritikas Pierre'as Barberis teigia: „Nors tekstas yra įsiterpęs tarp sąlygų, determinuojančių jo radimąsi, ir padarinių, kuriuos lemia jo buvimas, jis pats yra toks reikšmingas, jog skaitomas pajėgia prisitraukti ir savo radimosi prielaidas, ir buvimo padarinius... (...) kiekvienas tekstas, būdamas tam tikrų prielaidų sąlygotas, pats yra nauja sąlygojanti prielaida“⁹. Sociokritinė literatūros teorija „įpareigoja nuolat klausti, ką rašymas ir literatūra iš tikrųjų *daro*, kam tai reikalinga ir ką tai reiškia“¹⁰. Sociokritika kalba apie literatūros kūrinį kaip įvykį, kuris įsiterpdamas į tikrovę sukuria savo paties reiškimosi joje erdvę, kartu suteikdamas pasauliui tai, ko nebuvo iki jo. Literatūros kūrinio *socialumas* šiame kontekste gali būti realizuotas tik per komunikacines literatūros kaip kultūros teksto galimybes. Sociokritika atsigręžia į tapsmą aktualizuodama literatūros kūrinio galimybę keisti, kurti įvairaus pobūdžio individualius ir tautinius tapatumus.

Darbo šaltiniai. Į tyrimo lauką patenka ryškiausiai pastoralinę atsitraukimo ir pastoralinę kito pasaulio kūrimo strategiją reprezentuojantys lietuvių literatūriniai naratyvai. Tiriami išeivijos autorių tekstai: Jono Meko „Semeniškių idilės“ (1948 m.), „Reminiscensijos“ (1972 m.), Albino Baranausko „Kalvos ir lankos“ (1959 m.), Pulgio Andriušio „Anoj pusėj ežero“ (1947 m.), Birutės Pūkelevičiūtės „Aštuoni lapai“ (1956 m.), Mariaus Katiliškio „Užuovėja“ (1952 m.), „Išėjusiems negrįžti“ (1958 m.). Tarp sovietmečių rašytų tekstų patenka: Juozo Apučio „Horizonte bėga šernai“ (1970 m.), „Tiltas per Žalpę“ (1980 m.), „Gegužė ant nulūžusio beržo“ (1986 m.), Broniaus Radzevičiaus „Balsai iš tylos“ (1970 m.), „Link debesijos“ (1984 m.), Antano Ramono „Ramybės kalva“ (1997 m.), „Vasario upės“ (2007

⁷ Ryan M. L. Space, Place and Story. Prieiga per internetą <http://users.frii.com/mlryan/spaceplace.pdf> [žiūrėta 2013-09-18]

⁸ Barberis P. Sociokritika// Bergez D., Barberis P. (sud.) Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai pagrindai. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 133.

⁹ Ten pat, p. 133–135.

¹⁰ Ten pat, p. 138.

m.)¹¹. Analizuojami naujausi lietuvių literatūros prozos tekstai: Petro Dirgėlos romanas „Alibi knygos“ (2004 m.), Mariaus Ivaškevičiaus pjesė „Madagaskaras“ (2004 m.), Gintaro Beresnevičiaus romanas „Paruzija“ (2005 m.). Darbo tikslas nėra visapusiškai ištirti visus minėtuosius kūrinius, bet išryškinti reprezentatyviausius pastoralinius naratyvus kaip skirtingų modų (elegiškosios agrarinės, elegiškosios urbanistinės, idiliškosios agrarinės, idiliškosios urbanistinės ir utopiškosios gamtinės) reprezentantus.

Siekiami išsiaiškinti ar skiriasi skirtingose vietose (išėivijoje, sovietmečiu Lietuvoje) ir skirtingu metu (XX a. viduryje–XXI a. pradžioje) parašytų naratyvų esmingieji raiškos dėmenys, pastoralinio atsitraukimo būdai, pasirinktos rašymo strategijos.

Disertacijoje vartojamos sąvokos. *Pastoralė*. Remiantis konvencija pastoralė yra suprantama kaip nedidelės apimties literatūros kūrinys, paprastai poema arba eilėraštis, (idealizuotai) vaizduojantis ramų piemenų ir piemenaičių gyvenimą gamtos (kaimo) aplinkoje. Pastoralės kaip konvencijai paklūstančio, aiškia topika (dažniausiai piemenų gyvenimo vaizdavimu idealizuotoje gamtos apsuptyje) apriboto antikinio žanro samprata priklauso (neo)klasikinei literatūros teorijai. Tokiu atveju ji tampa savitu universaliu „prarastojo rojaus“ arba mitologiniu Aukso amžiaus atitikmeniu ir teoriniame diskurse vartojama sinonimiškai. Vadinamosiose postkolonialistinėse, okupaciją patyrusiose šalyse kalbėjimas pastoraliniais terminais įgyja ideologinį valentingumą. Tautos tikrai kuria savitas pastorales arba atokaus nacionalizmo formas, teigia Buellas¹². Tam tikrų šalių arba atskirų vietovių suvokimas kaip atokių, neprieinamų *kitų* duoda pradžią kiekvienos tautos nacionalizmo formavimuisi arba tautinės savimonės formų kaip skirtingų tautinio bendruomeniškumo variacijų atsiradimui. Ekokritiniame teoriniame diskurse pastoralė tampa viena dažniausiai vartojamų sąvokų. Kaip literatūrinė kategorija ekokritikos požiūriu ji suprantama ir apibrėžiama kaip „žanras, kuris išryškina taikų ir harmoningą kaimo bendruomenių gyvenimą“¹³. Tai dar vienas (greta apokaliptinio naratyvo) šablonas, modelis ekologiniams pasakojimams apie aplinką¹⁴. Šioje disertacijoje, atsiribojant nuo žanrinių apibrėžčių, pastoralė konceptualizuojama ir tiriama kaip naratyvinė kategorija. Tai moda, lydimą elegiškų, idiliškų ir utopiškų nusiteikimų. Taigi kaimiško gyvenimo vaizdavimas nėra privalomas, o laikas ir vieta, atsitraukimas ir sugrįžimas, kito pasaulio kūrimas, nostalgijos ir kontrasto principas tampa atraminiais ją nusakančiais dėmenimis.

¹¹ Pažymėtina, jog A. Ramono rinktinės išleistos jau po Nepriklausomybės atgavimo, tačiau jose sugulę tekstai rašyti dar sovietmečiu (ypatingai – jo pabaigoje).

¹² Buell L. The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, p. 16.

¹³ Heise U. K. Eco-Narratives// Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York, 2005, p. 129.

¹⁴ Ten pat.

Suvokiama kaip pamatinis tekstą organizuojantis principas (konstravimo įrankis arba metodas), sąvoka **strategija** išreiškia rašytojo sąmoningai pasitelktų technikų įvairovę siekiant vieno arba keleto konkrečių, paprastai iš anksto numatomų tikslų. Minėtoji sąvoka šiame darbe pasitelkiama ne tik kaip neutrali (naratyvą struktūruojanti, organizuojanti), tačiau ir kaip tam tikrus ketinimus nurodanti paradigma. Pasitelkiant minėtąją sampratą pagrindžiančias literatūros kritikų Kennetho Burke'o¹⁵ bei Jeremy'o Anthony'o Cuddono¹⁶ teorines žvalgas ir formuluotes, sąvoka „strategija“ šiame darbe apibrėžiama ir vartojama ne tik kaip sąmoningai pasirinktas, tačiau ir tikslingai organizuotas literatūrinio kalbėjimo būdas, atskleidžiantis tiek rašytojo intencijas, slypinčias pačioje teksto organizacijoje, tiek ir konkrečių teksto veikimo būdų linkmes.

Naratyvas yra tai, kas lieka tuomet, kai žinojimo galimybė yra suardyta, teigia naratologė Marie-Laure Ryan¹⁷. Panašią sampratą pateikia ir kita naratologijos kaip kultūros tekstų tyrimų krypties atstovė Mieke Bal tvirtindama: „(...) naratyvas yra būdas, o ne žanras. Tai gyva ir aktyvi kultūrinė jėga, ne tik tam tikra literatūros rūšis. Ji sudaro didžiąją dalį kultūrinio rezervuaro, leidžiančio atrasti prasmę chaotiškame pasaulyje ir jame vykstančiuose nesuprantamuose, nepaaiškinamuose įvykiuose. Privalu nepamiršti ir to, jog pasakojimas gali būti pasitelkiamas kaip manipuliavimo priemonė. Trumpai tariant, tai yra kultūrinė jėga, kurios reikia paisyti“¹⁸. Vis dėl to šioje disertacijoje laikomasi pamatinės šiuolaikinei kognityvinei naratyvo teorijai būdingos sampratos: „naratyvas – fundamentalus būdas sisteminti žmogaus patirtį ir tikrovės modelių konstravimo įrankis“¹⁹.

Moda, remiantis TŽŽ apibūdinimu, – tai „ko nors atmaina, rūšis“²⁰. Darbe neapsiribojama šia naratyvinės modos samprata, ją papildant pastoralizmui reikšminga nuotaikos, atmosferos, nuostatos paradigma. Nuotaika ir nuostata yra tai, kas lietuvių literatūroje sukuria savitus pastoralinius eleginius, pastoralinius idilinius arba pastoralinius utopinius naratyvus.

Kultūrologų, kultūros geografų darbuose terminas **pastoralizmas** (iš)reiškia savitą gyvenimo ir mąstymo būdą, pabrėžiant žmogaus ir jį supančios aplinkos (paprastai natūralios)

---

¹⁵ Burke K. The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1973, p. 297.

¹⁶ Cuddon J. A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. England: Penguin Books, 1992, p. 908.

¹⁷ Ryan M. L. Narrative// Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York, 2005, p. 344.

¹⁸ Bal M. Travelling Concepts of the Humanities: A Rough Guide. Toronto: University of Toronto Press, 2002, p. 10.

¹⁹ Herman D. Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative. Lincoln: University of Nebraska Press, 2002. Cituojama iš: Ryan M. L. Narrative// Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York, 2005, p. 345.

²⁰ Tarptautinių žodžių žodynas, sud. V. Vaitkevičiūtė, Vilnius: Žodynas 2007, p. 727.

vientisumą. Kaip etosas ir mąstymo būdas pastoralizmas nurodo „mėginimą išspręsti prigimtinės įtampas tarp civilizacijos ir gamtos, apsigyvenant šių dviejų sferų paribiuose“²¹. Šiame darbe vartojama pastoralizmo sąvoka reiškia, kad kalbama tiek apie normatyvinius konkrečios tautos (lietuvių) tapatumo vaizdinius, tiek ir apie savitus kolektyvinės bendruomenės pasaulėjautos, pasaulėvokos dėmenis.

Darbo struktūra. Siekiant atskleisti tiriamo objekto įvairialypiškumą ir ilgaamžiškumą, jo kaitą ir recepciją nacionalinės literatūros kontekste, pasirinktas itin platus prieigų laukas, leidžiantis aptarti pastoralės kilmę ir modalumą.

Teorinė darbo dalis skirta pastoralės kaip literatūrinio fenomeno sampratos ekokritiniame, sociokritiniame, naratologiniame teoriniame diskurse pristatymui, literatūrinio reiškinio ištakų ir istorinės raidos tendencijų aptarimui. Atribojant pastoralę nuo tradicinės literatūrinio žanro sampratos, o taip pat ir nuo jai artimų idilės, georgikos, utopijos žanrų, išryškinamos jos kaip naratyvinės modos skirtybės, tokius elementus kaip atsisraukimas, nostalgija, idiliškumas, sugrįžimas, kontrasto principas, etc. laikant kertiniais. Konceptualizuojamos pastoralinių strategijų vartosenos. Atskiros paminėjimo reikalauja 1.6. poskyris, skirtas pastoralizmo formavimosi prielaidoms lietuviškame kontekste aptarti. Ieškant pastoralinio rašymo ištakų analizės lauke atsiduria ir yra glaustai pristatomi tiek jam atstovaujantys lietuvių literatūriniai naratyvai (pradedant Donelaičio, Baranausko, Maironio poetiniais tekstaais), tiek ir atskirų Lietuvos literatūrologų, kultūrologų, ekokritikų, vienaip ar kitaip užčiuopiančių pastoralės fenomeną, reikšmingiausi moksliniai tyrimai.

Detaliai konkrečių kūrinių analizei skirta antroji ir trečioji darbo dalys. Pastoralinę atsisraukimo strategiją reprezentuojantys elegiškieji urbanistiniai, elegiškieji agrariniai pastoraliniai naratyvai analizuojami 2.1. darbo dalyje; idiliškosios urbanistinės, idiliškosios agrarinės modos reprezentacijoms lietuvių literatūrinuose tekstuose ištyrimui skiriamas 2.2. poskyris. Jų tyrimą atskirai lemia pasirinkti skirtingi kalbėjimo ir pasaulėvaizdžio kūrimo būdai. Pastoralinę kito pasaulio kūrimo strategiją atliepiantys utopiškieji gamtiniai pastoraliniai naratyvai analizuojami trečiojoje darbo dalyje.

3.1. poskyris orientuotas į XX a. pabaigos–XXI a. pradžios sandūros nulemtų lietuvių literatūrinio naratyvo transformacijų, kintančių pasakojimo strategijų išryškinimus. Apokaliptinės (tradiciniam pastoralizmui priešingos) vaizduotės šiuolaikinėje lietuvių literatūroje suklestėjimas siejamas su Vakarų literatūrų bei vadinamojo kultūrinio vartotojiškumo, globalizacijos įtakomis, lietuviškojo tapatumo krize. Kito pasaulio kūrimą teigiantys utopiškieji gamtiniai pastoraliniai naratyvai, aptinkami išimtinai XXI a. pradžios

---

²¹ Marx L. Pastoralism in America// Ideology and Classic American Literature. Eds. S. Bercovitch, M. Jehlen. Cambridge University Press, 1986, p. 44.

lietuvių literatūriniame diskurse, analizuojami 3.2. darbo dalyje. Šiuolaikinės lietuvių literatūros kontekste jie ryškėja kaip „naujojo pastoralizmo“, orientuoto į naujų alternatyvių tapatumo modelių sukūrimus, pavyzdžiai.

Pabaigoje pateikiamos išvados.

1. PASTORALINĖS STRATEGIJOS: TEORINĖS PRIEIGOS IR KONCEPCINĖS APIBRĖŽTYS

Pastoralė yra viena iš istoriškai ilgiausiai išlikusių, tačiau ir sunkiausiai konkrečioms teorinėms apibrėžtims paklūstančių sąvokų. Kaip literatūrinė kategorija ji neretai tapatinama su stilistiškai bei tematiškai aiškiai apibrėžtu antikiniu bukolikos žanru, reiškiančiu trumpą lyrinį epinį dialogų arba dainos formos kūrinį, idealizuotai vaizduojantį taikų piemenų, žemdirbių gyvenimą ir meilę gamtos apsuptyje²². Tačiau graikų kilmės žodis „bukolika“ (gr. Βυκολική) ir lotyniškuoju jos atitikmeniu paprastai laikoma pastoralė (lot. *pastoralis* – piemuos, kerdžius) antikinėje vartosenoje iš tiesų nebuvo sinonimai²³. Pasak vieno iš pagrindinių pastoralės literatūrinio fenomeno tyrinėtojų Davido Halperino, bukolika nuo pat pradžių reiškė literatūrinį apibūdinimą ir nurodė į anksčiau minėtus požymius atitinkantį literatūros kūrinį, o pastoralės etimologinė analizė griežtai ją atibojia nuo literatūros²⁴. Tik XV amžiaus Italijoje šis terminas pradėtas taikyti literatūros kūriniams. Sąvokos apskritai retai kada yra vartojamos ta pačia reikšme, o retrospektyvus žvilgsnis į „tradicijas ir mokyklas, iš kurių jos atsirado, leidžia įvertinti pateiktų reikšmių ir formuluojamų sampratų pagrįstumą, svarumą“²⁵, teigia Bal. Vadovaujantis tokia nuostata, tolimesnis darbo skyrius yra skirtas pastoralės literatūrinio žanro pokyčiams istorijos eigoje, jo traktuotėms sociokritikos ir ekokritikos teorinių diskursų kontekste aptarti.

1.1. Istorinė antikinio žanro recepcija

Klasikinio pastoralizmo arba gryniosios pastoralės šaknys glūdi antikinės senovės Graikijos poeto Teokrito eilėse, teigia vienas iš literatūrinės antropologijos tyrinėtojų Wolfgangas Iseris²⁶. Nors pats Teokritas savo kūrybos taip nevadino, vėlesnės kartos sureikšmino tas jo poezijos dalis, kuriose ryškiai figūruoja piemenys. Jo „Idilės“ – tai trumpi mitologiniai pasakojimai, pastoraliniai arba bukoliniai eilėraščiai (dialogo arba monologo forma) apie piemenų, ožganių, žemdirbių ir žvejų gyvenimą.

²² Cuddon J. A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. London & New York: Penguin Books, 1992, p. 686–691.

²³ Hunter R. Theocritus: A Selection. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 5.

²⁴ Halperin D. M. Before Pastoral: Theocritus and the Ancient Tradition of Bucolic Poetry. New Haven: Yale University Press, 1983., p. 10–13. Pažymėtina, jog dar ir šandien būdvardinė žodžio „pastoralė“ forma *pastoralinis* vartojama a) kaimiško, priešingo miestietiškam, civilizuotam gyvenimo būdo reikšmėmis; b) kaip gyvulininkystės terminas. Plačiau apie tai žr. in: Emanuelsson U. The Rural Landscape of Europe. How Man has Shaped European Nature// The Swedish Research Council Formas. T. 5, 2009, p. 139–183.

²⁵ Bal M. Travelling Concepts of the Humanities: A Rough Guide. Toronto: University of Toronto Press, 2002, p. 29.

²⁶ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: Aidai, 2002, p. 36–37.

Analizuodamas pastoralės žanro dėsningumus, vystymąsi bei kaitą istorijos eigoje Iseris bukoliką teigia esančią tam tikra pastoralės atmaina, todėl šiuos terminus vartoja sinonimiškai. Akivaizdi pastoralės sąveika ir su antikiniais eklogos bei georgikos literatūriniais žanrais, kurių centre atsидuria ne tiek piemenų kasdieninio gyvenimo vaizdavimas, kiek kaimo darbų, žemdirbystės (Vergilijaus „Georgikos“) ar gyvenimo natūralios gamtos prieglobstyje (Vergilijaus „Eklogos“) išaukštinimas²⁷.

Siekiant suvaldyti teoriniame diskurse aptinkamą minėtųjų terminų įvairovę, būtina atsiriboti nuo itin populiarus idilės žanro. Klasikiniame bei šiuolaikiniame neoklasikiniame teoriniame diskurse idilė beveik tampa pastoralės sinonimu. Vanda Zaborskaitė taip pat nepateikia aiškios skirties, minėtuosius terminus kone visiškai sutapatindama, vartodama sinonimiškai: „Idilė (pastoralė, bukolika) – dažniausiai lyrinio monologo forma parašytas kūrinys, tematinis požiūris susijęs su piemenų, žemdirbių, žvejų, medžiotojų buitimi; kartais į jį įspina aprašymai ir dialogai. Dialogizuota idilė, ypač Prancūzijoje, vadinama ekloga. Žanro pagrindėjai – antikos poetai Teokritas, Vergilijus“²⁸. Šiame darbe pastoralė suvokiama ir tiriama ne kaip klasikinis idilei artimas žanras, bet kaip savita naratyvinė moda, kurioje atsitraukimas, nostalgija, kontrastas, sugrįžimas ir *kito* pasaulio sukūrimas yra kertiniai elementai. Vadovaujantis tokia samprata kaimiškas kraštovaizdis, kalbant apie pastoralę, nėra privalomas. Šia prasme suvokta pastoralė, lyginant ją su idile, apima gerokai platesnį požiūrių spektrą, kalbėjimo ir raiškos būdų įvairovę. Kaip savita naratyvinė moda pastoralė atsiveria ir kaip ypatinga trokštamybės sfera. Būdama savitu „prarastojo rojus“ sinonimu pastoralė iš tiesų reiškia būseną, kuri tikrovėje buvo kažkaip prarasta²⁹. Remiantis šiomis išvalgomis galima teigti, kad pastoralės kaip išivaizduoto, fiktyvaus pasaulio nėra arba laike, arba erdvėje, arba ir laike, ir erdvėje; todėl literatūrinis tokių pastoralinių pasaulių reflektavimas, jų sukūrimas arba perkūrimas reiškia reikšmingą kalbėjimą apie tai, ko labiausiai trūksta.

Galima išskirti tris pagrindinius pastoralės kaip literatūrinio termino vartosenos teoriniame diskurse variantus:

²⁷ *Eklogė* – tai „literatūrinis žanras – epinių arba draminių elementų turintis eilėraštis apie laimingą kaimo žmonių gyvenimą gamtos prieglobstyje“. Cituojama iš: Tarptautinių žodžių žodynas, sud. V. Vaitkevičiūtė, Vilnius: Žodynas 2007, p. 277. *Georgika* tradiciškai suvokiama kaip Antikinės poezijos žanras – epinis didaktinio pobūdžio kūrinys apie žemdirbių darbą, kaimo buitį, gamtą, meilę. Cituojama iš: Tarptautinių žodžių žodynas, sud. V. Vaitkevičiūtė, Vilnius: Žodynas 2007, p. 377.

²⁸ Iš lietuvių literatūros idilės yra rašęs A. Klementas, D. Poška, A. Strazdas. Zaborskaitė V. Literatūros mokslo įvadas. Vilnius: Mokslo, 1988, p. 155. Tokiu būdu ji atliepia M. Bakhtinui, teigiančiam pastoralę esant tam tikru idilės požanriu ar savitu (meilę bei darbą kaimo aplinkoje išryškinančiu) jo variantu. Plačiau apie tai žr.: Bakhtin M. M. The Dialogic Imagination. University of Texas Press, 1982, p. 224.

²⁹ Cuddon J. A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. England: Penguin Books, 1992, p. 689.

- pastoralė kaip antikinis literatūrinis žanras, paprastai kildinama iš Teokrito „Idilių“ ir Vergilijaus „Bukolikų“, apibendrintai reiškiančių piemenų gyvenimą kaimo aplinkoje [orientacija į formą];

- terminas taikomas plačiaja prasme, kai kalbama apie bet kokio tipo literatūrą, orientuotą į kontrasto tarp miesto ir kaimo išryškinimą [labiausiai paplitusi tyrimų kryptis, nukreipta į turinio analizę];

- sociologizuota, ideologizuota pastoralizmo kaip literatūrinio, kultūrinio reiškinio samprata, teigianti, kad ankstesnės pastoralės apibrėžtys yra pernelyg supaprastintos [pastoralizmas].

Ekokritikas Terry'o Giffordas studijoje „Pastoralė“ (*Pastoral*) atsitraukimą laiko esminiu pastoraliniu judesiu³⁰. Be atsitraukimo, teigiančio išsiskynimo ir bendruomeniškumo poreikį, pastoralė turi ir kitą tikslą – išsivaizduojamai atkurti prarastus ryšius. Deanna L. Wesolowski pastoralę traktuoja kaip išsivaizduotą pasaulį, kilusį iš žlugusio troškimo arba trūkumo patirties³¹. Apie pastoralę jau ne kaip išsivaizduotą, bet kaip fiktyvų³² pasaulį, reflektuojantį reikšmingas sociopolitinio ir istorinio gyvenimo reikšmes, kalba ir Iseris: „Piemenys įgyja daugialypių reikšmių, kurios gali būti tiesioginės, asmeninės, moralinės, religinės arba politinės. Neretai tos prasmės taip susipynusios, kad, nors ir laikinai dominuoja viena, kitos irgi nejučia suaktualėja (...) ... tai, kas sakoma, nėra tai, kas manoma...“³³. Kalbėjimo dvilypumas atskleidžia pastoralinio pasaulio dualumą. Pastoralinė sfera kaip dirbtinis pasaulis siejasi ne su nematomu pasauliu, o su empiriniu – politiniu ir istoriniu. Tai ypatinga pastoralinio teksto ir išorinės tikrovės sąveika, kurią galima vadinti „ritualizuotu realaus gyvenimo žaidimu“³⁴. Toks buvimas „tarp“ Iserio koncepcijoje yra laikomas pastoralinio pasaulio pranašumu, leidžiančiu peržengti tiek žanrines, tiek socialines, tiek ir dominuojančias kultūrines ribas. Pastoralės sąvoką, panašiai kaip ir Giffordas, Iseris suvokia gerokai plačiau – kaip socialinę, politinę ir istorinę gyvenimą, – taip patvirtindamas teiginį apie tiriamojo reiškinio aktualumą ir sudėtingumą.

³⁰ Gifford T. *Pastoral*. The New Critical Idiom. London and New York: Routledge, 1999.

³¹ Wesolowski D. L. *Frustrated Desire and Controlling Fictions: The Natural World in Ancient Pastoral Literature*. Missouri-Columbia University Press, 2011.

³² Wolfgang'as Iseris studijoje „Fiktyvumas ir išsivaizdavimas“ pastoralę traktuoja kaip išsivaizdavimui priešingą – fiktyvų (*fictive*) – pasaulį arba realybę su „tarsi“ ženklu. Atsiradęs/ „gimęs“ realybės ir išsivaizdavimo sąveikoje, pastoralinis pasaulis atsiveria kaip ypatinga galimybės arba įmanomybės sfera, kuomet „(...) istorinis pasaulis reikšmingai pasirodo ir toks, koks yra, ir koks turėtų būti“. Plačiau apie tai žr.: Iser W. *Fiktyvumas ir išsivaizdavimas*. Vilnius: Aidai, 2002.

³³ Iser W. *Fiktyvumas ir išsivaizdavimas*. Vilnius: Aidai, 2002, p. 48.

³⁴ Ten pat, p. 37.

Buellas aktualizuoja pastoralės naratyvo ideologinį³⁵ ambivalentiškumą. Sąvoką „pastoralė“ jis vartoja kalbėdamas ne apie konkretų „(...) pasenusių eklogės tradicijos sąlygiškumą rinkinį, bet visą literatūrą – poeziją ar prozą, fantastiką ar negrožinę literatūrą – kuri aukština gamtos ar kaimo etosą priešingai negu miesto ar didmiesčio etosą. Dėl minėtų priežasčių, ši sritis apima kaimišką gyvenimą – pradedant sodyba ir baigiant laukine gamta“³⁶. Kalbėdamas apie pastoralę kaip apie „aukštosios kultūros produktą“, jis išsiveržia ne tik iš žanrinių pastoralės apibrėžčių, bet ir iš pastoralės kaip išimtinai literatūrinio reiškinių sampratų. Studijoje „Aplinkos kritikos ateitis“ (*The Future of Environmental Criticism*) pastoralės naratyvas yra suprantamas kaip „veikla, kuri remiasi sąveika tarp išorinio kraštovaizdžio ir istorijos pasakotojo „vidinio kraštovaizdžio“, kurie netiesiogiai yra valdomi (...) kultūrinio kraštovaizdžio“³⁷. Pastoralę suvokiant ir tiriant kaip naratyvinę veiklą, orientuotą į tautinių tapatumo formų paieškas ir kūrimą, priartėjama prie pastoralės kaip naratyvinės modos sampratos.

Iš tiesų pastoralė yra ne „apie gamtą“, bet „apie kultūrą“, tvirtina ir amerikiečių literatūrologas, kultūrologas Leo Marxas³⁸. Dar labiau pastoralės suvokimo ribas praplečia literatūrologas Johnas A. Cuddonas. Būdama simboliniu „prarastojo rojaus“ sinonimu, ji atskleidžia ilgesį prarastos nekaltybės, kuomet įmanoma harmoninga žmogaus koegzistencija su gamta. Pastoralė „daugiausia yra linkusi vaizduoti nostalgiją praeities, kokios nors hipotetinės laimės ir ramybės būsenos, kuri buvo kažkaip prarasta“³⁹. Taigi pastoralės suvokimas kaip gyvenimo kaime ar piemenų gyvenimo gamtoje idealizavimas pernelyg supaprastina pačią pastoralę, o įvairios formalios (žanrinės) apibrėžtys suvaržo, apriboja tiriamąjį reiškinį, uždarydamos siaurame motyvų, raiškos būdų rate. Tai sudėtingas, daugiaprasmis, įvairialypis fenomenas, aprėpiantis tiek elegiškus, idiliškus, tiek ir utopiškus kalbėjimo apie tikrovę būdus. Gyvas santykis su besikeičiančiomis istorinėmis, kultūrinėmis aplinkybėmis ir tautos poreikiais, pačios pastoralės lankstumas, kaitumas, sklidumas ir atvirumas lemia, jog pastoralė kaip naratyvinė moda ir sociokultūrinis reiškinys istorinėje perspektyvoje nepraranda savo aktualumo. Sukurdama tam tikrą tikrovės modelį, pastoralė

³⁵ Ideologija, Buello požiūriu, „reiškia literatūrinio teksto ar modos numanomą socialinės-politinės sistemos teoriją, būtent – teksto ar modos išsakomą prieštaravimo ar pritarimo vyraujančiai sistemai poziciją“. Plačiau apie tai žr.: Buell L. *American Pastoral Ideology Reappraised* [elektroninis išteklis], 1994. Prieiga per internetą <http://xroads.virginia.edu/~drbr/buell.txt> [žiūrėta 2014-10-21].

³⁶ Ten pat.

³⁷ Lopez B. *Landscape and Narrative// Crossing Open Ground*. New York: Vintage, p. 61–72. Cituojama iš: Buell L. *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Blackwell Publishers, 2009, p. 39.

³⁸ Marx L. *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in Amerika*. Oxford University Press, 1964.

³⁹ Cuddon J. A. *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. England: Penguin Books, 1992, p. 689.

tampa aktuali ne tik kaip nuolat atsikartojančių bei atsinaujinančių žmogaus problemų reiškimosi terpė ir skleidimosi būdas⁴⁰, bet ir kaip reikšminga literatūrinio mąstymo paradigma, literatūrinė veikla, kuri „atspindi, bet sykiu kuria ir atranda; ji tam tikru būdu sutvarko tai, kas socialiniame gyvenime išbarstyta ir išskydę“⁴¹. Pastoralė nurodo pastangas sutaikyti, įsivaizduojamai peržengti realybės ir idealybės sferas.

1.2. Pastoralė kaip naratyvinė moda

Orientacija ne į aiškius ir apibrėžtus formaliuosius, bet į turinio ir raiškos aspektus leidžia pastoralę traktuoti ne kaip aiškia topika ribojamą literatūrinį žanrą, bet kaip gerokai laisvesnę ir lankstesnę naratyvinę modą. Kaip moda pastoralė apima visą raiškos ir kalbėjimo būdų, naratyvinių priemonių bei turinių, neribojamų žanrinėmis apibrėžtimis ir konvencijomis, įvairovę. Kalbant apie modą, turima omenyje gerokai ekspansyvesnė ir sunkiau nusakoma kategorija nei žanras; „modaliniai terminai niekuomet nereiškia pilnai išbaigtos, galutinės formos“, akcentuoja ir Alastairas Fowleris⁴². Suvokta kaip moda pastoralė gali aprėpti visą žanrinių formų (poezijos, prozos, J. Meko atveju – naratyvinės poezijos) įvairovę, neribojant nė vienos iš jų. Šiuolaikiniame teoriniame diskurse kalbėjimas apie modą neretai reiškia požiūrį arba toną⁴³. Taigi priešingai nei žanrinių apibrėžčių atveju, kuomet yra orientuojamasi į formą, čia dėmesys turėtų būti sutelkiamas tik į vadinamąją vidinę formą arba kūrinio turinį, tikina Davidas M. Halperinas⁴⁴. Sociologinio pobūdžio (literatūros kaip žanro arba žanro kaip socialinės formos) tyrinėjimuose naratyvinė moda yra suprantama kaip „giliausias formos lygmuo“⁴⁵.

Paulas Alpersas savo studijoje „Kas yra pastoralė“? (*What is Pastoral?*) pateikia gana apibendrintą apibrėžimą pastebėdamas, kad tradicinė žanro kategorija yra taikoma kalbant apie formą ir turinį, o pastoralinės modos koncepcija leidžia apsiriboti tik vienu iš jų – turiniu⁴⁶. Analogišką orientaciją į turinį pabrėžia ir Cuddonas tikindamas, jog „pastoralė yra nedidelė,

⁴⁰ Kaip tai yra būdinga iš esmės visiems literatūros kūriniams. Plačiau apie tai žr. in: Sprindytė J. Prozos būsenos 1988–2005. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 68.

⁴¹ Barberis P. Sociokritika// Bergez D., Barberis P. (sud.) Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai pagrindai. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 145.

⁴² Fowler A. Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes. Cambridge: Harvard University Press, 1982, p. 107.

⁴³ Alpers P. What is Pastoral? Chicago: University of Chicago Press, 1996, p. 46.

⁴⁴ Halperin D. M. Before Pastoral: Theocritus and the Ancient Tradition of Bucolic Poetry. New Haven: Yale University Press, 1983, p. 33–35.

⁴⁵ Milner A. Literature, Culture and Society. Routledge, London and New York, 2005, p. 82.

⁴⁶ P. Alpersas savo studijoje taiko, pasitelkia analogiškas – pastorales kaip modos sampratas. Plačiau apie tai žr. in: Alpers P. What is Pastoral? Chicago: University of Chicago Press, 1996.

tačiau reikšminga moda, paprastai susijusi su piemenų gyvenimu⁴⁷. Populiariausios modos charakteristikos: satyriškoji, ironiškoji, pastoralinė ir didaktinė. Priartėjama prie modos kaip pasakojimo būdo sampratos.

Naratyvinės modos prilyginimas pasakojimo būdui dalinai yra teisingas vien dėl to, kad nukreipia dėmesį nuo to, *kas* yra sakoma (anksčiau jau minėtasis turinys), ir aktualizuoja tai, *kaip* tai yra sakoma. Paranki modos samprata formuojama ir atskiruose naratyvo teoriją atliepiančių autorių darbuose. Pavyzdžiui Maureen Whitebrook tvirtina, kad „naratyvinė moda privalo būti suprata gerokai plačiau nei vien tik pasakojimas, kuris paprastai priimamas kaip tokia natūrali veikla, kad net nebereikiamas dėmesys į po juo slypinčias technikas“⁴⁸. Ji siūlo gerokai perspektyvesnę ir gilesnę naratyvinės modos sampratą, atkreipdama dėmesį į naraciją, balsą, požiūrį, kas pasakoja istoriją, iš kur arba iš kokios perspektyvos yra kalbama, etc. Tokios naratyvinės modos sampratos ištakos slypi Aristotelio „Poetikoje“. Minėtame veikale teigiama, kad visiems imitaciniais menams yra būdinga: a) *priemonių* (vaizdavimui pasirenkamos skirtingos priemonės); b) *objektų* (vaizduojami skirtingi dalykai); c) *būdų* (vaizduojama skirtingais būdais) įvairovė⁴⁹. Šioje triadoje vaizdavimo būdo pasirinkimas yra tai, ką šiuolaikiniai kritikai vadina moda. Kalbėdama apie naratyvinę modą M. Whitebrook pabrėžia naratyvinių technikų reikšmę, suprasdama jas tiek kaip Aristotelio įvardytas priemonės, tiek ir kaip struktūrinius literatūrinio naratyvo dėmenis.

Disertacijoje neapsiribojama aptartos naratyvinės modos samprata, ją papildant pastoralizmui reikšminga nuotaikos, atmosferos, nuostatos paradigma. Nuotaika ir nuostata yra tai, kas lietuvių literatūroje sukuria savitus pastoralinius eleginius, pastoralinius idilinius, pastoralinius utopinius arba gamtinius naratyvus. Pabrėždamas kalbos reikšmę, Helmutas Bonheimas naratyvines modas supranta kaip tam tikras „ištarmės rūšis“, perteikiančias pasakojimą⁵⁰. Rachelės S. Platonovos straipsnyje „Pastoralinė erdvė devyniolikoto amžiaus rusų prozoje“ (*Pastoral Space in Nineteenth-Century Russian Prose*) pastoralė traktuojama kaip moda, kurioje kontrastas, nostalgija ir sugrįžimas yra centriniai. Kaimiškas kraštovaizdis nėra privalomas, o pastoralei kaip naratyvinei modai būdingas kontrastas gali būti sukuriamas pasitelkiant kelias perspektyvas arba technikas:

- 1) aktualizuojant fizinį atotrūkį (pasitelkiant tradicinę perskyrą tarp miesto ir kaimo);

⁴⁷ Cuddon J. A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. England: Penguin Books, 1992, p. 686.

⁴⁸ Whitebrook M. Identity, Narrative and Politics. London: Routledge, 2001, p. 11.

⁴⁹ Aristotelis. Rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1990, p. 279.

⁵⁰ Bonheim H. The Narrative Modes: Techniques of the Short Story. Boydell & Brewer Inc, 1992.

2) išryškinant laiko distanciją (tarp praeities ir dabarties; ypatingai vaikystės ir brandos)⁵¹.

Platonovos išskirta laiko dimensija leidžia į tyrimo lauką įtraukti vadinamuosius vaikystės pasakojimus, kurie lietuvių literatūroje (ypač pokario išeivių tekstuose) tampa vienais iš esminių pastoralinę atsitraukimo strategiją grindžiančių motyvacijų. Išskirtas kontrasto principas darbe aptariamuose lietuvių autorių tekstuose pasiekiamas priešpastatant du savo esmės skirtingus – praeities ir dabarties, vaikystės ir brandos, savus ir svetimus – pasaulius. Koegzistuojantys tame pačiame tekste jie tampa nostalgiskų, melancholiškų, elegiškų naratyvų atsiradimo priežastimi.

Atsiribojus nuo pastoralės kaip antikinio žanro sampratos, aptarus ją kaip savitą naratyvinę modą, atpažįstamą per autoriaus pasirinktus istorijos pasakojimo būdus, būtina atsigręžti į strategiją kaip modos veikimą laiduojančią kategoriją.

1.3. Strategija – tekstą organizuojantis principas

Literatūros kritikoje sąvoka „strategija“ pradėta vartoti tik apie 1930-uosius metus⁵². Ji reiškia: a) autoriaus požiūrį, nusistatymą arba laikyseną tam tikros temos ar subjekto atžvilgiu; b) nagrinėjimo metodą ar techniką⁵³. Pratešdama J. A. Cuddono išvalgas literatūrologė Vijolė Višomirskytė pastebi, jog „pats terminas pasiskolintas iš karybos ir literatūros teorijoje bei kritikoje dažnai gana laisvai vartojamas. Atsižvelgiant į kalbą, pažinimą bei socialines struktūras, galima teigti, kad rašytojai, susidūrę su situacijų įvardijimu, kuria įvairių teksto strategiją“⁵⁴. Literatūros sociologas Kennethas Burke‘as⁵⁵ tikina, jog tam tikrais atvejais tokios sąvokos kaip požiūris, laikysena bei pasaulėžiūra gali būti laikomos teksto strategijos atitikmeniu ir vartojamos sinonimiškai.

Anot Iserio, „(...) strategijos organizuoja ir teksto materialumą, ir kartu sąlygas, kuriomis šis materialumas gali būti perduodamas ir suprantamas“⁵⁶. Suvokta kaip pamatinis tekstą organizuojantis principas, strategija išreiškia rašytojo sąmoningai pasitelktų technikų įvairovę. Šiame kontekste strategija turėtų būti suprantama kaip kryptingas teksto konstravimo principas, apglėbiantis ne tik kūrinio formą, turinį, paviršines technikas bei po jomis slypinčias gilumines

⁵¹ Platonov R. S. Pastoral Space in Nineteenth-Century Russian Prose// Modern Language Review, 102, 2007, p. 1106.

⁵² Cuddon J. A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. England: Penguin Books, 1992, p. 908.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Višomirskytė V. Antano Škėmos teksto strategija. Kaunas: Vytauto Didžiojo leidykla, 2004, p. 9.

⁵⁵ Burke K. The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1973, p. 296–297.

⁵⁶ Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. Baltimore and London, 1994, p. 86.

struktūras, tačiau ir nurodantis komunikacines jo funkcijas bei galimybes (aktualizaciją, realizaciją ir poveikumą). Vadovaujantis minėtomis išvalgomis ir apibrėžtimis galima teigti, kad strategija turėtų būti suprantama ne tik kaip neutrali (naratyvą struktūruojanti, organizuojanti), bet ir kaip intencionalistinė, nurodanti tam tikrus ketinimus. Apibendrinant strategijos sampratą išskirtini šie esminiai aspektai:

- konkretios strategijos pasirinkimas išreiškia autoriaus požiūrį į tam tikrą temą, objektą ir problemą, yra jo atspindys;
- konkretios strategijos pasirinkimas – tai ir temos, objekto, problemos nagrinėjimo metodas ir technika, suponuojanti teksto organizavimo būdą;
- rašytojai, susidūrę su situacijų įvardijimu, renkasi įvairias teksto strategijas.

Šiame kontekste galima klausti: kokius požiūrius ir kalbėjimo būdus kaip atsaką į trūkumą, stygių ir problemiškas tikrovės patirtis pateikia lietuvių literatūrinių naratyvų kūrėjai? Darbe išskiriamos dvi esminės visą kalbėjimų ir kreipimosi į pasaulį būdų įvairovę aprėpiančios **pastoralinės strategijos – atsitraukimo ir kito pasaulio kūrimo**. Todėl galima klausti ir taip: kaip tradicija, kultūra, istorinis laikotarpis, asmeninė patirtis lemia vienos ar kitos pastoralinės strategijos formos pasirinkimą?

Patvirtindama lietuvių literatūrai būdingas pastoralines atsitraukimo strategijos linkmes literatūrologė Brigita Speičytė tikina, kad idiliškas pasaulėvaizdis turėtų būti suprantamas kaip balansuojanti kultūros forma, kadangi „veikia kaip atblokuojanti nuo ko nors, kaip alternatyva tam tikram destruktiviam, disharmoniškam žmogaus pasauliui ir jo patirtims“⁵⁷. Būdama simbolinis prarastojo rojaus sinonimas, ši strategija suponuoja gamtos vs kultūros dichotomiją, pirmąjį natūralumą bei archaiškumą priešpriešindama urbanistinei miesto kultūrai ir taip atverdamą kelią ekokritiniam mąstymui. Apie pastoralę kaip idealizuotą įsivaizduotą pasaulį, reprezentuojamą *locus amoenus* vaizdiniu, kalba ir Wesolowski. Speičytės pateiktai idiliškajai pastoralės traktuotei priešingą paradigmą pateikia Iseris. Pastoralinio teksto ir išorinės tikrovės sąveiką minėtas autorius vadina „ritualizuotu realaus gyvenimo žaidimu“⁵⁸. Pastoralės sukurto fiktyvaus pasaulio žaidybiškumą lemia:

a) tikro vs įsivaizduoto, teigimo vs neigimo, rimto vs komiško, sapno vs realybės elementų koegzistavimas viename tekste;

b) pasitelktos kartojo, inscenizacijos, dubliavimo technikos, ribų tarp pasaulių (realiojo ir įsivaizduojamo) peržengimo, apgręžimo ir pranokimo arba skaitytojo lūkesčius (įsitikinimus)

⁵⁷ Speičytė B. Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje. Vilnius: VU leidykla, 2004, p. 157.

⁵⁸ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: Aidai, 2002, p. 37.

ir tradicinės perskyras bei logines sistemas destabilizuojančios, pačią pastoralinę literatūros tradiciją neigiančios technikos;

c) kuriamo pasaulio fiktyvumą atskleidžianti, demaskuojanti, todėl su skaitytoju žaidžianti komentatoriaus figūra;

d) nuolatinė veikėjų tapatybės kaita, pasitelkiant socialines, kultūrines, literatūrines kaukes, klišes⁵⁹.

Žiūrint į visą literatūros istoriją retrospektyviai, tampa akivaizdu, kad pastoralė kaip naratyvinė moda yra reprezentuojama skirtingais jausenų, nusiteikimų arba kalbėjimo būdais. Pastoralei būdingas kontrastas gali būti sukuriamas ne tik pasitelkiant dabarties-praeities, vaikystės-brandos, miesto-kaimo, realybės-įsivaizdavimo priešpriešas, tačiau ir išryškinant elegiško-karnavališko, lyrizmo-ironijos, sentimentalumo-satyriško susidūrimus. Tokie priešpriešų koegzistavimai viename tekste yra tai, kas šiame darbe vadinama modai būdingu žaidybiškumu, griauinančiu pastoralės idiliškumą ir rimtumą. Pastoralinio „tarsi“ arba fiktyvaus pasaulio organizuojamas žaidimas nėra savitiksliis, kadangi „šitaip siekiama, jog skaitytojas geriau suvoktų tai, kas laikytina esminiais socioistorinio pasaulio klausimais“⁶⁰, kur pati pastoralė pasiūlo „įsivaizduojamą aktualios istorinės problemos sprendimą“⁶¹. Šiame kontekste literatūrinis pastoralės naratyvas – tai įtampos, kovos tarp skirtingų prasmų, idėjų, literatūrinių ir kultūrinių tradicijų bei vertybių laukas. Teigimas ir neigimas – esminiai tokio teksto sandaros elementai, lemiantys pastoralės ambivalentiškumą bei neapibrėžtumą.

Pastoralė, savita naratyvinė moda, kultūroje funkcionuoja kaip sudėtinga sistema. Reprezentuojama atsitraukimo į natūralias, civilizacijos nepalietas atokaus kaimo arba sugamtinto miesto vietas ar pastangų sukurti *kitą*, realiajam priešingą, pasaulio modelį, ji suprantama kaip intencionalus, strategiškai organizuotas rašymas. Abiejų pastoralinių strategijų atveju (tiek atsitraukiant į praeitį, tiek ir kuriant hipotetiškas ateities vizijas) laikas ir vieta tampa kertiniais pasakojimą struktūruojančiais dėmenimis.

1.4. Teorinės vietos ir laiko apibrėžtys

Visus pastoralinius naratyvus vienija orientacija arba paieškos kito laiko, kitos vietos arba abiejų iškart. Studijoje „Literatūra ir pastoralė“ (*Literature and the Pastoral*) Andrew Ettinas tikina, kad tirdami tai, kaip pastoraliniai tekstai panaudoja erdvę ir vietą, mes galime aiškiau suprasti, kaip pastoralė sukuria savo fiktyvų pasaulį. „Vieta apima abu: vietovę (konkrečią

⁵⁹ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: Aidai, 2002.

⁶⁰ Ten pat, p. 49.

⁶¹ Eagleton T. Įvadas į literatūros teoriją. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 63.

geografinę aplinką, pavyzdžiui, pievą) ir buvimą arba esatį (subjektyvų išpūdį, kurį sukelia aplinkos savybės)⁶². Panašiai, tik atskirdamas erdvės ir vietos paradigmas, teigia ir Buellas. „Paprastai mes svajojame apie vietą, ne apie erdvę (...). Vieta yra matoma, girdima, užuodžiama, įsivaizduojama, mylima, nekenčiama, jos bijoma arba ji yra garbinama. Tas, kas jaučiasi tvirtai, užtikrintai savo bendruomenėje, galvoja apie ją kaip apie savo vietą. Iš esmės visa žmonijos istorija yra, gali būti suprantama kaip erdvės tapimo vieta istorija“⁶³.

Vieta – tai erdvė, kuriai buvo priskirta reikšmė⁶⁴. Taigi vietos yra patiriamos kaip vertės centrai, su jomis saistomasi emociškai.

Kalbant apie pastoralę, ne mažiau reikšmingas ir kraštovaizdis. Žvelgiant iš naratologinės perspektyvos, kraštovaizdis gali reikšti distanciją, tam tikrą atsitolinimą vaizduojamo objekto atžvilgiu, netgi vertinimą. Tradicinė pastoralinė aplinka yra tai, kas teoriniame diskurse yra vadinama „tarpiniu kraštovaizdžiu“. Parankią tarpinio kraštovaizdžio koncepciją pateikia Donas Scheese'as⁶⁵. Tarpiniu kraštovaizdžiu jis laiko kaimišką kraštovaizdį arba kaimą. Kaimas, miesto atžvilgiu „moraliai ir fiziškai sveikesnis“, pastoralinį rojų, saugumą, uždaramą laiduojantis vaizdinys, tampa dominuojančiu visos pastoralinės literatūros vaizdiniu.

Marxo koncepcijoje pastoralei būdingas tarpinis kraštovaizdis reiškia ir „kultūrinį simbolį“. Kultūriniu simboliu jis laiko konkretų vaizdinį, kuris yra prasmingas „(...) dideliai daliai žmonių, kurie dalijasi ta kultūra“⁶⁶. Pastoralinis idealas, anot jo, visuomet yra tarpinis kraštovaizdis arba „tarpinė žemė“ – tarp civilizacijos perpildyto miesto ir nesuvaldyto laukinės gamtos atšiaurumo⁶⁷.

Kalbant apie lietuvių literatūrinius pastoralės naratyvus, verta akcentuoti, kad grynųjų kraštovaizdžių (išimtinai agrarinių, nesuvaldytų) yra sunku arba visiškai neįmanoma aptikti. Dominuoja tarpiniai kraštovaizdžiai, beveik visuomet linkstantys į gamtiškumą. Išimtimi laikytini utopiniai gamtiniai naratyvai. Pastoraliniais disertacijoje laikomi tiek kaimiškieji, tiek miesto įsivaizduoti kraštovaizdžiai, kurių pastorališkumą lemia ne pati lokacija, bet jos naratyvinis pateikimas bei reflektuojamas vertybinis, estetinis reikšmingumas.

Buellas tvirtina, kad literatūrinės tam tikrų vietovių refleksijos yra daug reikšmingesnės nei bet kokia realiai egzistuojanti vietovė. Pastoralinės vaizduotės pagimdyti vaizdiniai tampa *priemone* produkuojant individualias bei bendruomenines pripratimo prie konkrečios vietos

⁶² Ettin A. Literature and the Pastoral. London: Yale University Press, 1984, p. 127.

⁶³ Buell L. The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, p. 63.

⁶⁴ Space and Place: Theories of Identity and Location// Carter E., Donald J., Squires J. (eds.). London: Lawrence & Wishart, 1993, p. xii. Cituojama iš: Buell L. The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, p. 63.

⁶⁵ Scheese D. Nature writing. The Pastoral Impulse in America. Routledge: New York and London, 2002, p. 7.

⁶⁶ Marx L. The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America. Oxford University Press, 1964, p. 4.

⁶⁷ Ten pat.

jausenas⁶⁸. Minėtas teoretikas aktualizuoja literatūrinio pastoralės naratyvo gebėjimą konstruoti skirtingus natūralių vietovių reprezentacijomis grindžiamus tautinius tapatumus. Kultūros geografijos kontekste, savitai atliepiant minėtąją sampratą, kraštovaizdžiai yra suprantami kaip neišskiriamai suaugę su naratyvais, apipinti kultūriniais pasakojimais, todėl suprantami kaip „sukurti kalbos lygiai taip pat, o gal net labiau, nei nulemti pačios žemės (gamtos) bei žmogaus konstruktų – pastatų. Kai žiūrime į kraštovaizdį, pasakojimai mūsų galvose mus nukreipia tam tikra linkme nurodydami, ką turime matyti ir ko – ne“⁶⁹. Pastoraliniai literatūros naratyvai, suvokti kaip visai tautai „suteikiantys kultūrinio stabilumo ir tęstinumo iliuziją“⁷⁰, yra suprantami kaip konvencinė kultūros forma. „Tiesiogiai ar netiesiogiai natūralūs, labiausiai branginami kraštovaizdžiai tampa integralia nacionalinio tapatumo bei nacionalinės ideologijos dalimi. (...). Kraštovaizdžiai turi daug bendra, tačiau kiekviena tauta brangina bei iškelia savitus, skirtingus geografinius bruožus bei elementus“⁷¹, tikina kultūros geografas Davidas Lowenthallas. Kaip teigia Paulas Smethurstas, „vieta yra socialinė konstrukcija, kur žmonės veikia darniai kartu arba konfliktiškai tam, kad įtvirtintų objektų ir erdvės konfigūraciją vietoje ir suteiktų objektams ir erdvėms konkrečias vertes. Būtent šis vertės priskyrimas sukuria vietą iš nediferencinės erdvės aplink ją, o svarbiausias šio vertės priskyrimo aspektas, regis, yra *laiko* įrašymas vietoje“⁷².

Vertės priskyrimas vienai ar kitai vietai, laiko įrašymas joje sociokritikos požiūriu reiškia tvarkos ir stabilumo sukūrimą. Šia prasme suvoktas pastoralinis naratyvas tampa ne tik ideologiškai, tačiau ir socialiai reikšmingas aktas – jis sutvarko tai, kas socialiniame gyvenime pabira⁷³. Kraštovaizdžiai ir vietos, būdami aktyvios sąveikos tarp gamtos ir žmogaus veiklos rezultatas⁷⁴, atspindi savo kūrėjų viltis ir tikslus.

Kalbant apie literatūrinę pastorale, reikšminga yra laiko sąvoka. Nesvarbu, kuri pastoralinio kalbėjimo strategija pasirenkama, visada orientuojamasi į kito – geresnio, laimingesnio pasakotojo praeities, vaikystės laiko refleksijas. Geresni laikai reprezentuojami tiek į praeitį nukreiptais vaikystės pasakojimais, tiek utopinėmis ateities vizijomis ir

⁶⁸ Buell L. *Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001, p. 72.

⁶⁹ Sheeran P. *The Narrative Creation of Place// Nature and Identity in Cross-Cultural Perspective*. Buttrimer A., Wallin L., (eds.). Netherlands: Kluwer Academic Publishers. 1999, p. 288.

⁷⁰ Ten pat, p. 289

⁷¹ Lowenthal D. *European and English Landscapes as National Symbols// Geography and National Identity*. Hooson D. (ed.) Oxford: Blackwell Publishers, 1994, 17.

⁷² Smethurst P. *The Postmodern Chronotope: Reading Space and Time in Contemporary Fiction*. Amsterdam: Rodopi, 2000, p. 58. Cituojama iš: Višomiskytė V. *Heterotopinė Kauno erdvė// Literatūrinė Kauno regiono savimonė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.

⁷³ „(...) ji atspindi, bet sykiu kuria ir atranda; ji tam tikru būdu sutvarko tai, kas socialiniame gyvenime išbarstyta ir išskydę“. Cituojama iš: Barberis P. *Sociokritika// Berge D., Barberis P. (sud.) Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai pagrindai*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 145.

⁷⁴ Palang H. *Landscape Changes in Estonia: the Past and the Future*. Tartu university Press, 1993, p. 13.

projekcijomis. G. Garrardas knygoje „Ekokritika. Naujoji kritikos idioma“ (*Ecocriticism. The New Critical Idiom*) išskiria tris galimas literatūrinės pastoralės orientacijos į laiką rūšis:

- 1) elegiją – orientuojamasi į jau prarastą praeitį, kreipiant nostalgiską žvilgsnį atgal;
- 2) idilę – džiaugsmingai švenčiama dosni dabartis (esamasis laikas);
- 3) utopiją – tikimasi išganingos ateities⁷⁵.

Pastoralinė elegija, pastoralinė idilė (idiliškoji pastoralė) ir utopiškoji pastoralė teoriniame diskurse paprastai yra suprantamos ir tiriamos kaip tam tikri literatūrinės pastoralės subžanrai ar porūšiai. Šiame darbe, atsiribojant nuo žanrinių apibrėžčių, minėtos kategorijos laikomos pastoralinį naratyvą struktūruojančiais ir jo savitumą nulemiančiais elementais. Taigi vietoje elegijos, idilės ir utopijos bus vartojamos pastoralinei strategijai artimesnės ir pastoralės kaip naratyvinės modos savitumą pabrėžiančios elegiškumo, idiliškumo ir utopiškumo kategorijos, atpažįstamos kaip specifiniai naratyvinio pasakojimo būdai. Remiantis Garrardo klasifikacija išskirtini trys įsivaizduojamų pastoralinių pasaulių kūrimo būdai:

- Prarasti praeities pastoraliniai pasauliai, lietuvių literatūroje reprezentuojami elegiškais urbanistiniais ir elegiškais agrariniais pastoraliniais naratyvais. Jie atpažįstami gręžiantis atgal – į geresnį, harmoningesnį vaikystės, jaunystės, praeities erdvėlaikį. Juos lydi nostalgiskos, elegiškos, kartais melacholiškos nuotaikos. Išryškintas kontrasto tarp praeities-dabarties, čia-ten, dabar-tada principas. Tai dviejų pasaulių (idealizuoto praeities ir sudėtingo dabarties) susidūrimas, neišvengiamai lemiantis liūdesio, ilgesio ir prarasties tonacijas.
- Idealizuoti dabarties pastoraliniai pasauliai, reiškiami idiliškais urbanistiniais ir idiliškais agrariniais pastoraliniais naratyvais. Priešingai nei elegiškųjų pastoralinių naratyvų atveju, čia yra priešinamasi sugrįžimui kaip realybės įsiveržimo principui, siekiant pasilikti saugioje ir raminančioje pastoralinio pasaulio aplinkoje. Pastoralinis pasaulis išgyvenamas ir patiriamas kaip pakankamas, uždaras, esantis „čia ir dabar“, atribojantis nuo bet kokios istorinio laiko tėkmės. Neretai šio tipo pastoralinius naratyvus įkūnija vadinamieji vaikystės pasakojimai. Pažymėtina, jog elegiški ir idiliški pastoraliniai naratyvai atstovauja pastoralinei atsitraukimo strategijai.
- Alternatyvūs ateities pastoraliniai pasauliai visu savo figūratyvumu skleidžiasi vadinamųjų utopiškų gamtinių pastoralinių naratyvų kontekste. Kaip ir būdinga pastoralinei kito pasaulio kūrimo strategijai, tai į utopiškas ateities vizijas nukreipti pasakojimai, reiškiantys alternatyvių vietų ir bendruomeninių tapatumo formų paieškas. Tai žaismingi, kritiškai pastoraliniai naratyvai, reiškiantys priešinimąsi kultūrinei tradicijai, kanonui.

⁷⁵ Garrard G. *Ecocriticism. The New Critical Idiom*. Routledge: London and New York, 2004, p. 37–38.

Taigi tiek atsitraukiant į tarsi realius (prarastus praeities ar idealizuotus dabarties), tiek ir kuriant jau visiškai naujus alternatyvius ateities tikrovės modelius, laikas ir vieta tampa neabejotinai reikšmingi.

1.5. Sentimentalioji ir kompleksinė moda. Pastoralinės strategijos

Suvokimas, kad to, ko nori, iš tiesų negali turėti, lietuvių literatūroje sukuria dvi savo esme skirtingas pastoralines strategijas – atsitraukimo ir kito pasaulio kūrimo.

Pastoralinei atsitraukimo strategijai būdingus nostalgiskus, sentimentalius, neretai ilgesingus, kartais melancholiškus tonus lemia suvokimas, kad naratyvu vaizduojamo pasaulio jau nebėra. Šios – lietuvių literatūroje dominuojančios – strategijos ištakos glūdi antikinėse Teokrito „Idilėse“ (sentimentalumas, elegiškų bei idiliškų jausenų konsteliacija, locus amoenus vietovės reprezentacijos, nostalgija). Parankiu ir perspektyviu pastoralinės atsitraukimo strategijos prototipu šiame darbe laikytina tai, ką amerikiečių kultūrologas L. Marxas vadina „jausenų moda“ arba „sentimentaliąja pastorale“⁷⁶. Skiriamieji sentimentaliosios pastoralės bruožai – eskapizmas (atsitraukimas siekiant pasislėpti nuo tikrovės saugesnėse, dažniausiai natūralios aplinkos, vaikystės namų, atminties atgaivintose vietose), praeities, prarasto laiko refleksijos, „prarastojo rojaus“ simbolika, locus amoenus aplinka, nostalgiskas, kartais elegiškas arba lyriškas kalbėjimo tonas. Ekokritikas T. Giffordas sąlygiškai atliepia pastoralinę atsitraukimo strategiją, patį atsitraukimą laikydamas esminiu pastoralinį rašymą lydinčiu judesiu. Minėtas teoretikas tokiu būdu pabrėžia eskapistines pastoralinei atsitraukimo strategijai būdingas linkmes, nurodančias pastangas įsivaizduojamai ir laikinai atsitraukti nuo tikrovės, trokštant pabėgti į saugias ir globiančias (gimtojo kaimo, vaikystės miesto, natūralios gamtos, etc.) vietas. Tai asmenine ir kolektyvine atmintimi grindžiama strategija, nukreipta į skaitytojo emocijas ir jausmus, pretenduojanti į autentiškumą ir autobiografiškumą. Skirtingi nusiteikimai suponuoja eleginius arba idilinius istorijos papasakojimo būdus. Nors ir būdami glaudžiai persipynę, minėtieji kalbėjimo būdai pakankamai aiškiai atskiriami praktikoje, vienam ar kitam dominuojant. Priklausomai nuo to, kur yra atsitraukiama – į kaimą ar miestą, – išskiriami agrariniai ir urbanistiniai pastoraliniai naratyvai. Suvokimas, jog reflektuojamoji tikrovė yra galutinai prarasta, lemia elegiškųjų urbanistinių ir elegiškųjų agrarinių pastoralinių naratyvų atsiradimą. Šiuos variantus ženklinanti nostalgija, aktualizuotas kontrastas (tarp čia ir ten; dabar ir tada), netekties jausenos ženklina negatyvius nusiteikimus, ir šitai yra laikoma naratyvinės modos dalimi. Vadinamieji idiliškieji urbanistiniai ir idiliškieji agrariniai pastoralės

---

⁷⁶ Marx L. *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in Amerika*. Oxford University Press, 1964, p. 3–33.

naratyvai nurodo pastangas likti saugioje ir guodžiančioje pasitraukimo aplinkoje (būsenoje), eliminuojant bet kokias tikrovės apraiškas. Idiliški, pakilūs tonai, atgimstančios gamtos dominantės, mitologinio pasaulėvaizdžio arba sau pakankamo pasaulio (apsiribojančio gimimu, valgymu, kasdieniniu darbu, mirtimi), paprastai uždaro, sukūrimas eliminuoja bet kokias tikrovės ir negatyvių patirčių, istorinio laiko įsiveržimo į sukurtąjį pasaulį galimybes.

Pastoralinę kito pasaulio kūrimo strategiją, kitaip nei pastoralinę atsitraukimo strategiją, ženkлина suvokimas ir aiški nuostata, jog trokštamo pasaulio dar nėra. Taigi tai savo esme ir prigimtimi utopinio mąstymo paradigma, lietuvių literatūroje suponuojanti utopiškųjų gamtinių pastoralinių naratyvų, reiškiančių pastoralinio pasaulio perkėlimą iš urbanistinio arba agrarinio į žmogaus sąmonės kraštovaizdį, atsiradimą, atramos ieškant išimtinai natūraliose, civilizacijos ir istorijos bei kultūros nepaliestose, neretai egzotiškose arba neegzistuojančiose vietovėse. Pastoralinę kito pasaulio kūrimo strategiją leidžia atpažinti literatūrinių refleksijų centre atsidūrę tokie hitopetiniai pasauliai, kurių realybėje „nei yra, nei gali būti, nei kada nors buvo ar galėjo būti“⁷⁷. Taigi šią strategiją ženkлина tikrovei alternatyvių tikrovės modelių paieškos ir kitų pasaulių, artimų Vergilijaus Arkadijai, atrastys. Ši strategija yra nukreipta į idealizuotą ateitį, naujų verčių sukūrimą, kurios dėl civilizacijos, kultūros ir žmogaus veiklos yra suvokiamos kaip prarastos. Būtina pabrėžti, kad visi pastoraliniai pasauliai savo esme nėra realūs, bet sukurti. Vis dėlto anksčiau aptartu atveju jie atsiranda sąveikaujant atminčiai ir vaizduotei, todėl yra patiriami bei skaitytojui pateikiami kaip autentiški; kito pasaulio kūrimo strategijos atveju pastoralinis pasaulis yra grynas minties produktas, neretu atveju pats save demaskuojantis, pasakotojui pabrėžiant jo žaidybiškumą ir fiktyvumą. Arkadija aktualizuoja literatūrinį konstruktą kaip mitą: tai visuomet metaforinis, alegorinis, neretai karnavališkas, ironiškas, kartais satyriškas kalbėjimas. Taigi ši strategija reprezentuoja jau nebe sentimentalią, bet tikrovės atžvilgiu kritišką laikyseną, nurodydama taisytinus gyvenamosios tikrovės aspektus. Darbe išskirtą pastoralinę kito pasaulio kūrimo strategiją remia Marxo išskirta „kompleksinės pastoralės“ kaip savitos „mąstymo modos“ versija⁷⁸. Giffordas atliepia šio tipo strategiją išskirdamas pastoraliniam rašymui būdingus Arkadijos sukūrimus. Kritinis elementas, vadovaujantis šiomis nuostatomis, nėra šalutinis pastoralės aspektas, bet, veikiau, jos varomoji jėga, lemianti pastoralės žaismingumą, socialumą ir ideologinį valtingumą.

Iš esmės kritiškas kito pasaulio kūrimas iš tiesų pareikalauja ir atsitraukimo (į ateitį, realybei alternatyvų erdvėlaikį, į sąmonės kraštovaizdį, į kitą žemyną, salą, etc.), tuo nurodydamas idiliškas linkmes, pastangas sulydyti sapno (svajonės) ir realybės sferas. Abi

⁷⁷ Schama S. *Landscape and Memory*. Toronto: Random House of Canada, 1995, p. 530.

⁷⁸ Marx L. *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America*. Oxford University Press, 1964, p. 3–33.

modos – sentimentalioji (eskapistinė) ir kompleksinė (reflektyvi) – kyla iš tos pačios tikrovės (negatyvios patirties) suvokimo ir suponuoja dvi – atsitraukimo ir kito pasaulio kūrimo – strategijas.

1.6. Lietuviškojo pastoralizmo kūrimosi prielaidos

Žvelgiant į lietuvių literatūrą bei siekiant atrasti joje pastoralinio rašymo apraiškų, vertėtų galvoti ne apie apibrėžtą literatūrinį žanrą, bet apie gerokai plačiau suvokiamą reiškinių – pastoralizmą. Šiame darbe vartojama pastoralizmo sąvoka reiškia, kad kalbama tiek apie normatyvinius konkrečios tautos tapatumo vaizdinius, tiek ir apie savitus kolektyvinės bendruomenės pasaulėjautos, pasaulėvokos dėmenis.

Lietuviškojo pastoralinio rašymo punktyrus galima išvelgti jau Donelaičio (1714–1780 m.) „Metuose“. Kaip ir Teokritas bei Vergilijus, to meto skaitytojams Donelaitis galėjo būti suprantamas tik „apsirengęs piemens kostiumu“. Lietuvių literatūrologų svarstymuose⁷⁹ jo „Metai“ neretai lyginami su Teokrito „Idilėmis“ ir Vergilijaus „Bukolikomis“, priskiriant panašias arba analogiškas teksto kūrimo, komponavimo technikas, įvaizdžius, motyvus (pasakojimo struktūravimas pasitelkiant metų laikus, kaimo darbų, aplinkos, kraštovaizdžių, bundančios gamtos vaizdavimai), stilizuoto literatūrinio kalbėjimo detales. Kaip būdinga visoms pastoralėms, aktyvinamos skaitytojo joslės, detalai ir vaizdžiai nupasakojant vaizdus, garsus, kvapus. Donelaičio „Metais“ sukuriamas pastoralinis pasaulis dėl vaizduojamų kasdieninių darbų, buities, pamokymų priartėja prie pastoralei artimų georgikų.

Kiek kitokios lietuviškojo pastoralinio pasaulio vizijos kuriamos vėliau pasirodžiusiame kito lietuvių literatūros klasiko Antano Baranauko (1835–1902 m.) „Anykščių šilelyje“. Tai ta pati gamtinė kultūros vizija, aktualizuojanti lietuvių ir natūralios gamtos tarpusavio ryšį, guodžiančias, saugančias miško galias („Nes ir miškas lietuvi, kaip tiktai galėjęs/ Teip visados raminęs, visados mylėjęs“⁸⁰). Iš tiesų abu paminėti lietuviškosios pastoralės ištakomis laikytini tekstai reiškia kalbėjimą ne tiek apie gamtą, natūralius ar kultivuotus kraštovaizdžius, kiek apie lietuvi, jo būdą, jaosenos ir pasaulėvokos dominantes („Kaip lietuvių širdys int vieną tėvynę./ È lietuviai su medžiais vis zgadoj gyvenę./ Jaunystėj pasižinę ir draugėj pasenę“)⁸¹.

⁷⁹ Zabulis H.. K. Donelaičio „Metų“ santykis su Vergilijaus ir Heziodo didaktinėmis poemomis// Literatūra ir kalba, VII, Vilnius, 1965, p. 184–212; Valiukėnaitė D. J. Donelaičio *Metai*: eilės iš sakyklos// Metmenys, 1982, Nr. 43, p. 3; Korsakas K. Kristijonas Donelaitis ir jo „Metai“// Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje. Vilnius: Vaga, 1990, p. 36. Biržiška M. „Metų“ visuomenės ir literatūros reikšmė// Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje. Vilnius: Vaga, 1990, p. 115 ir kt.

⁸⁰ Baranaukas A. Anykščių šilelis. Prieiga per internetą <http://antologija.lt/text/antanas-baranaukas-anyksciui-silelis> [žiūrėta 2014-06-07].

⁸¹ Ten pat.

Lietuvių istorikas Simonas Daukantas yra rašęs apie neišskiriamą vietos ir joje gyvenančios tautos ryšį, kartu nulemiantį ir tautos savitumą:

Kiekvienas žino, jog tautos, gyvendamos vienoj vietoj nuo neatmenamų amžių, taip tenai įsikuri, jog kalnai, upys ir lieknai, ir visas kraštas, kuriame žmonės ir jų dievai gyvena, yra mažne, sakau, ne vien tik su tikyba sukibę, bet su būdu žmogaus taip stipriai suaugę, jog tenai, kas žemingas, o kas dieningas yra, negal išsiskirti⁸².

Kalbant apie lietuviškojo pastoralizmo formavimosi linkmes būtina paminėti ir parką. Jį, kaip simbolinę vietą ir idealizuotą pasaulį išskiria ir B. Speičytė. Anksčiausios tokio pastoralizmo apraiškos gali būti išvelgiamos jau iš LDK ir Lietuvos-Lenkijos Respublikos paveldėtose XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios parkų (sodų) meno formose. Bajorų grįžimas į kaimą, ryškus amžių sandūros kultūroje, nereiškė grįžimo prie žemės⁸³, - tikina ji. „Komplikuotos miestietiškos gyvensenos išsekintas bajoras kaime mėgaujasi ne agrarine darbo, kaip siūlė georgikų autoriai, o žemdirbystės teatro terapija: bajoras pavasarį eina pasižiūrėti dirbančio valstiečio, nes tai teikia optimizmo. (...) Pats bajoras kaime užsiima kitokiais žemės darbais – užveisia parką (...). Žemės darbai laukuose stebimi „iš saugaus atstumo“, o tuo tarpu parkas, sodas yra ta sodybos vieta, kur bajoras gyvena – ja rūpinasi, ją tvarko, praleidžia nemažai laiko“⁸⁴. Parkas (kaip reali vieta) ir su juo susijusios simbolinės vaizdavimo struktūros (išryškėjančios jį aprašančioje poezijoje) atliepia Teokrito „Idilėms“ būdingą *locus amoneus* – gražios vietovės – sampratą. Estezės patirtis, poilsis, rekreacinė parko funkcija yra tai, kas leidžia ją traktuoti kaip pastoralinę vietą.

Kaip „prarastojo rojaus“ atitikmuo parkas yra susijęs tiek su pastoralei būdingu atsitraukimu (iš istorijos laiko į uždara namų, šeimos pasaulį), tiek ir reiškia gamtos pertvarkymą, pritaikymą savo reikmėms. Ryškus tokio pobūdžio pastoralinis pabėgimas į žmogaus susikurtą sodą ar parką pastebimas jau Šatrijos Raganos (1877–1930 m.) apysakoje „Sename dvare“. Vaizduojamas kraštovaizdis, apjungiantis gamtos ir meno, natūros ir kultūros sritis.

„Sename dvare“ pasakotoja (mergaitė Irka) gręžiasi į praeities atsiminimus, saulėtas vaikystės patirtis. Atmintis nematerializuotu pavidalu tampa prieбėgą ir ramybę teikiančia priemone. Atmintyje prikelti kraštovaizdžiai reprezentuojami laukinės ir žmogaus sukurtos tikrovės pavidalais:

Už miškų, už upių, tarp daubų ir kalvų stovi seno dvaro medinis rūmas. Ne aukštas, bet ilgas ir platus, su dideliu prieangiu, ant baltų stiebų rymančiu, pilnas meilių kampelių, jausmų ir šiltas, ištikimas visų mūsų

⁸² Daukantas S. Rinktiniai raštai. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 42.

⁸³ Speičytė B. Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje. Vilnius: VU leidykla, 2004, p. 185.

⁸⁴ Ten pat, p. 185–186.

džiaugsmų ir liūdesių savo prieglobstin priėmėjas. Prieš jį didelis miegūstas tvenkinys paslaptینگomis gelmėmis, vakarais mėnesio ir žvaigždžių auksinamas, ir įsigiedojęs, išikvepėjęs, išisvajojęs sodnas. Meilingai glaudžia sodnas prie plačios krūtinės tvenkinį ir rūmą - ištikimu savo draugu - ir šnibžda jiedviem kažkokias nepabaigiamas pasakas, kažkokias bylas slėpiningas, ilgas, amžinas godas. O tuodu klauso - tylūs ir susimąstę. Yra sodne mažas pussalėlis, į tvenkinį įsikišęs, spirėjų žydinčių krūmų uždenktas, visas gelėmis apibertas. Ant jo kranto auga gluosnis, kurio stuobrys, matyti, kitąsyk nukirstas, išleido tris naujus stuobrelius ir sudarė tarsi fotelį, kuriame labai patogiai galima sėdėti atsilošus⁸⁵.

Pabrėžiamos sodo kaip pastoralinės vietos rekreacinės savybės. Sodas, parkas pastoralizmo kontekste apima, nurodo *otium* – pirmiausiai poilsiui skirtos, ramybę teikiančios vietos savybės.

Literatūrologė Brigita Speičytė savitai atliepia kultūros geografų plėtojama koncepciją, prisideda prie idilinės reikšmių paradigmos tyrimų Lietuvos moksliniame kontekste. Straipsnyje „Kraštovaizdis ir erdvinė vaizduotė XIX amžiaus vidurio Lietuvoje“ ji aptaria LDK regione egzistavusią tam tikrą patvarią mąstymo tradiciją, identiteto matricą, įteisinsią „kraštovaizdį regiono kultūroje kaip reikšmių apytakos filtrą, iškėlusį kraštovaizdį kaip intelektualinę, estetinę, egzistencinę problemą į skirtingo pobūdžio tekstus (...)“⁸⁶. Kodėl būtent šio regiono kultūrai prireikė tokios identifikacinės schemos – tapatybės ryšio tarp krašto peizažo, istorijos ir asmens, - klausia minėta tyrėja. Į kokius kultūrinius iššūkius jis atsakė? Tipologiškai ši reiškinį ji sieja ir aiškina XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios romantinės filosofijos patirtimi, organiškai susiejusią žmogaus egzistenciją, jos istorinę būtį su gamtos pasauliu. Apskritai

gamtovaizdis, kaip „esminis Naujųjų laikų erdvės įvaizdis“, galėjęs atsirasti tik „sąmoningai suvokiančiam subjektui“ atsigręžus į jį supančią erdvę, „netarpininkaujant religiniam kosmosui“, susiformuoja pačioje Naujųjų laikų pradžioje, ties Renesanso slenkščiu⁸⁷.

Straipsnyje atsiribojama nuo išorinių kontekstų tyrinėjimo, susitelkiama į vidinę LDK kultūros situaciją. Vidinė kultūros situacija yra tas lemtingasis veiksnys, lemiantis konkretaus kraštovaizdžio tapimą „kultūros ženklų“ arba „simbolinio mąstymo vaizdiniu“. Disertacijos pagrindu parengtoje monografijoje „Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje“ žvelgdama iš kultūros poetikos perspektyvų terminą „idilė“ Speičytė vartoja plačiąja prasme, turėdama omenyje ne konkretų literatūros tekstą, o tam tikrą

⁸⁵ Šatrijos Ragana Pečkauskaitė M. Sename dvare. Prieiga per internetą: <http://antologija.lt/text/satrijos-ragana-sename-dvare?lang=en> [žiūrėta 2014-12-10]

⁸⁶ Speičytė B. Kraštovaizdis ir erdvinė vaizduotė XIX amžiaus vidurio Lietuvoje// Metmenys, Nr. 79, 2000, p. 116–117.

⁸⁷ Ten pat.

pasaulėžiūrinę laikyseną, etosą, „pasireiškiantį ne tik literatūros tekstuose, bet ir elgsenoje, kasdieninėje praktikoje“⁸⁸. Suprasta taip, idilė reikšmingai priartėja prie šiame darbe vartojamos pastoralizmo sampratos.

Nenykstantis idilinės paradigmos poreikis, jai priklausančių literatūrinių formų aktyvumas, remiantis kultūros teorijos prieigomis, siejamas su vidiniu kultūros balanso poreikiu, kuris kultūros teorijoje apibrėžiamas „(...) kaip vienas pagrindinių kultūros sandaros reikalavimų, motyvuojančių jos istorinės plėtotės linkmes“⁸⁹. Idilinė reikšmių paradigma, Speičytės požiūriu, sietina su specifine asmens pozicija – atsitraukimu. Grįžimo į „tėviškės prieglobstį kaip į motinos iščias motyvo, susijusio su idiliniu rojaus vaizdiniu“⁹⁰ pėdsakus minėta autorė išvelgia Adomo Mickevičiaus poemoje „Ponas Tadas“ (1834 m.). Toks kalbėjimas apie numanomas atsitraukimo ir sugrįžimo judesius kaip tam tikrus laikysenos aplinkos atžvilgiu būdus yra bene vienintelis ryškesnis priartėjimas prie generuojamos pastoralinės atsitraukimo strategijos sampratos Lietuvos moksliniame diskurse. Minėtoje monografijoje taip pat išskiriami ir šiam darbui parankūs samprotavimai apie idiliško mąstymo linkmių sustiprėjimą sudėtingais „kultūriniais tarpulaikiais“. Idealizuotas peizažas siejamas tiek su idiline reikšmių paradigma, balansuojančia kultūros forma, tiek ir su disharmoniškais asmens vidinio pasaulio patirtimis.

Maironio (1862–1932 m.) lyrika, orientuota į romantines lietuvių tautos vizijas, atgręžia skaitytojo žvilgsnį į didingus tautos praeities laikus (eil. „Trakų pilis“). Romantizuoti kraštovaizdžiai, senovinės pilys, šlovingi protėvių žygiai, didingos istorijos, ženklinamos aukso amžiaus paradigmomis, pastangos prikelti šlovingus laikus (eil. „Aš norėčiau prikelti“), prarasto laiko apraudojimas („Ten apleistos pilys griūva/ Ant kalnų aukštai/ Milžinų ten kaulai pūva,/ Verkia jų kapai.“, eil. „Mano gimtinė“⁹¹) kuria romantizuotus lietuvių tautos vaizdinius. Tautiniai tapatumai labai dažnai apibrėžiami „(...) legendomis ir kraštovaizdžiais, pasakojimais apie aukso amžių ir patvarias tradicijas, herojiškus poelgius ir dramatiškus likimus, vaizduojamus senovinėse ar pažadėtose tėvynėse, pašventintose vietovėse ir aplinkose. (...) kraštovaizdžiai atspindi tautą. Kaip moralinės tvarkos ir estetinės harmonijos pavyzdžiai, konkretūs kraštovaizdžiai pasiekia nacionalinių simbolių statusą“⁹². Maironio poezija bene akivaizdžiausiai atliepia kultūros geografų akcentuojamą kraštovaizdžio ir tautinės savimonės savitarpio priklausomybę.

⁸⁸ Speičytė B. Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje. Vilnius: VU leidykla, 2004, p. 155.

⁸⁹ Ten pat, p. 156.

⁹⁰ Ten pat, p. 216.

⁹¹ Maironis Mačiulis J. Pavasario balsai. Prieiga per internetą <http://antologija.lt/text/maironis-pavasario-balsai> [žiūrėta 2014-10-27]

⁹² Daniels S. Introduction// Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and the United States. Daniels S. (ed.). Cambridge: Polity Press, 1993, p. 5.

Kiekviena kolektyvinė bendruomenė kuria idealizuotus kultūrinius pasakojimus kaip priemonę, patvirtinančią jos egzistenciją laike ir užtikrinančią jos ateitį⁹³. Žvelgiant retrospektyviai tampa aišku, kad tautiniams tapatumams arba tautinei savimonei formotis ir išlikti gyvybiškai būtinos idealizuotos literatūrinio mąstymo formos. Šis reikšmingas uždavinys tenka būtent pastoraliniams naratyvams. Vadovaujantis aptartais Donelaičio, Baranausko, Maironio tekstais galima teigti, jog iki pat XX a. pradžios lietuvių literatūroje kaimas – tai bendruomenės gyvenimo vieta, o natūrali gamta, miškas, giria – tai vietos, į kurias traukiamasi kaip į prarastąjį rojų, ieškoma užuovėjos.

„Paskelbus Nepriklausomybę 1918 metais, dauguma talentingų poetų tęsė šią tradiciją nors ir veikiami įvairių krypčių Vakarų Europos ir Rusijos poezijos įtakų. Per visą šį permainingą laikotarpį Lietuvių poezija nedrįso atitolti nuo gamtinio kraštovaizdžio, skatinančio jos vaizduotę“⁹⁴. Antrasis pasaulinis karas suniokoja šį (maždaug iki XX amžiaus pradžios) dominavusį pastoralinį vaizdinį. Ankstesnėje poezijoje dominavęs idiliškas Arkadijos įvaizdis nuo šiol tampa prarastuoju rojumi ir jau ne nepaliesta gamta, o kaimas (agrarinė, kultivuota aplinka) tampa pagrindine kūrybinės veiklos motyvacija, dominuojančiu pastoraliniu įvaizdžiu. Gamtos simbolika ir šiuo metu išlieka pagrindiniu įvaizdžiu⁹⁵. Vis dėlto, kalbant apie lietuviškąjį pastoralizmą ir jo kaitą, būtina pastebėti, kad tai jau kitokia gamtos vizija. Pabrėždamas istorinių aplinkybių reikšmę literatūrinių pastoralių kaitai Šilbajoris pastebi, jog gamtos simbolika dažnai įkūnija priešpriešą tarp prieškario laikų Lietuvos, neretai vaizduojamos kaip „Arkadija, antikinis mitologinis kraštas, gaivios žalumos viešpatija“, ir Lietuvos, kenčiančios sovietų okupacijos padarinius⁹⁶.

Pastoralinė giminės kraštovaizdžio, gimtojo kaimo vizija – atsakas į sovietinę okupaciją. Lydima priverstinės lietuviško kaimo kolektyvizacijos, industrializacijos bei urbanizacijos, sovietinio etninio ir kultūrinio imperializmo, okupacija suvokiama kaip destruktivi, griauanti pamatines savos agrarinės kultūros, pasaulėjautos vertes. Žemei, tradiciniam lietuviškam kaimui, kaimo darbams suteikiama ne tik tautos dvasinio gyvenimo, gyvybingumo, bet ir fizinio išlikimo bei pasipriešinimo svetimos kultūros įtakoms reikšmė.

Šią situaciją yra apibendrinęs ir lietuvių literatūrologas Vytautas Kubilius:

Netekus tautai savo valstybės, gimtoji žemė lieka paskutinis jos buvimo pagrindas. Poetinė žemės mitologija, manifestiškai deklaruota 1951 m. Čikagoje išleistoje „Žemės“ antologijoje, išsiskirio ir okupuoto krašto literatūroje kaip atsparos, vilties ir graudesio leitmotyvas (M. Martinaičio, J. Strielkūno, J. Apučio kūryba).

⁹³ Schopflin G. The Dilemmas of Identity. Tallinn: Tallinn University Press, 2010, p. 52.

⁹⁴ Šilbajoris R. An Intellectual's Encounter with Nature – Modern Trends in Lithuanian Poetry// Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences Vol. 20, Nr. 2, 1974, p. 5.

⁹⁵ Ten pat, p. 6.

⁹⁶ Ragaišienė I. Literatūra – kultūros ekologija// Ekokritikos akivarai: monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 36.

Daugelyje poezijos ir prozos kūrinių žemė tapo kertinių žodžių, gaubiamu romantinės idealizacijos aureole kaip svarbiausias lietuvių tautinės savimonės ir kultūros principas. Embleminis tėvynės vaizdas, pagrįstas tautos ir agrarinės sanklodos tapatybe, nė kiek nepaveiktas krašto industrializacijos, ėgavo mitologinės gelmės ir fundamentalumo⁹⁷.

Būtent ši savita agrarinė pasaulėjauta, žemdirbiškasis etosas aptariamuoju metu suvokiamas kaip vienintelė tautos išlikimo viltis istorinių kataklizmų fone. Sovietmečiu tradicinis pastoralinis naratyvas – tautos tapatumo ir istorinės atminties, kultūrinės patirties ir savitumo nešėjas – tapo lietuvių egzodo literatūrinio diskurso ašimi. „Kaip dažnai atsitinka tokių kataklizmų akivaizdoje, pirmaisiais pokario metais egzilyje atsidūrę Lietuvių poetai (...) su didžiuliu jausmu susitelkė į savo kančią ir netektį. Arkadiškasis per jų poeziją besidriekiantis įvaizdis ėgijo prarastojo rojaus simboliką, o poetinėje išraiškoje nebeliko vietos kitoms temoms“⁹⁸. Istorinės XX a. vidurio aplinkybės, pasikeitusi sociokultūrinė, politinė situacija (kolektyvizacija, vienkiemių griovimas, kaimo kaip vaikystės namų prarasties refleksijos lietuvių išeivių tekstuose, emigracijos patirtys) lemia, kad jau nebe laukinė gamta, bet atokus kaimas, jį lydinti agrarinė pasaulėjauta, žemdirbiškasis etosas, kultivuoti kraštovaizdžiai tampa dominuojančiais kultūriniais simboliais, nacionalinio tapatumo vaizdiniais.

„Kiekvienoje literatūroje egzistuoja tam tikri tautinės savimonės modeliai, sintezuojantys tautos pasaulėjautą, istorinę patirtį, mitologiją, kalbos būdą. Jie ženklina ribą tarp svetimo ir savo, pasako skaitytojui, kur jo šaknys ir kas jis pats yra. (...). Literatūros savitumas didele dalimi priklauso nuo tautiškumo archetipų gelmės, kontūrų ryškumo, transformacijos galimybių naujų laikų kontekstuose. Kokie yra tradiciniai lietuvių literatūros archetipai?“⁹⁹. Lietuviškosios pasaulėjautos ištakas, pasaulėjautos savitumą V. Kubilius taip pat sieja su ilgamete agrarine sankloda, žemdirbišku etosu („Lietuvių literatūra – valstietiškos kilmės literatūra“¹⁰⁰). Gausiuose savo tyrinėjimuose jis nevartoja pastoralinės terminologijos, tačiau pasitelkia literatūrinio archetipo sąvoką. Tarp elegiška kaimo griūtį apraudančių, grėsmės ir žūties jausenas perteikiančių sovietmečio tekstų jis išskiria Marcelijaus Martinaičio „Kukučio balades“. „Tradicionis lietuviybės archetipas, paliestas pasipriešinimo dvasios, gal paskutinį kartą atsivėrė su visa stilizuota pirmapradiškumo galia“¹⁰¹.

Amerikiečių kultūrologas, literatūrologas Marxas, panašiai kaip Kubilius, pabrėžia kiekvienai tautai ir kultūrai būdingą savitą jausenos ir mąstymo formų tipologiją, išryškėjančią

⁹⁷ Kubilius V. XX amžiaus literatūra. Vilnius: Alma Littera, 1995, p. 618–619.

⁹⁸ Ragaišienė I. Literatūra – kultūros ekologija// Ekokritikos akivarai: monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 37.

⁹⁹ Kubilius V. Tautinė literatūra globalizacijos amžiuje. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003, p. 34.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 35.

¹⁰¹ Ten pat, 37

santykių su gamta (natūralia, kultivuota aplinka). Fenomenalus jo veikalas, aprėpiantis amerikiečių literatūrinio ir kultūrinio mąstymo genezę, „Mašina sode“ (*The Machine in the Garden*, 1964) nurodo pamatinį pastoralinį idealą lydinį kultūrinį simbolį – mašiną sode. Mašina (lokomotyvas) čia reiškia industrializacijos įsiveržimą į nesugadintą laukinį Amerikos kraštovaizdį. Sotas tampa pastoralinio idealo sinonimu. Kultūriniu simboliu Marxas vadina meninį vaizdinį, kuris perteikia ypatingą reikšmę (mintį ir jausmą) dideliame skaičiui žmonių, kurie dalinasi ta kultūra¹⁰². Jo tyrinėjimai, neapsiribodami literatūrinių tekstų analize, atveria gerokai platesnę pastoralinio rašymo kaip kultūrinio, ideologinio reiškinių perspektyvą. Būtina įsisąmoninti, kad pastoralizmo kontekste kalbėjimas apie gamtą (tiek natūralią, tiek kultivuatą ar urbanizuotą) iš tiesų visuomet reiškia kalbėjimą „apie kultūrą“¹⁰³. Tai, kad didžioji dalis jau minėtų (Donelaičio, Baranausko, Maironio) ir toliau aptariamų lietuvių literatūrinių naratyvų dabar yra laikomi vadinamosios „aukštosios kultūros produktais“ (yra įtraukiami į vadovėlius, bendrojo lavinimo mokyklų programas), nėra atsitiktinumas.

XX a. pabaigą–XXI a. pradžią ženklina reikšmingi (ne tik Lietuvos, tačiau ir pasauliniame, Vakarų literatūros ir kultūros kontekste) įvykę pokyčiai. „Pastoralė su savo tradicinėmis formomis (...) tapo nereikšminga mūsų technologijų visuomenėje – tai dar viena postmoderni ikona didžiulėje kultūrinių kodų ir piktogramų saugykloje, tačiau kaip patirties ir fantazijos moda, kaip galima teigti, ji tapo centrine šiuolaikinėje visuomenėje, mutuodama iš elitinės kultūros formos į populiarią vartotojišką pastoralę“¹⁰⁴, – tvirtina Scottas Hesas. Naujausiuose užsienio mokslininkų tyrinėjimuose postmoderniosios kultūros produktai, tokie kaip reklama, prekybos centrai, naujųjų medijų pagalba sukurtos ir palaikomos virtualios erdvės, yra tiriamos kaip pastoralinės. Pabrėždamas vartotojiškumą kaip esminę šiuolaikinio pastoralizmo savybę Hesas pastebi, kad šiuolaikinėje kultūroje ir XXI a. pradžios žmogaus mąstysenoje mašina nebėra suprantama kaip įsiveržimas į pastoralinį gamtos pasaulį (kalbant Marxo terminologija), bet priešingai – šiandien pačios technologijos yra „natūralizuojamos“, priskiriant joms pastoralines reikšmes. Šiuolaikinė kultūra siūlo vartotojui įvairius atsitraukimo, pabėgimo nuo tikrovės variantus. Atsitraukimas į virtualią erdvę laikytinas ryškiausia šiuolaikinio pastoralizmo kaip tradicinio pastoralinio pasaulio perversijos apraiška. Remiantis pateiktomis išvalgomis galima teigti, kad postmoderni pastoralizmo mutacija Vakarų kultūroje pateikia jau visiškai kitas – tradicinei pastoralei alternatyvias – fantazijos išsipildymo erdves,

¹⁰² Marx L. *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America*. Oxford University Press, 1964, p. 4.

¹⁰³ Samprata, kad pastoralė iš tiesų yra ne apie gamtą, bet apie kultūrą, generuoja ne tik L. Marxas, bet ir L. Buellas ir kt.

¹⁰⁴ Hess S. *Postmodern Pastoral, Advertising, and the Masque of Technology*// *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 11 (1), 2004, p. 71.

nukeldama anapus gamtos. Šiame kontekste įdomu išsiaiškinti, kaip į šiuos pokyčius reaguoja šiuolaikiniai lietuvių literatūriniai naratyvai.

Danielsas išskiria dvi požiūrio į aplinką formas: konservatyviają ir vartotojišką¹⁰⁵. Šiandien dominuojantį vartotojišką požiūrį atliepia nuolatinis naujų daiktų įsigijimas. Pastoralinė vieta šiandien tampa automobilis, prekybos centras, etc. Vienais ryškiausiu šiuolaikinio (kultūrinio) vartotojiškumo pavyzdžių, pasak Danielso, laikytinas Disneilendas ar visame pasaulyje įsikūrę kinų restoranai. Mes paimame ir maišome atskiras pasaulio detales, sukurdami kasdieninio vartojimo erdves. Naujų daiktų (pavyzdžiui, automobilio) įsigijimas ne tik formuoja, keičia mūsų santykį su vietomis, bet ir padeda sukurti naujas vietas. Šių vietų efemeriskumas, nacionalinės vaizduotės, siejančios tautą (asmenį, kultūrą) su konkrečia geografine vieta, sklidumas yra vienas iš šiuolaikinio globalaus pasaulio reiškinių¹⁰⁶. Remdamasis Roberto Sackso vartotojiškumo apibrėžtimi Danielsas masinį vartotojiškumą įvardija kaip vieną įtakingiausių ir labiausiai paplitusių naujas vietas sukuriančių priemonių. Konservatyvusis požiūris tampa priešara vartotojiškai pasaulėžiūrai ir teigia stabilumo, autentiškumo, vertės ir rūpinimosi aplinka, vieta reikšmes: „Mes turėtume įsiminti ir atsiminti žemę, eiti per ją, valgyti iš jos dirvožemių (...)“¹⁰⁷. Konservatyvusis požiūris atliepia ekokritinį, gamtosauginį požiūrį į vietą ir aplinką. Tokį jautrumą, artimumą vietai grindžia ir ryškiausi, reprezentatyviausi tradiciniai lietuvių literatūriniai (jau minėtasis A. Baranausko „Anykščių šilelis“, V. Krėvės „Skerdžius“) naratyvai. Vadovaujantis Danielso išvalgomis, jie tampa konservatyviosios pasaulėžiūros pavyzdžiais. Minėtų tekstų suformuoti santykio su gamta, lietuviškosios pasaulėjautos, pasaulėžiūros, jautrumo aplinkai modeliai arba normatyviniai tautiškumo vaizdiniai lietuvių sąmonėje veikiausiai gyvi iki šiol.

Ekokritinis požiūris lietuvių literatūriniais naratyvams tirti bene pirmą kartą nuosekliai taikytas VDU mokslininkų grupės parengtoje monografijoje „Ekokritikos akivarai“ (2007 m.)¹⁰⁸. Tai ir vienas iš nedaugelio (greta jau minėtų Speičytės ir Šilbajorio išvalgų) pavyzdžių Lietuvos mokslinių tyrimų kontekste, kuomet yra pasitelkiama, vienaip ar kitaip minima pastoralinė terminologija. Literatūrologė Irena Ragaišienė pastoralės terminą vartoja egzilinės vaizduotės kontekste. Aptariant egzilio poečių Danutės Paškevičiūtės ir Alės Rūtos kūrybą, aktualizuojamos pastoralizmą reprezentuojančios prarastosios tėvynės ilgesio, „prarastojo rojaus“, Arkadiškojo kraštovaizdžio semantinės linijos. Romantinė tėvynės vizija, remiantis Initos Ezergaikis išvalgomis, siejama su „(...) idealizuojama stabilumo situacija ir nekintančia

¹⁰⁵ Daniels S. Place and the Geographical Imagination// Geography Vol. 77 (4), 1992.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 312.

¹⁰⁷ Ten pat.

¹⁰⁸ Ekokritikos akivarai: monografija. Ragaišienė I., Višomirskytė V., Žakevičienė I. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007.

tradicija, o bet kokia tradicijos moduliacija suvokiama kaip egzistencinė grėsmė¹⁰⁹. Atliepdama ekokritinį teorinį diskursą, minėta autorė tyrinėja aplinkos poveikį kūrybinei vaizduotei, biografinio konteksto ir vietos santykį¹¹⁰. Ekokritiniu požiūriu pastoralės gali būti tiriamos, o neretai ir yra sutapatinamos su ekonaratyvais. Šia prasme suprastos literatūrinės pastoralės atliepia jau nebe Speičytės minėtąjį kultūros balanso poreikį, bet funkcionuoja kaip „kultūros ekologijos“ priemonė. Įdomu tai, kad aptardama naujausius šiuolaikinių išeivių moterų tekstus, remdamasi ekokritinėmis prieigomis, Ragaišienė išskiria parką ir zoologijos sodą kaip geriausiai atspindinčius „(...) žmonijos siekį kompensuoti tai, ko neliko mūsų išvaikščiotose akmeninėse miesto gatvėse: atsiminimų apie gyvenimą gamtoje, kurio mes netekome (...) kur tarp tvarkingai surikiuotų medžių žmonės tikisi patirti prarastą ramybę“¹¹¹. Nors pačiame tekste to nėra minima, tačiau remdamasi Elizabethos Wilson išvalgomis Ragaišienė parką traktuoja kaip pastoralinę vietą.

Ekokritikos kontekste gamta gali būti viena iš „aš“ metaforų, ypatingai egzilinėje vaizduotėje. Turint omenyje pasirinktą tyrimo laikotarpį (1945–2010 m.), istorinę Lietuvos situaciją, sociokultūrinį tekstų parašymo mikroklimatą, galima teigti, kad visų šiame darbe aptariamų pastoralinių naratyvų kūrėjai buvo tam tikra prasme išvietinti – tiek fiziškai, rašydami išeivijoje (svetimoje aplinkoje ir svetimoje kultūroje), tiek pasilikę Lietuvoje (rašę cenzūros sąlygomis, todėl apriboti). Pastoralinis poreikis pasitraukti ne mažiau išreikštas ir naujausiuose XXI a. pradžios tekstuose, reflektuojant išivaizduojamus Lietuvos, visos lietuvių tautos persikėlimus laike ir erdvėje. Neatlikus tekstų analizės hipotetiškai galima daryti prielaidą, kad būtent išvietinimo (fizinio-realaus ar „vidinės emigracijos“) patirtys, istorinės aplinkybės, kultūrinė situacija lemia lietuviškųjų pastoralinių naratyvų atsiradimus.

Pastoralinį žmogaus ir gamtos ryšio vaizdavimą Ragaišienė išvelgia ir Jolitos Skablauskaitės apysakoje „Liūnsargių moteris“. Atliepiant ekokritinę mintį, išskiriami ir aptariami atsiskyrimo ir sugrįžimo motyvai. Vis dėlto čia kalbėjimas įgauna kitas prasmes, kadangi yra aptariami moters tapatumo, atsitraukimo ir sugrįžimo į visuomenę, atsiskyrėliškos esaties motyvai.

Žvelgdama iš ekopsichologijos perspektyvų literatūrologė Indrė Žakevičienė tiria šiuolaikinio žmogaus (lietuvio) prisirišimo prie vietos sandus. Iš tiesų vietos pajauta yra tai, kas vienija visus ir šiame darbe toliau analizuojamus pastoralinius (elegiškuosius, idiliškuosius ir utopinius arba gamtinius) naratyvus. Remiantis T. Giffordo išvalgomis vartojama „postpastoralizmo“ sąvoka siejama su santykių tarp visų biosferos narių atkūrimo

¹⁰⁹ Ragaišienė I. Literatūra – kultūros ekologija// Ekokritikos akivarai: monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 16.

¹¹⁰ Ten pat, p. 41.

¹¹¹ Ten pat, p. 44.

galimybė¹¹². Šiandien stebima paradoksali situacija: „(...) jaučiamės paženklinti, neatsiplėšę nuo žemės, bet kartu ir išvietinti savo valia – fizinis kūnas paklūsta globalizacijos dėsniams, o dvasinis vis dar miglotai ilgisi niekur nedingusios, tačiau nebemadingos Arkadijos“¹¹³. Būtina paminėti ir 2005 metais „Darbuose ir dienose“ pasirodžiusį straipsnį „Ekokritikos kryžkelėse. Tomo Staniulio naujausių laikų pastoralė“. Jame ekokritiniu požiūriu aptariamas T. Staniulio romanas „Herbas ir varlės“ (2003 m.). Straipsnio pabaigoje daroma išvada:

(...) postmodernaus romano veikėjai sėkmingai adaptavosi naujausių laikų buvime – šiukšlinoje kasdienoje, tarp tuščių butelių, nuorūkų, nešvankių žodžių, girtų riksmų – ir ieško būdų šį buvimą tobulinti; vienas iš tokių būdų – kūryba; kitas – svaiginimasis ir kvaišinimasis; dar kitas – gamtos ir aplinkos skaitymas, leidžiantis pasijusti vienu iš daugybės didžiulio tinklo centrų¹¹⁴.

Prisimenant Danielso pastebėjimus galima teigti, kad pastoralinėmis vietomis šiandien gali tapti bet kas. Pabrėžtina, jog Staniulio romano atveju „urbanizuota aplinka irgi neatskleidžia „ne aš“ esmės; ji tik suponuoja kitą – gamtišką – polių, romane traktuojamą kaip laikiną atsvarą disharmonijai“¹¹⁵. Taigi miestas, ne mažiau nei anksčiau jau minėti girios, miško, archetipiniai kaimo ir žemės vaizdiniai, gali tapti pastoralinį pojūtį žadinančiais objektu.

Mintis, kad miestas gali būti pastoralinė vieta, o urbanistinis kraštovaizdis – pastoralinį pojūtį žadinančiu vaizdiniu, nėra nauja. Literatūrinės Vilniaus miesto kaip pastoralinės vietos reprezentacijas galima išvelgti dar 1768 metų Kilmingųjų kolegijos studentų retorikos ir poetikos pratybų rinkinyje. Tai XVIII amžiuje rastas senąją lenkų kalba parašytas kūrinėlis „Bukolikos, arba piemenų eilės apie Vilnių. Dešimt ekologų“. Kaip teigia viena iš leidinio rengėjų literatūros tyrinėtoja Eugenija Ulčinaitė, „Vilniaus bukolikos“ turi panašumų su Vergilijaus Bukolikomis. Tačiau jų siužetas gana originalus ir netikėtas. Vilniaus apylinkėse, prie upės, medžių pavėsyje susirinkę piemenys kalbasi apie Vilniaus miesto įkūrimą, pasakoja Gedimino sapną, kunigaikščio žygius, mirtį ir šlovę.¹¹⁶ Minėtas tekstas yra vienas pirmųjų, susiejančių miestą ir pastoralę, šlovinančių Vilniaus miestą, kartu pabrėžiančių žaidybines pastoralinio naratyvo prigimtį.

¹¹² Žakevičienė I. Teksto ekologija arba mėginimai skaityti aplinką// Ekokritikos akivarai: monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 173.

¹¹³ Ten pat, p. 168.

¹¹⁴ Žakevičienė I. Ekokritikos kryžkelėse. Tomo Staniulio naujausių laikų pastoralė// Darbai ir dienos. T. 42, 2005, p. 164.

¹¹⁵ Ten pat, p. 163

¹¹⁶ Ulčinaitė E. Bukolinės poezijos tradicija LDK. Literatūroje// Bukolikos, arba Piemenų eilės apie Vilnių. X ekologų. Niedzwiedz J., Ulčinaitė E. (sud.). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 98.

Vilnius yra moderniosios istorinės lietuvių tapatybės centras, kilmės vieta¹¹⁷. Miestas, jo apylinkės apskritai yra vienas ryškiausių kultūrinių simbolių, lietuviškosios sąmonės branduolių. Vilnius kaip nostalgijos objektas, pasitelkiant taip pat ir pastoralinę terminologiją, aptariamas Tomo Venclovo straipsnyje. Miestas jam – „(...) paslaptingas, magiškas, ekscentriškas, keistas, įkvepiantis kurti mitus ir poeziją. Minima glaudus jo ryšys su aplinka (pirmiausia – gamta), darantis Vilnių tiesiog „pastoraliniu miestu“, kur „laukinė“, o kartu idiliška gamta įsibrauna į jo centrą, papildydama baroko akordus“¹¹⁸. Pastoralinį pojūtį žadinantį Vilniaus tekstą

sudaro eilėraščiai ir romanai, esė ir laišakai, o žiūrint plačiau, – paveikslai, graviūros, fotografijos, filmai, netgi su miestu susijusių žmonių likimai, tokie, kaip nepaprasta Juozo Kėkšto lemtis, žodžiu, viskas, kas papildo jo aurą ir mitą, išsaugo miestą kultūrinėje atmintyje kaip specifinę, vienintelę tokią visumą. Architektūra – ir gana ryškiai tos architektūros apibrėžtas kasdieninis gyvenimas – čia yra pirmasis sluoksnis, bet kartu su juo egzistuoja daugybė kitų sluoksnių¹¹⁹.

Esminis Vilnių ženklintis požymis yra tas, kad jis beveik visada yra nostalgijos objektas. Vilniaus tekstą paprastai kuria žmonės, atkirsti nuo savo miesto, todėl labai jautrūs jo kasdienybės smulkmenoms, - pastebi jis. Venclova generuoja Vilniaus kaip pastoralinės vietos sampratą, atraminiais tokių mitologinių vaizdinių arba kultūrinių simbolių sukūrimo įrankiais ir priemonėmis laikydamas literatūrinius (pirmiausiai Kėkšto, Miloszo, vėliau Vaičiūnaitės ir kt.) poetinius bei prozos tekstus. Pabrėžtina, kad visoje šioje „nostalgiškoje literatūroje Vilnius simbolizuoja Lietuvos tapatybę, jos stabilumą ir nenutraukiamą ryšį su savo ištakomis“¹²⁰.

Tarp ryškiausių, reprezentatyviausių urbanistinio pastoralizmo pavyzdžių patenka ir toliau detalai aptariamas B. Pūkelevičiūtės romanas „Aštuoni lapai“ (1956 m.), reflektuojantis idealizuotus urbanistinius Kauno miesto kraštovaizdžius. Iš Lietuvoje rašiusių sovietinio meto autorių ryškiausiai laikytini A. Ramono prozos tekstai – urbanistinio pastoralizmo pavyzdžiai. Kalbėdamas apie XXI amžiaus pradžios lietuvių literatūros tekstus Šilbajoris mini Vidmantės Jasukaitytės apysakų romaną „Stebuklinga patvorių žolė“ (2005 m.). Minėtas tyrėjas konstatuoja pakitusį lietuviškosios Arkadijos kaip „paprastos kaimietės“ veidą: „šiandien ji tampa pasaulio kultūros istorijos lygiateise dalim, pajėgiančia kartu su jos raida įžengti į dvidešimt pirmąjį šimtmetį“¹²¹.

¹¹⁷ Peluritytė-Tikuišienė A. Vilniaus sapnas šiuolaikinėje lietuvių poezijoje// Acta litteraria comparativa. Vol. 4, 2009, p. 217.

¹¹⁸ Venclova T. Vilnius kaip nostalgijos objektas. Prieiga per internetą <http://www.eurozine.com/articles/2009-10-06-venclova-lt>. [žiūrėta 2013-12-11]

¹¹⁹ Ten pat.

¹²⁰ Ten pat.

¹²¹ Šilbajoris R. Czesławas Miłoszas ir lietuviška Arkadija// Metmenys 79, 2000, p. 148.

Pastoralinė XXI amžiaus Kauno miesto vizija bene raiškiausiai reflektuojama Kęstučio Navako, Gintaro Česonio „Sutiktame Kaune“¹²². Rašytojo ir foto menininko bendras darbas reprezentuoja rašto ir vaizdo kultūrų susijungimus. Miesto pastatai, bažnyčių bokštai, „pilies smailės“ daugelyje nuotraukų ne tik vaizduojami gamtos fone, tačiau ir patys tampa fonu natūraliems kraštovaizdžiams reprezentuoti. Reflektuojamas ne Danielso minėtas vartotojiškas, bet veikiau organiškas, nostalgiškas, kone sentimentalus konservatyvus santykis su miestu. Galima manyti, tokį gamtišką miesto suvokimą yra nulėmusi miesto lokacija: „O iš kranto visai neatrodo, kad prieš mus didelis miestas. Prieš mus Santaka, kurioje stovint miestas apskritai dingsta. Geros yra vietos, trumpam panaikinančios savo miestus, leidžiančios nuo jų pailsėti“¹²³. Kaunas – mistiška, pasakiška, kone sapniška, kartu idiliška erdvė:

Santaka gana mistinė. Čia atėjęs, pajunti spengiant tylą, atsiveria beveik baugaus didumo erdvės (miestiečiui būtinos ribos, be jų jam neramu), o į jas įsirėžę Nemunas ir Neris suneria savo vandenį lyg rankų pirštus, ir toliau jau eina dviese. Panašu, kad iš to kylanti beveik juntama energija maitina miestą, bent tą jo dalį, kuri tai energijai atvira. (...). Galima čia ateiti pastovėti, pamąstyti apie laikus, kai pilis dar nebuvo sugriuvusi, tačiau miestas dar nebuvo iškilęs. Galima nemąstyti apie miestą. Nes čia jo nėra. Yra dvi jį nulėmusios upės¹²⁴.

Urbanistinis kraštovaizdis tampa natūraliai nulemtu gamtovaizdžio dalimi, jo neužgožia. Akcentuojamos rekreacinės miesto galios. Kaunas – tai ir poilsiui skirta, ir ramybę teikianti – *locus amoneus, otium* – vieta. Gamtovaizdžio, kokybinių vietos savybių ir urbanistinio kraštovaizdžio susiliejimas kuria miesto kaip savitos, uždaros, saugios – pastoralinės – vietos įvaizdį¹²⁵.

Taigi kalbant apie lietuviškąją pastoralizmą, jo formavimosi linkmes, būtina aktualizuoti ir miestą kaip vieną esminių tapatybės centrų ir kultūrinių simbolių, laiduojančių savitus urbanistinio ir agrarinio, gamtinio lietuviškojo mentaliteto persipynimus.

---

¹²² Navakas K., Česonis G. Sutiktas Kaunas. Kaunas: Meno tvirtovė, 2004, p. 8.

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ Navakas K., Česonis G. Sutiktas Kaunas. Kaunas: Meno tvirtovė, 2004, p. 8.

¹²⁵ Plačiau apie tai žr. Mačaitytė-Kaseliene L. Regioninės savimonės (re)prezentacijos: *kraštovaizdis, vieta* ir *tapatumas* XXI amžiaus pradžios Kauno literatūriniuose ir foto naratyvuose // Literatūrinė Kauno regiono savimonė [elektroninis išteklius]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.

2. ATSITRAUKIMO DISKURSAS: „PRARASTOJO ROJAUS“ IEŠKOJIMAI

Pasitraukimas iš vaikystės namų, atitolimas nuo savos vietos, fizinės atskirties, prarasties kaip egzilinės patirties suvokimas lemia nostalgiską, ilgesingai trokštamą santykį su praeitimi tiek lietuvių išeivių, tiek Lietuvoje rašiusių autorių tekstuose. Netekties jausenų suvokimas lemia elegiską arba idealizuotą kalbėjimo būdą ir tampa prielaida formuoti savitiems elegiškiems (agrariniams, urbanistiniams) ir idiliškiems (agrariniams, urbanistiniams) pastoraliniams naratyvams. Šiuo atveju visiškai nesvarbu, miestas ar kaimas yra refleksijų objektas, – bet kurio iš jų (kaip vaikystės namų ir *savos* vietos) praradimas lemia, kad jie tampa pastoraliniu objektu, „prarastojo rojaus“ arba lietuviškosios Arkadijos sinonimu. Nostalgiskas žvilgsnis į praeitį, reiškiantis tiek praėjusio laiko, tiek ir prarastų vietų ieškojimus, kartu jų idealizavimas – esminės ypatybės, apibrėžiančios visus šioje darbo dalyje analizuojamus pastoralinius naratyvus. Prarasti praeities ir idealizuoti dabarties pastoraliniai pasauliai yra sukuriami tik atsitraukimo būdu. Taigi pastoralinę atsitraukimo strategiją reprezentuojantys lietuvių literatūriniai naratyvai tampa pagrindiniu šios darbo dalies tyrimo objektu.

2.1. Nostalgija – teksto konstravimo pagrindas. *Elegiškieji agrariniai ir elegiškieji urbanistiniai pastoraliniai naratyvai*

Nostalgija yra tai, ką Frederickas Garberis vadina modos „energetiniu subtekstu“¹²⁶ nurodančiu trūkumą ir ilgesį, atsirandantį iš nepasitenkinimo esamuoju gyvenimu, neatitikimo tarp dabarties ir praeities. Dar III a. pr. Kr. pasirodžiusiose „Idilėse“ Teokritas su ilgesiu prisimena savo vaikystę gimtojoje Sicilijoje. Iš tiesų nostalgija reiškia „atgalinį žvilgsnį“ – paprastai į praeitį ir vietą, kurios suvokiamos kaip geresnės, harmoningesnės, tobulesnės. Nostalgiskas žvilgsnis į praeitį, kai ir idealizacija, yra vienas iš esminių pastoralinę atsitraukimo strategiją ženklinančių dėmenų.

2.1.1. *Atminties ir vaizduotės dermė: J. Meko pastoralinis pasaulis („Semeniškių idilės“, „Reminiscencijos“)*

„Kur jūs dabar, mano draugai senieji,/ žmonės, su kuriais kartu suaugau,/ kaip su krūmokšniais, su laukais, su kalvų žvyrduobėm,/ – kur jūs dabar, ir kur laukai anieji,/ kur

¹²⁶ Garber F. Pastoral Spaces// Texas Studies in Literature and Language. 30, Nr. 3, 1988, p. 431–460.

linmarkos, kur aukštas vasaros dangus,/ kur gruodžio sniegas?“¹²⁷, – ilgesingai klausia J. Meko „Semeniškių idilių“ (1948 m.) pasakotojas. Atmintis, gręžimasis atgal yra tai, kas lieka ne savo noru palikus namus, atsidūrus svetimoje aplinkoje. Vis dėlto pastoralinis atminties sužadėjimas lietuvių išeivijos rašytojo Jono Meko tekstuose nėra toks jau lengvas ir savaime suprantamas veiksmas, veikiau priešingai – dvasios pastangų reikalaujantis, sudėtingas vidinis vyksmas:

Kai sustoju pačiame tylos vidury, kai mano rankos, kaip dvi
pabėgėlės, apsiveja vienatvės – aš puolu, paliestas
deginančio skausmo botagu.
Ir tyla tampa skambanti, tokia skaudulinga, taip pilna
ilgesio, ir nerimo, ir skausmo – pilna praeities, pilna
vaikystės, ir motinos.
Ir kiekvienas daiktas, garsas, veidas atgyja mano vaikystės
akiraty, kaip deginanti kirmėlė, ir šliaužia, amžinai
graužianti, amžinai kankinanti pirmoji atmintis.
Ir stoviu aš, kraujo ir mirties girdytas, suaižėtas,
užsižiūrėjęs atgal, girdėdamas kiekvieną savo vaikystės
garsą, kiekvieną šlamesį, ir kvapą, prisilietimą – rėžiamas
pačian širdies vidurin¹²⁸

Prisiminimai, atsitraukimo (pateiktoje citatoje – į atmintį) judesys yra skausmingas procesas, gimstantis iš jau galutinai įvykusios netekties arba praradimo suvokties. Atsidūrus svetimoje šalyje „(...) praeitis yra daug tikresnė ir neabejotinai daug reikšmingesnė, palyginus su viskuo, kas tik yra nutikę“¹²⁹. Dabartį ir praeitį skiriantis atstumas (laiko distancija), fizinis atsitolinimas daugelyje lietuvių išeivių tekstų lemia nostalgiską, ilgesingą kalbėjimo toną. Šitai iliustruoja Meko tekstas:

Priimdamas šitą premiją, aš vėl prisimenu Semeniškius. Ir pagalvoju: galbūt, kad mano knyga yra tik antkapio lenta. Galbūt, kad Semeniškiai, kuriuos aš pažinau, kuriuose aš augau, kuriuos aš dainavau – yra jau mirę. Semeniškiai yra nebe tie, žmonės nebe tie. Tik many jie tebėra tie patys. Tie patys, kuriuos vaikas aš mačiau. Dažnai man matos tie ūkininkai, tie piemenys, tos moterys – tos moterys, baltom ir didelėm skarom, kur pasilenkusios, kur pasikūprinusios velėdavo prie upių skalbinius, ar eidavo, galulaukėmis iš ganyklų, su šilto, dar garuojančio, laukų žolėm kvepiančio, pieno kibirais. Tai šituos Semeniškius aš nešuos su savimi, dar vis sapnuotojas, ir rūpinuos, ar bėra ten Marčiaus seserys, ar Kraupas, su krūva murzinų, išblyškusių vaikų, antstolių išvaržytas, skolų išėstas; ir Čigo kiemas, ir Marytė, ir upelis; o ir Naciūnų šilas, nuo kurio visi lietūs atitrūkdavo, pilnas gyvačių, svaiginančiai kvepiąs mėlynėm ir išsikerojusiais girtuoklynais; ir malūnas, išskėtęs savo keturias

¹²⁷ Mekas J. Semeniškių idilės. Reminiscencijos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 60.

¹²⁸ Ten pat, p. 16.

¹²⁹ Gee S. The Country of Writing// Literary Expressions of Exile: A Collection of Essays. Studies in Comparative Literature. Whitehouse R. (ed.). Lewiston, NY: Edwin Mellen Press. Vol. 41, 2000, p. 15.

rankas, liudininkas, svajotojas, maitintojas. Nedidelis pasaulis, bet kurio betgi nemainyčiau, rodos, dabar į nieką – dabar, kai jau jo neturiu¹³⁰.

J. Meko pastoralinis pasaulis, nors ir kuriamas autentiškos atminties pagrindu, grindžiamas realiomis Lietuvos geografinės vietovės atramomis ir nuorodomis (gimtojo Semeniskių kaimo vaizdiniais), vis dėlto yra dirbtinis, kalbos priemonėmis sukurtas konstruktas: „Skaičiau savo bendralaikį poeziją, jie visi rašė taip gražiai, gražia oficialia lietuvių kalba, ir jie visi rašė apie miestą, ir tėvynę, labai patriotiškai, ir rašė gražiai. Bet aš norėjau rašyti tik apie Semeniskius. Be poezijos, daiktiškai. Aš galvojau apie daiktišką, dokumentinę poeziją. Tai ir rašiau taip. Karštligiškai skaičiau Jablonskį. Labai buvau įkvėptas jo lietuvių kalbos įvairiais sakinių pavyzdžiais. Aš gavau daugiau iš Jablonskio negu iš...iš ko?“¹³¹. Pabrėžiama kalbos, kūrybos kaip konstravimo samprata skiria J. Meko kūrybą nuo kitų darbe aptariamų lietuvių išeivių tekstų, akcentuojančių autentiško, atmintimi grįsto pastoralinio naratyvo sampratą¹³². Kalbos priemonėmis sukonstruoto pastoralinio pasaulio traktuotė priartina J. Meko „Semeniskių idiles“ prie kito pasaulio kūrimo strategijai būdingų tekstų; vis dėlto gręžimasis atgal, atramų ieškojimas prarastose vietose ir patirtyse veda į pastoralinės atsitraukimo strategijos lauką. Iš tiesų Mekas renkasi savitą tarpinę strategiją, netilpdamas į paminėtų pastoralinių naratyvų apibrėžtis.

„Semeniskių idilėse“ kalba, kalbėjimas, pasakojimas (kaip antikinių piemenų dainavimo varžytuvių prototipas) tampa esminiu savitą pasaulėvaizdį ir atmosferą (veikia tik nujaučiamą nei žodžiais perteikiamą) sukuriančiu instrumentu. Tai mitologiniam pasaulėvaizdžiui ir pasaulėjautai artima daiktiška, bet iš tikrųjų ontologines reikšmes reflektuojanti rašymo maniera:

Senas yra mūsų šis gyvenimas – ilgom kartom
nuvaikšėti laukai ir įsispaudę dirvos,
kiekviena žemės pėda kalba ir kvėpuoja dar tėvais.
Iš tų pačių vėsių ir akmeninių šulinių
jie girdydavo savo grįžusias plačias bandas,
ir kai išdubdavo jų pirkių aslos,
kai gryčių sienos imdavo lėtai byrėt –
iš tų pačių duobių jie besdavo geltoną molį,
auksinį smėlį – iš tų pačių laukų.
Ir kai ir mes išeisim,
kiti sėdės ant mėlynų palaukės akmenų,

¹³⁰ Iš kalbos, pasakytos 1957-tais metais, gavus Vinco Krėvės premiją. Ši kalba, pavadinta „Jono Meko žodis“, buvo išspausdinta Kanadoje leisto laikraščio „Nepriklausoma Lietuva“, 1957 m. Spalio 2 d. 39 (249) numeryje. Plačiau apie tai žr. Mekas J. Semeniskių idilės. Reminiscencijos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 10.

¹³¹ Ten pat, p. 9.

¹³² Minėtini šia prasme, kaip kito, kitokio pastoralinio pasaulėvaizdžio kūrimo pavyzdžiai – B. Pūkelevičiūtės romanas „Aštuoni lapai“, P. Andriušio „Anoj pusėj ežero“. Jie išsamiai aptariami toliau.

šiaus užžėlusias lankas ir ars atokaines; (...)¹³³

Kalbėjimas „mes“ vardu, bendruomeniškumo aktualizavimas – tai simbolinis ryšio su savąja kolektyvine bendruomene atkūrimas. Literatūriniame pastoralės naratyve „mano istorija“, veikiant tam tikroms sąlygoms, yra linkusi tapti „mūsų istorija“¹³⁴. Tokiomis specifinėmis sąlygomis laikytina priverstinio pasitraukimo iš Tėvynės, gimtojo Semeniškių kaimo, patirtis, įsisąmoninta lietuviškosios kultūros irimo, naikinimo situacija. Sentimentaliai lyriškas, nostalgiskas tonas, aukso amžiaus mitologija (citatoje reprezentuojama *auksinio smėlio* simbolika) vis dėlto sukuria daiktišką, detalėmis ir vaizdiniais pripildytą pasaulį. Kaip būdinga visiems pastoraliniams literatūros naratyvams, konstruojant tekstą aktyvinamos visos skaitytojo jausmų – išsamūs kvapų, garsų, vaizdų, jautimų aprašymai dominuoja, užima didžiąją dalį kuriamų naratyvų turinio. Vis dėlto neapsiribojama vien tik skaitytojo jausmų, jautimų ir emocijų veikimu. „Semeniškių idilės“ – tai įvairialypio veikimo, motyvų ir kalbėjimo būdų erdvė, kur tokį įvairialypiškumą nurodo ir nuolat besikeičiantys pasakotojo kalbėjimo tonai. Elegiškus nusiteikimus keičia idiliški ir nerūpestingi pasaulėvaizdžiai, reprezentuojantys jau idiliškas pastoralinio rašymo linkmes. Kita vertus, „daiktiškas“, proziškas, anot paties J. Meko, grubus kalbėjimas yra esminė stilistinė technika, atskirianti jo kuriamą pasaulėvaizdį ir nuo išimtinai sentimentalių, idealizuotų, idiliškų lietuvių išeivių tekstų. Konstruojami kaip pasiilgti ir raminantys pasaulėvaizdžiai, „Semeniškių idilių“ tekstai įtraukia ir neigatyvius (kartos, bevietiškumo) aspektus, tačiau nuolat mėginama išlikti raminančioje ir guodžiančioje atminties ir vaizduotės buveinėje.

„Semeniškių idilėmis“ kuriamas ne idealizuotas, kaip tai būdinga tradiciniams pastoraliniams naratyvams, bet apčiuopiamas, realiam artimas pasaulis, kurio elegišką, kartais nostalgiką kalbėjimo toną lemia ilgesingas praėjusio laiko ir prarastos vietos suvokimas. Tėstinumo iliuzija („kiti sėdės ant mėlynų palaukės akmenų/ šiaus užžėlusias lankas ir ars atokaines“) įprasminama atminties paradigmomis. Pagrindinė J. Meko pirmosios idilės mintis: išėjusieji nebus užmiršti. Tai tautos tėstinumo, gyvybingumo teigimas. Negalint valdyti realios istorinės situacijos (pasitraukimo iš Lietuvos fakto, sovietinės okupacijos, tremties ir nutautinimo patirties), įsivaizduojamai valdoma, keičiama dabartis ir ateitis, akcentuojamas kultūrinis kraštovaizdis ir bendra visus siejanti atmintis.

Tokiose realumo ir įsivaizdavimo, buvimo (patyrimo) ir atrodymo (sapno), asmeninio ir kolektyvinio galvojimo jungtyse gimsta savitas J. Meko pastoralinis pasaulis. Ketvirtoji idilė bene ryškiausiai atskleidžia, kad nors ir turėdama atramą atmintyje, patirtoje realybėje

¹³³ Mekas J. Semeniškių idilės. Reminiscencijos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 17–18.

¹³⁴ Alpers P. What is Pastoral? Chicago: University of Chicago Press, 1996, p. 349.

(vaikystės Semeniškiuose, savitoje „prarastojo rojaus“ oazėje arba antikinėje Arkadijoje), sukurta pastoralinio pasaulio tikrovė:

Pro pavasarinį vėją, šalto lietaus pluoštus,
pro pumpurų, pakluonių vaisių žavesį
ateina metūgių, pušų sakų, medienos kvapas.
O kai ranką ant kamieno,
supleišėjusios rudos žievės **uždedu** –
jaučiu pirmą pavasarinį virpesį,
juodo juodžemio kvepėjimą.
Ir, rodos, lyge ne žievę rankomis **liečiu** –
ir, **rodos**, jūs tik mano kaimo moterys,
sustojusios ant geltonų smėlio kalvų,
įsižiūrėjusios į išsimėčiusius aplinkui vienkiemius,
susidūmojusios ir įsiklausiusios vis plepančių viršūnėse strazdų¹³⁵.

Tai specifinė erdvė („rodos“), sumišusi su prisiminimais, į kurią pasineriama kaip į tikrą, autentišką, patiriamą kaip egzistuojančią čia ir dabar („uždedu“, „jaučiu“, „liečiu“). Taigi „Semeniškių idilių“ pasakotojas – kuriamo ir patiriamo tarsi realaus, tačiau iš tiesų įsivaizduoto (trūkumo, geismo „pagimdyto“), prarasto pastoralinio pasaulio dalis, atminties ir literatūrinės vaizduotės dėka sugrįžtantis tiek į buvusį (idealizuotą vaikystės, jaunystės) laiką, tiek ir į tarsi patirtą kaimiško gyvenimo realybę. Emigracija sutelkia žmonių dėmesį į konsoliduojančią literatūrinės vaizduotės funkciją¹³⁶. Pratešiant šią mintį galima teigti, kad egzilinės vaizduotės realizuojasi sukurdamas trokštamus pastoralinius pasaulius. Vis dėlto išeiviams praeitis ir atmintis – tai iš tiesų jau kita tolima žemė, kurios idealizavimą lemia jos matymas ir vertinimas iš kitur, kalbėjimas per atstumą. Literatūrologas Rogeris Salesas tokius pabėgimo, gelbėjimosi, apraudojimo ir atkūrimo¹³⁷ veiksmus laiko pamatiniais pastoralinio rašymo motyvais ir intencijomis. Iš tiesų įvairūs mėginimai apraudoti praeitį arba rekonstruoti tai, kas nesugrąžinamai prarasta ir tikrovėje nepasiekiamo, tampa ir J. Meko „Semeniškių idilių“ motyvu.

J. Mekas kuria „prieškario prakutusio lietuviško kaimo poetinį epą, palenkdamas jo naujoves (vienkiemiai, motorinės kuliamosios, pieno bidonai, garsiai skaitomi laikraščiai) amžinajam metų ritmui, kaip ir K. Donelaitis. (...). Tai „mėlyni mano vaikystės akiračiai“, į kuriuos sugrįžtama iš tremties nežinios kaip į prarastąjį rojų“ (...). Deginantis ilgesys prikelia iš atminties paprastas smulkmenas (moterys krato laukuose mėšlą, tėvas stovi pilka sermėga ir miltuotais batais prie vandens malūno), jos darosi įstabios ir skaudžiai reikšmingos, nes jose

¹³⁵ Mekas J. Semeniškių idilės. Reminiscencijos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 24.

¹³⁶ Blythe H. Pastoral Permutations within the Colonial Romance: Robert Browning's "Waring" and Alfred Domett's Ranolf and Amohia// Colloquy: Text Theory Critique. Nr. 23, 2012, p. 137. Prieiga per internetą http://artsonline.monash.edu.au/colloquy/download/colloquy_issue_twenty-three/blythe.pdf [žiūrėta 2013-12-13].

¹³⁷ Sales R. English Literature in History 1780–1830: Pastoral and Politics. London: Hutchinson, 1983, p. 17.

glūdi neatitaisoma egzistencijos prarastis“¹³⁸. Mikrosopiškas išžiūrėjimas į kiekvieną aplinkos detalę, vizualiojo prado dominavimas – tai pasakotojo pastangos fiksuoti, įamžinti kiekvieną detalę, kad niekas nebūtų nugramzdinta užmarštin. Priartintas vaizdas, kasdieniškos kaimiško gyvenimo detalės, pripildytos elegiškos nuotaikos, kuria autentišką asmenišką santykį su vaizduojama aplinka. Detalai nupasakota (pasitelkta kinematografijos technika, sulėtinanti daiktų slinkti) viena praėjusių gyvenimo dienų akimirka arba epizodas iš praeities įgauna vizijos, regėjimo pavidalus. Vizualusis pradas, kaip tai būdinga visiems pastoraliniams naratyvams, aptariamam atveju yra dominuojantis, žadinantis skaitytojo jautimus:

Tai obelėlės baltumas! Tai krenta byra žiedai.
Tai vėjas barsto vyšnių žiedelius
po baltus sodus, po gelsvo smėlio kiemus.
Ir mėlyna! Alyvos išilgai tvorų,
prie atdarytų vartų,
ir atlape – alyvos. Ir prie gryčios durų,
a, ir prie praskubančių dviračių, prie rankenų,
ir languos, mėlynos, didžiulės puokštės,
ir moliniuos ąsočiuos, ant sunkių
stalų. Baltos, mėlyno, žiedais papurę šakos
užgulusios apsamanojusius tvorų stulpus.¹³⁹

Sodų, kiemų, kaimo gatvių, sukultūrintos gamtos vaizdiniai (jazminai, alyvos) persipynę su natūralia gamtos aplinka (pievų kloniai, ugniažolių žiedynai) tampa nuoroda į J. Meko „Semeniškių idilėmis“ atkuriamą minėtą tarpinį kraštovaizdį, esantį tarp kraštutinių laukinės pastoralės ir agrarinės pastoralės variantų. Tai atokaus kaimo aplinka, talpinanti, derinanti savyje tiek natūralios, „nepaliestos“ aplinkos privalumus, tiek ir kultivuotos, dirbamos žemės aspektus. Agrarinis pastoralinis naratyvas, reiškiantis artimą lietuvio ir aplinkos ryšį, jų tarpusavio sugyvenimą, ciklinio laiko atgaivinimą – tai XX amžiaus vidurio lietuvių literatūroje ir kultūroje dominuojantis pastoralinio mąstymo variantas, reprezentuojantis kaimišką lietuviškosios kultūros polių, teigiantis lietuvio žemdirbio savivokos dėmenis. Tai daugeliui iš aptiamo periodo išeivių būdinga pastoralinio mąstymo paradigma, nuspalvinta autentiško kalbėjimo tonacijomis. Žydinčių, kvepiančių gėlių motyvai, bitės, ilgesingos, graudžios dainos – tai ir lietuviškai kultūrinei tradicijai būdingi elementai, ir kone identiška Teokrito „Idilėms“ būdinga pastoralinio pasaulio kūrimo strategija¹⁴⁰. Estetinį pradą akcentuojantis, graudžiai

¹³⁸ Kubilius V. XX amžiaus literatūra. Vilnius: Alma Littera, 1995, p. 447–448.

¹³⁹ Mekas J. Semeniškių idilės. Reminiscencijos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 146.

¹⁴⁰ **Palyginimui:** „Ne, aš neisiu tenai. Ažuolai čia. Čia auga viksvuolės./ Čia po avilius dūzgia bitelės maloniai, čia srūva/ Du šaltiniai ledinio vandens, o medžiuose čiulba/ Ulba paukšteliai. Iš tikro tu niekur kitur nesurasi/ Tokio pavėsio kaip čia, kur kankorėžius pinijos mēto. (...) Gros fleita man piemenys du – iš Acharnų bus vienas, / Kitas bus likopietis, ir dainą užtrauks tuoj Titiras,/ Kaip kadaise Dafnidas buvo Ksenėją pamilęs,/ Kaip kentėjo kalnai, ažuolai kaip dėl Dafnido verkė,/ Augantys ant stačių Himeros upės pakrančių (...)“. Teokritas. Idilės. Epigramos. Vilnius: Aidai, 2000, p. 51.

elegišką nuotaiką perteikiantis J. Meko tekstas tampa nuoroda į kuriamą savitą lietuviškojo *locus amoenus* vaizdinį bei namų – poilsio, ramybės ir ilgesio erdvės – simbolį.

Būdamas kaimo vaikas J. Mekas savo „Semeniškių idiles“ papildė ir antikinėmis Vergilijaus „Georgikoms“ bei „Donelaičio“ „Metams“ būdingais žemės darbų vaizdiniais („Kaimuos tebegirdėti dar mašinų ūžesys, / ir skamba dar girtų kūrėjų dainos, / ir ūkininkai, panėrę plaštakas baltuos maišuos, / seka geltonų kviečių byrėjimą, / ir dulkių debesis dar tebegaubia kluonų galvas, / apverstas didžiulėm šiaudų stirtom, / ir vyrai stoviniuoja vidury kiemų, / ir, įkabinę dideles, plačias šiaudų naštas, / tempia į atalapas ir aukštas daržines, / kur moterys, sulipusios ant avižų prėslių, / uždribusiais plaukais ir subraižytom rankom, / geria dulkių debesį ir svėrių kvapą“¹⁴¹). Tai daugiabalsis kalbėjimas, apimantis tiek elegiškus, lyriškai nostalgiskus, idealizuotus kaimo gyvenimo vaizdinius, idealizuotus praeities prisiminimus, tiek ir negatyvius, destruktivius, sukurtą ramybę drumsčiančius pastoralinio pasaulio elementus (mašinų ūžesys, kolchozo darbai, purvini arimai, žiema, kaustantis šaltis, spengianti tyla). „Reminiscencijose“ (1972 m.) jau visai atsigręžiama į keliones, keliavimus. Išvykus iš saugios ir globiančios Semeniškių kaimo aplinkos ryškėja nuovargio, vienišumo tonacijos („Besimerkiančiom akim, ir nejausdami / nė vieno sąnario – sunkiam dundėjime ir nuovargy / mes stūmėmės tą vasarą tolyn į pietus, / ir iš kiekvieno miesto, iš akiračio, / iš kiekvienos stoties / dvelkė dar mirties ir dūmų kvapas“¹⁴²), kurios praskaidrinamos protarpiais išnyrančio praeities laiko ir praeities vietos prisiminimo. Vis dėl to šie prisiminimai – tai jau ne viltį, tęstinumą teigiantys, kaip tai buvo būdinga „Semeniškių idilėse“, bet, priešingai, galutinai suvoktą netektį konstatuojantys vaizdiniai:

O, Pauliau, Pauliau,
kur dabar beržai, balti vidurnakčio beržai,
kur šokome, aplink katiną, pasigėrę naktimi,
ir susikabinę rankom –
balti vidurnakčio beržai.
O, tuščios jau aikštės!¹⁴³

Tolstant nuo gimtojo kaimo prisimenama vis rečiau, tik kartais nuskamba saviti buvusio laiko atgarsiai. Nostalgiškas žvilgsnis atgal neapsiriboja vien suvokimu, kad mūsų nėra ten (tai yra pamatinis pastoralinio naratyvo radimosi pagrindas), bet reikšmingai nurodo, kad „mes patys nebesame tie patys ir tokie patys, kokie buvome anuomet“¹⁴⁴. Taigi J. Meko savitas

¹⁴¹ Mekas J. *Semeniškių idilės. Reminiscencijos*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 53.

¹⁴² Ten pat, p. 72.

¹⁴³ Ten pat, p. 92.

¹⁴⁴ Gee S. *The Country of Writing// Literary Expressions of Exile: A Collection of Essays. Studies in Comparative Literature*. Whitehouse R. (ed.). Lewiston, NY: Edwin Mellen Press. Vol. 41, 2000, p. 11.

pastoralinis pasaulis aptartu atveju reprezentuojamas nostalgiskomis, elegiskomis kalbėjimo tonacijomis, gimsta iš autentiškų (rašytojo, kartos, laikmečio) patirčių; nukreiptas į trūkstamų, trokštamų vietų, objektų, laiko ir žmonių reflektavimus, pastoralinis naratyvas tampa vidinio „Semeniškių idilių“ pasakotojo poreikio pabėgti ir išsilaisvinti atvertimi.

Praeitis yra vieta, iš kurios mes visi emigravome, ir tai – dalis visos mūsų žmonijos bendros patirties, - tikina rašytojas Salmanas Rushdie¹⁴⁵. Atsigręžimas į praeitį ir nerūpestingas patirtis, prisiminimas kitokio savęs (paprastai laimingesnio, harmoningesnio) yra veikniausiai vienintelė pozityvi išlikimo forma.

J. Meko „Semeniškių idilėmis“ ir „Reminiscencijomis“ reprezentuotas pastoralinis pasaulis ne tiek išjaustas, kiek išmąstyta – kalbos priemonėmis sukurtas produktas. Praeities, vaikystės, lietuviškos kultūros ir autentiškos Meko literatūrinės vaizduotės pagimdytas lydinys reprezentuoja Semeniškių kaimo kaip autentiškos vietos ir kultūrinio simbolio vaizdinį. Semeniškių kaimas, jį lydintys tipiniai Lietuvos kraštovaizdžio vaizdiniai – alyvos, obelys, beržai, sodai, bitės, bijūnai, etc. – kuria autentiško, emociškai ir estetiškai patiriamo literatūrinio pasaulėvaizdžio modelį. Tai antikinės Teokrito „Idilėms“ būdinga rašymo maniera, derinanti elegiškuosius ir idiliškuosius pastoralinio kalbėjimo apie kaimą tonus.

„Semeniškių idilės“ ženklina elegiškosios agrarinės modos J. Meko poetinių tekstų dominantes. Bendruomeninių ryšių nutrūkimas, atsitolinimo nuo gimtojo Semeniškių kaimo patirtis tampa nostalgiską kalbėjimą grindžiančia motyvacija. „Semeniškių idilėmis“ reflektuojama agrarinė pasaulėjauta sietina tiek su lietuvių literatūrine tradicija (Donelaičio „Metais“), tiek ir su realiomis tekstų autoriaus praeities, vaikystės, kaimiško gyvenimo patirtimis, kurių pagrindu kuriamas savitas Meko pastoralinis pasaulis.

2.1.2. Miestas kaip ilgesio objektas B. Pūkelevičiūtės romane „Aštuoni lapai“

„O Kaunas, Kaunas! Šviesi mūsų jaunystė – oras, vėjas, medžių mirgėjimas... Viskas vėl buvo čia pat“¹⁴⁶, – teigia Birutės Pūkelevičiūtės romano „Aštuoni lapai“ (1956 m.) pasakotoja. Tai naujas aptariamo periodo lietuvių literatūros kontekste pastoralinis kalbėjimas apie miestą, savitą „prarastąjį rojų“¹⁴⁷. Kitaip nei Meko „Semeniškių idilėse“, Pūkelevičiūtės romane būtent miestas tampa idealizuojama pasiilgta vieta:

¹⁴⁵ Rushdie S. Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981–1991. London, Granta, 1991, p. 12.

¹⁴⁶ Pūkelevičiūtė B. Aštuoni lapai. Devintas lapas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 19.

¹⁴⁷ Jeigu tuo metu išeivijoje rašiusieji apie kaimą save vadino „paskutiniais nuo žagrės“, taip pabrėždami savo ryšį su kaimu, kaimiška aplinka ir agrarine sankloda, tai šiuo atveju B. Pūkelevičiūtę galima vadinti „pirmąja iš miesto“. Liulevičienė A. Birutė Pūkelevičiūtė// Lietuvių egzodo literatūra 1945-1990. Vilnius: Vaga, 1997, p. 502.

Baltuoja Karmelitų bažnyčios bokštai lyg du didžiuliai angelai, susiėmę už rankų. Lyg du Dievo angelai, pasikylę miesto gatvėse ir sustoję ant kranto, nedrįsdami perbristi kiton upės pusėn. Vytauto kalnas dar šviesiai žalias ir pavasariškai gležnas. Ten dabar žydi kaštonai. Žalioj parko būdelėj jau vėl pardavinėja limonadą, ir saulė blykčioja skardiniame vasaros teatro išgaubime. Ten aš mačiau klounus. O paskui mudvi su mama vakarieniam restorano verandoj. Naktis buvo šilta, šlamėjo medžiai, parkas buvo pilnas tylaus juoko ir lengvų žingsnių, nugirgždančių žvyruotais takais. Kitoj gatvės pusėj mirguliavo parodo paviljonų šviesios. Per garsiakalbius grojo muzika; skambėjo skardus neužaugos žmogiuko balsas. Jis reklamavo skalbiamą muilą „Žuvelę“ ir iš sunkvežimio mėčiojo žuvies pavidalo muiliukus. Kartais pokštelėdavo viršun iššaudama raketa ir pažerdavo traškančių ugnį rieškučias į mėlyną vasaros nakties dangų. Buvo Žemės ūkio parodos atidarymas; kalno papėdėj šventiškom šviesom žėrėjo Kaunas.¹⁴⁸

Pasirinktos specifinės pastoraliniams naratyvams būdingos pasakojimo technikos: kalbėjimas pirmuoju asmeniu, idealizuotas kalbėjimo stilius, nostalgiskas tonas, sentimentalus lyrizmas, artimo santykio su vaizduojamąja aplinka reflektavimas, visų jausmų aktyvavimas (regos, klausos, uoslės), skaitytojo jausmų, emocijų veikimas, autobiografinių detalių ir autentiškų patirčių į vaizduojamą pasaulį „įpynimas“¹⁴⁹ – tai ypatybės, leidžiančios teigti, jog šiuo atveju jau nebe kaimas (kaip yra įprasta lietuvių literatūrinėje tradicijoje), bet miestas (Kaunas) tampa pasiilgtą pastoraline vieta.

Miestas, žmogaus veiklos produktas, pastoralinėje kultūroje yra suvokiamas kaip chtoniška, destruktivi erdvė arba antipastoralė. Vis dėlto aptariamam lietuvių literatūros atveju būtent jo praradimas, su miestu siejamos vaikystės patirtys, egzilio situacija lemia, jog Lietuvos miestas tampa ne mažiau pastoraline vieta nei iki tol aprašytieji lietuviško kaimo peizažai:

Kai mūsų autobusas stenėdamas kyla į Aleksoto kalną, išsilenkiu pro langą. Žaliuoju tiltu eina traukinys: juoda jo uodega dar rangosi Fredos kalno papėdėj, o virš Nemuno tįsta tirpdama dūmų juosta. Geležiniai tilto lankai atrodo lyg milžiniškos žalios delčios, išrikiuotos ant sijų. Pernai mes ten ėjom: dundančiu tiltu į Botanikos sodą. Buvo žydra bobų vasaros diena, akinančiai šviesi ir perregima. Buvo jurginų žydėjimo metas. Rugsėjo pabaiga, kaip dar nekrinta lapai, bet oras jau pilnas raudonų rudens šešėlių: šalto vandens, šermukšnių ir ugniavietės dūmų kvapo¹⁵⁰.

Kraštovaizdis praplečia urbanistinės erdvės suvokimą, suteikdamas jai tapatumo vertę, pastebi Giovanni Maciocco¹⁵¹. Aptariamam atveju gamtinis kraštovaizdis, inkorporuotas į urbanistinę miesto erdvę, tampa integralia miesto dalimi, atverdamas galimybę reflektuoti betarpišką emocionalių santykių su vaizduojamąją tikrove ir aplinka. Prarasties suvokimas,

¹⁴⁸ Pūkelevičiūtė B. Aštuoni lapai. Devintas lapas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 34–35.

¹⁴⁹ Minėtas romanas yra laikomas autobiografiniu, reprezentuojančiu daugelį pačios autorės vaikystės, jaunystės (traukimosi iš Lietuvos, bėgimo ir Kauno; gyvenimo svetur (bene ryškiausiai pavaizduotą romane „Devintas lapas“) patirčių).

¹⁵⁰ Pūkelevičiūtė B. Aštuoni lapai. Devintas lapas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 34.

¹⁵¹ Maciocco G. Landscape Project, City Project// Urban and Landscape Perspectives. Maciocco G. (ed.). Springer, Vol. 2, 2008, p. 20.

Kauno jau kaip praeities vietos ir vaikystės – nesugrįžtamai praėjusio laiko reflektavimas lemia nostalgišką, kartais ilgesingai gaudžią, lyrišką kalbėjimo manierą. Miesto – „prarastojo rojaus“ sampratą sustiprina kontrasto principas. Jau pati romano struktūra laiduoja aštrius susidūrimus. „Aštuonių lapų“ naratyvas konstruojamas kaip nuolat besikeičiančios dabarties (karo situacija, traukiamasis iš Lietuvos, gyvenimas svetur) ir praeities konkuravimas, vienas keičiant kitą. Destruktyvias dabarties patirtis pakartotinai dengia į atminties, praeities patirtis nukeliantis pasakojimas. Toks kontrastas – tai ir istorijos papasakojimo priemonė, ir pastoralinei atsitraukimo strategijai būdingas judesys, leidžiantis bent trumpam išsivaduoti (tiek romano pasakotojai, tiek ir skaitytojui) iš žlugdančios realybės.

Kontrastą kelių pasaulių susidūrimą lemia ne tik dabarties vs atminties, čia vs ten, dabar vs tada, tačiau ir sava vs svetima priešpastatymas. Svetimas Gdanskio miestas, jo architektūra, gatvės nekelia sentimentų. Tai svetimas, gąsdinantis, destruktivus pasaulis, svetimos tradicijos ir giminių vardai:

Dancigas užveržtas žiedu iš visų pusių.

Mes esame pačiame katile – kasdien siaurėjančiame smauglio rate. Miestą jau apšauko patrankos.

O diena žydra ir pavasariška. Didžiuliai, rudi kaštonų pumpurai, tirpstančio sniego ir jūros vėjo kvapas – šiltas Verbų sekmadienis.

Tokį rytmetį ant Aukštaičių gatvės kampo **išsirinktum** [žymėjimas – darbo autorės] sau gražiausią verbą. Tamsiai žali kadagiai, pilni karčios kvapties, liaunos žilvičio rykštės, bruknienojų lapų prigesintas blizgėjimas – tavo rankoj būtų visas Kauno pavasaris: virpantis oras, kaistanti žemė, grįžtanti saulė, artėjančių Velykų neapsakomas džiaugsmas.

Aš einu tiltu per kanalą. Einu į Orą – dar kartą ieškoti tos šeimos, apie kurią man pasakojo močiutė Rajkowsky. Ten gyvena kažkokie lietuviai, ir aš kaip nors juos surasiu¹⁵².

Kelių realybių susidūrimas – tai Iserio minėtasis ribų, skiriančių skirtingus pasaulius, peržengimas, reiškiantis ne tik tai, kokia yra tikrovė, bet ir kokia ji galėtų arba turėtų būti. Taigi Pūkelevičiūtės pasakojimas, nors ir pateikiamas iš vaiko perspektyvos, iš tiesų yra peržengiantis vien tik subjektyvaus, autobiografiško kalbėjimo ribas. Tai, kas, atrodo, yra „mano istorija“, pastoraliniame tekste visuomet linksta tapti „mūsų istorija“. Pasakojimo centre atsiduria vienos mergaitės, vienos šeimos pasitraukimo iš Lietuvos istorija, ir vis dėlto čia kalbama apie visą lietuvių tautą, jos likimines, istorines ir egzistencines dominantes. Tai patvirtina ir pati romano pasakotoja, ne kartą pabrėždama: „Niekad aš taip nejutau savo tautybės, kaip tą naktį degančiame Dancigo mieste: seną aisčių giminę, moteris su žalvario papuošalais, šventą akmenį, šventą vandenį, šventą žemės vaisingumą ir geležį įrėžtus trikampus, subėgančius į mistinį keturkampį (...). Viskas buvo čia: mano kraujo

¹⁵² Pūkelevičiūtė B. Aštuoni lapai. Devintas lapas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 11–12.

tvinkčiojime“¹⁵³. Tokios mąstymo linkmės ženklina mėginimą remtis į savo ištakas, prigimtyje slypintį kraujo ryšį. Bendruomeniškumas yra tai, kas sudėtingomis istorinėmis aplinkybėmis suvokiama kaip stiprybė.

Tiek Meko, tiek Pūkelevičiūtės kuriamas pastoralinis pasaulis – tai kita vieta, kita teritorija, reiškianti atsitraukimą ir į kokybinę prasme geresnę, prasmingesnę buvimo pasaulyje formą. Tautinės mitologijos dėmenys, kaip ir antikiniuose Teokrito tekstuose, romane „Aštuoni lapai“ tampa istoriją dekonstruojančiu instrumentu. Kaip ir būdinga pastoralinei atsitraukimo strategijai, kalbėjimas pirmuoju asmeniu intensyvina skaitytojo empatiją, aktyvina sentimentus, skatina tapatintis su vaizduojama tikrove. Išryškinta Kauno miesto panorama – savita *locus amoenus* erdvė, estetiškai patraukli, jauki, ūksminga vieta:

Kiek nuostabių dalykų mūsų laukia, nusileidus pakalnėn!

Laukia Laisvės alėja.

Vasarą įkaitusi ankstyvo popiečio saulė, pilna saldaus liepžiedžių kvapo, mirganti tirštais medžių šešėliais; žiemą tingi ir mieguista, nugrimzdusi į šviesiai mėlyną prieblandą, aidinti didžiųjų rogių skambalais, nusidriekianti pro šarmotas šakas iki apsnigtų Igulos bažnyčios laiptų ir baltakepurių jų kupolų.

Laiivės alėja – tvinkčiojanti miesto gysla. Jaunatviško, išpuikusio Kauno miesto: jam per vieną naktį atiteko sostpilio vainikas. (...)

Tačiau nepaisant šių didmiesčio savybių, Kaune jauku.

Vieną vakarą mudvi su mama išėjom pasivaikščioti ir Žemaičių gatvėj atradom ežiuką. Ant šaligatvio. Aš jį parsinešiau palto skverne į namus.

Nedaug pasaulį yra sostinių, kurių gatvėmis šminirėtų ežiukai...¹⁵⁴

Visai kitoks yra Dancigo miestas. Tai ne gamtiškas, natūralus ar emociškai išjaustas, bet kultūriškai sukurtas, t. y. iš pasakojimų ir pasakų pažįstamas, žinomas miestas. Vaiko vaizduotė „nuspalvina“ urbanistinį kraštovaizdį pasakiškais motyvais. Tai miestietiško gyvenimo ir kultūros erdvė, bet ne juntama vieta:

Ledas jau išneštas. Vanduo raibuliuoja žalsvais atšvaitais, pakrantėj supasi žvejų laivukai. Vienų galuose kyšo aprūkę kaminėliai, kiti linguoja iškėlę plikus burių stiebus: tuščios žuvų pintinės, riebus alyvos ratai vandens paviršiuje, bučiai, žeberklai, tinklai, irklai ir inkarai...(…)

Tai šiame mieste gyvena Mėlynbarzdis ir auksaplaukė Žašininkė, ir Geležinis Henrikas, ir darbščioji podukra, purtanti pro langą duknas ir margas pagalves, kad žemėn snigtų minkštais didžiuliais kšniais – taip, kaip šį vakarą, kaip sninga virš pasakiško Dancigo. Čia didžiojo turgavietėj, dar vaikšto

Nykštukas Nosis, pirkinėdamas lepias daržoves ir saldžiuosius pietų vaisius hercogo smagurio stalui.

Ir šitoks Dancigas man išliko iki pat paskutiniųjų dienų¹⁵⁵.

¹⁵³ Pūkelevičiūtė B. Aštuoni lapai. Devintas lapas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 54.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 177, 180.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 13.

Egzilinė patirtis suvokiama kaip kraštutinė vienišumo riba ir išbandymas, todėl išeivijoje atsiradę tekstai vertintini kaip reprezentuojantys ne tik tai, kas yra prarasta, tačiau ir kalbantys apie tai, kas labiausiai branginama¹⁵⁶. Prisirišimas prie vietos (nesvarbu, urbanistinės ar kaimiškos aplinkos) čia reiškia tapatumą ir priklausymą – trokštamą santykį, atgimstantį sąveikoje su *įsivaizduota* praeitimi. Pūkelevičiūtės kuriamas naratyvas tampa savito elegiškojo urbanistinio pastoralinio naratyvo reprezentantu. Laisvės alėja, Kauno simbolis, romane „Aštuoni lapai“ tampa J. Meko Semeniškių atitikmeniu, pabrėžiant gamtiškas miesto puses. Natūralūs gamtos kraštovaizdžiai, sąveikaudami su žmogaus sukonstruotais kraštovaizdžiais, kuria Kauno – pastoralinio, natūralaus miesto – įvaizdį. Politinės reikšmės ir istorinės aktualijos (akcentuojamas Vilniaus miesto pradimas, Kauno kaip sostinės vaidmuo, reikšmė) Pūkelevičiūtės tekste persipynusios su asmeniniais tariamai autentiškais mažos mergaitės išgyvenimais, leidžia kalbėti apie šio naratyvo socialumą ir istoriškumą Iserio minėtąja reikšme. Romanas savo struktūra (dviplane pasakojimo konstrukcija) bene geriausiai atskleidžia pastoraliniam rašymui būdingą dviejų pasaulių persipynimą bei ribų tarp jų peržengimą. Nuolatiniais pasikartojančiais prisiminimais dengiama reali karo pabėgėlių patirtis teikia ne tik guodžiančius ir raminančius sapnus, bet ir tampa nuoroda į tai, koks pasaulis galėtų būti. Tai esminis pastoralinio naratyvo socialumo aspektas, reiškiantis teorinėje darbo dalyje aptartą siekį kalbėti aktualiomis, reikšmingomis sociopolitinėmis ir istorinėmis reikšmėmis. Du pasauliai (realusis ir prisiminimų) romane konkuruoja tarpusavyje, atkartodami antikines piemenų dainavimo varžytuves. Tai Iserio minėtoji pranokimo technika, romane pasireiškianti nuolat ir vis stipriau įsiveržiančiu realiojo (istorinio) pasaulio diktatu. Įsibėgėjant pasakojimui, artėjant prie kulminacijos, prisiminimų atkarpos tampa vis trumpesnės, silpnesnės, palyginus su sąmonę užgriūvančiais karo baisumų vaizdiniais.

Minėtieji atrankos ir kombinavimo veiksmai lemia romanu kuriamo pastoralinio pasaulio savitumą, emocijos intensyvumą. Greta atminties dėmenų vis intensyvėjančiu smarkumu užgriūvanti realybė, besikeičiantys pasakojimo tonai (nuo elegiško, šviesaus iki daiktiško, realistinio) kuria itin įtemptą, kontrastuojantį pasakojimo ritmą. Vaiko lūpomis pasakojama istorija sušvelnina perteikiamą realybę, neleidžia reikštis tragiškoms, desperatiškoms nuotaikoms ir mintims. Vis dėlto skaitytojo „atakavimas“ skirtingais vaizdiniais ir kalbėjimo manieromis – nuo idiliško iki apokaliptinio – reiškia istorinio, politinio pasaulio demaskavimą. Savita pasakojimo specifika (pasakojama pirmuoju asmeniu, įterpiama istorinių detalių ir autobiografinių faktų) sukuria autentiškumo, realumo iliuziją, priverčia patikėti skaitoma istorija, kartu veikia skaitantįjį emociškai. Nuolatinės pasakotojos pastangos pabėgti į jaukią

---

¹⁵⁶ Gee S. The Country of Writing// Literary Expressions of Exile: A Collection of Essays. Studies in Comparative Literature. Whitehouse R. (ed.). Lewiston, NY: Edwin Mellen Press. Vol. 41, 2000, p. 13.

gimtojo Kauno miesto, senelių kaimo aplinką lemia nostalgiską, ilgesingą, elegiską kalbėjimo toną:

Šešėliai pamažu tirpsta ir nuplaukia tolyn rūko driekanom.

Tik virš mano galvos linguoja didžiulė laikrodžio švytuoklė.

- Tuojau viskas bus praeitis, tuojau viskas bus praeitis, - šnabžda moteriškė, sūpuojanti švytuoklę.

Aš skubu atsisveikinti, kad greičiau susitikčiau; skubu prarasti, kad greičiau susigrąžinčiau: skubu pasiekti tamsų ruožą dangaus krašte, už kurio prasideda praeitis.

Ir užmiegu. (...)

Nors dar tamsu, bet griuvėsių apybraižas jau galima įžiūrėti. Niekur nematyti nė gyvos dvasios. Išsitiesiu visu kūnu, ištempiu kojas nuo pat liemens ir juntų, kaip vėl ima tvinkčioti kraujas, badydamas dygiom adatėlėm nutirpusius sąnarius.

Aš dar miegosiu...¹⁵⁷

Sapnas kaip pastoralinį rašymą lydinti įsivaizdavimui artima paradigma tampa ir Pūkelevičiūtės romano veikėjos-pasakotojos siekiamybe. Miegas, kaip ir atmintis, yra dar vienas galimas, nors ir laikinas pabėgimo, išsivadavimo nuo tikrovės būdas. Panašiai kaip ir J. Meko atveju, praeities patirtis ženklina itin ištęsti, detalūs atpasakojimai. Taigi visuose pastoralinės atsitraukimo strategijos naratyvuose laikas tampa esmine naratyvo kūrimo kategorija. Abiem minėtaisiais atvejais pastangos nusikelti į atmintį reiškia siekį atsitraukti į kitą laiką – vaikystės, praeities arba mitologinį Aukso amžiaus prototipą. Praeities ir dabarties laikas tampa ta kertine skirtimi, ženklinančia kokybiškai kitą egzistencijos bei buvimo pasaulyje būdą. Skirtingų laiko ir vietų chronotopų sandūroje, kaip matyti iš pateiktos analizės, vyksta reikšmingi vertybių perkainojimo, asmens vidinio pasaulio, santykio su aplinka virsmai. Tokius pokyčius rodo ir pasakotojos pasikeitimas, staigus šuolis iš vaikystės į suaugusiųjų pasaulio dėsniais valdomą pasaulį, iš esmės nulemtas ne natūralios žmogaus brandos, bet istorinių, sociopolitinių aplinkybių.

Sociokritinės teorijos kontekste laikomasi nuomonės: svarbūs yra tekstai, kurie atsiranda tam tikroje vietoje ir tam tikru metu. Vis dėlto analizuojant lietuvių išeivių tekstus toji vieta (tekstų atsiradimo, parašymo) ir konkretus laikas tampa reikšmingi kaip lemiantys skirtingus, kintančius literatūrinio kalbėjimo būdus. Savaime suprantama, jog atsitolinimas nuo savo gimtųjų vietų, rašymas iš svetur (dažnai po alinančio darbo kasyklose, gamyklose) lemia idealizuotą, o praradimo suvoktis – elegiską kalbėjimo toną. Pati gyvenimo svetur pradžia yra reikšmingiausia ir emociškai sudėtingiausia. „Daugeliui kūrėjų penkeri metai, praleisti Vokietijos DP stovyklose, tampa dvasinio lūžio, kūrybinių ieškojimų kartais pralaimėjimų, kartais atradimų laikotarpiu. Šiuo laikotarpiu, kai netenkama pastoviųjų vertybių, vieni

¹⁵⁷ Pūkelevičiūtė B. Aštuoni lapai. Devintas lapas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 199.

užsidaro, nesidomi aplinkiniu gyvenimu ir puoselėja iš Lietuvos atsineštasias vertybes, kiti mėgina ieškoti naujų kūrybinio ar visuomeninio gyvenimo įprasminimo kelių. Gimtinėje egzistavo natūralus ryšys su tradicija, su savo tautos istorija, kultūra. Tremtyje atskaitos taškai, vertinimo kriterijai susvyravo, iškilo būtinybė juos keisti (...)“, - teigia literatūrologė Dalia Kuizininė¹⁵⁸. Žvelgiant į Pūkelevičiūtės bei Meko kūrybinį kelią išeivijoje tampa aišku, kad sentimentaliausi, labiausiai emociškai įkrauti yra emigracijos pradžioje rašyti tekstai. Tai elegiškųjų pastoralinių naratyvų pavyzdžiai.

Ilgėnis laikas, praleistas svetur, pateikia du kūrybinius pasirinkimus: 1) susitaikoma su esama padėtimi ir mėginama integruotis. Tokias tendencijas ženklina Pūkelevičiūtės romano „Devintas lapas“ („Aštuonių lapų“ tęsinys) atsiradimas, nukreiptas į pagrindinės veikėjos-pasakotojos Aldonos mėginimo išgyventi svetimose aplinkose refleksijas. Meko vėlesni tekstai, pasisakymai viešojoje erdvėje taip pat leidžia kalbėti apie pastangas tapti pasaulio piliečiu, atrasti gimtinę, savą vietą bet kokioje pasaulio erdvėje, iš tiesų nesutampant nei su viena iš jų. „Galimas daiktas, jog prarasta harmonija, tapatybė su gyvenamąja erdve, negalėjimas jaustis pasaulyje kaip namuose, šios būsenos, taip slegiančios išeivį, pabėgėlį, imigrantą (neturi reikšmės kaip jį pavadinsime), leidžia jam įsijungti į naujovišką visuomenę ir tapti – jei jis yra menininkas – visiems suprantamam.“¹⁵⁹ Tai klajokliška egzistencija, kuri suvokiama kaip privailumas, atvirumas pasauliui ir kūrybinių bei naujų būties, buvimo formų pasaulyje galimybė; 2) atkaklias namų, gimtųjų vietų paieškas ir idiliškus prisiminimus keičia ne naujų erdvių ir „naujų tėvynių“ atrastys, tačiau nusivylimo, desperacijos nuotaikos ir nuojautos, skatinančios kuo toliau, tuo labiau grimzti į neviltį. Pastarąją kryptį, kaip bus matyti tolimesnėse darbo dalyse, reprezentuoja M. Katiliškio kūrybinis kelias. Išeivijos pradžią ženklinančios idiliškos, nostalgijos nuotaikos, aptinkamos romane „Užuovėja“ (1952 m.), keičiamos nevilties, liūdesio tonacijomis kiek vėliau pasirodžiusiame kitame romane „Išėjusiems negrįžti“ (1958 m.)¹⁶⁰. Taigi, kalbant apie pastoralinio naratyvo atsiradimą bei kaitą sąlygojančias aplinkybes, būtent teksto parašymo laikas tampa vienu esminių jo raišką ir recepciją lemiančių veiksnių.

¹⁵⁸ Kuizininė D. Praradimo ir išlikimo dilema išeivijos kultūroje, 2003. Prieiga per internetą <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/6485-dalia-kuiziniene-praradimo-ir-islikimo-dilema-iseivijos-kulturoje> [žiūrėta 2014-12-03]

¹⁵⁹ Miłosz Cz. Tėvynės ieškojimas. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 245.

¹⁶⁰ Jau patys romanų pavadinimai yra simboliški, atliepiantys minėtąsias tendencijas. Išsamiai apie tai kalbama tolimesnėje disertacinio darbo dalyje.

2.1.3. Prarasto laiko refleksijos sovietmečio naratyvuose: A. Ramono, B. Radzevičiaus, J. Apučio prozos tekstai

Laiko dimensija tampa reikšminga kūrybinės veiklos paradigma ir tiems lietuvių literatūros kūrėjams, kurie sovietinės okupacijos metu rašė Lietuvoje. Vienas iš tokių pavyzdžių – prozininkas, eseistas Antanas Ramonas (1947–1993 m.). Nors aptariamoms rinktinėms išleistos tik po autoriaus mirties¹⁶¹, o jose sugulę tekstai rašyti sovietinės okupacijos pabaigoje, vis dėlto tai yra vienas subtiliausių minėto tautai istoriškai reikšmingo periodo rašytojų, save vadinęs „vidinės emigracijos“ atstovu: „Menininkas visada, normalus pilietis retkarčiais, gyvena vidinėje emigracijoje. Tas troškimas nebūti ir matyti, nebūti ir dalyvauti, tas prieštaravimas, ta įtampa ir verčia sėstis prie rašomojo stalo, griebtis teptuko. Kur per žodį, vaizdą, garsą veriasi slaptingoji pasaulio, daikto, žmogaus esmė tam, kad tuoj pat išsprūstų“¹⁶². Visus šiame poskyryje analizuojamus naratyvus vienija agrarinės aplinkos kaip „prarastojo rojaus“ vaizdinys, nulemiantis neišvengiamai elegiškus kalbėjimo tonus. Tai elegiškųjų agrarinių pastoralinių naratyvų pavyzdžiai, reprezentuojantys kaimo kaip prarasto pastoralinio pasaulio modelius.

Viena ryškiausių šia prasme A. Ramono „Esė apie Tėviškę“, pateikianti prarasto, sunaikinto gimtojo Kurmių kaimo vaizdinį. Reikšminga, jog agrarinės aplinkos, prarastos, pažeistos erdvės vaizdinys be elegiškų asmeninio pobūdžio tonacijų įgyja ir ideologinį, visuomeninį kalbėjimo toną:

Gimtasis Kurmių kaimas vienu kampu glaudėsi prie tamsios eglių girios, kitu – prie Judrės upelio. Kokia švelniai kalvota ši vietovė, supratau, kai numelioravo laukus, kai kaimas išnyko, kai atsivėrė anksčiau neregėta erdvė, kalvomis palengva kylanti į šiaurę. Kyla tos kalvos iki pat Judrėnų, kurie stūkso ant pačios jų keteros. Nuo Judrėnų į šiaurę, į Rietavo pusę kalvos jau leidžiasi žemyn, nusileidžia į Jūros upės slėnį. Mano tėviškė visos upelės tekėjo į vakarus, į Miniją, o nuo Judrėnų – jau į Jūrą.

Kurmių kaimo kaip ir nebėra – ant paties aukščiausio kalnelio vėjų pagairėje liko stovėti tik mano tėviškės vienišos trobos¹⁶³.

Arba:

Pagelto kaitros nukamuota smilga, nutilo net žiogas, visą naktį čirpęs po langu. Ramybė ir laukimas virš Vilnijos kalvų, bangomis nubėgančių į tamsą, vilko valanda virš kaimo, virš krašto, kai žmogus neramiai atsidūsta

¹⁶¹ Apsakymų, apsakų, esė rinktinė „Ramybės kalva“ – 1995 metais; rašytojo šešiasdešimt metų po mirties paminėjimui skirtos „Vasario upės“ – 2007 metais.

¹⁶² Ramonas A. Ramybės kalva. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 191 (J. Vabuolo interviu).

¹⁶³ Ramonas A. Ramybės kalva. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 15.

ir sudejuoja sapne. (...) Iškirsi miškai, užarti keliai, nusekinti upeliai, su pamatais sulyginti vienkiemiai – ir vis dėlto tai baltų žemė. Ta pati žemė. Tai juntai per ją eidamas, juntai į ją žiūrėdamas nuo piliakalnio šlaito.¹⁶⁴

Vieniškumo, netekties, prarasties motyvai, panašiai kaip lietuvių egzodo tekstuose, tampa elegiško kalbėjimo priežastimi. Natūrali aplinka leidžia apmąstyti, aiškiau suvokti, kas buvo prarasta, o personifikuota gamta išreiškia rašytojo gedėjimą praradus¹⁶⁵. Atliepdamas šią mintį Ramonas teigia: „Naikinimo chaosas per keletą metų nušlavė Lietuvos kaimą. Neabejoju, kad, prisidengus žemės ūkio pažanga ir panašiais siekais, tai buvo daroma sąmoningai. Manau, kad tai buvo baisiausia nelaimė, ištikusi mūsų kraštą. Baisesnė nei rezistencijos paskandinimas kraujyje, nei šimtų tūkstančių tremtis į Sibirą. Pirmą kartą buvo pakirstos to savotiško krašto šaknys. (...) Nesunku įsivaizduoti, kaip viskas lengviau ir paprasčiau eitų šiandien, jei kaimas tebebūtų“¹⁶⁶. Kaimas suvokiamas kaip lietuviškumo pagrindas, tautinės kultūros saugykla, kurios netektis ir natūralios sanklodos suardymas (cit.: „numelioravo laukus“, „Iškirsi miškai, užarti keliai, nusekinti upeliai, su pamatais sulyginti vienkiemiai“) siejama su visos tautos nykimo pradžia. Tai išeiviams analogiška skausminga prarastų namų, pažeistų tradicijų, pakirstų šaknų patirtis, kuri gaivinama, įsivaizduojamai prikeliama atminties dėka:

Aš nebegaliu sugrįžti, kaip ir daugelis, ir pereiti kad ir pasikeitusiais per tuos dvidešimt trisdešimt metų savo gimtojo kaimo takais, negaliu nueiti prie upelio, paslaptinai vingiavusio palaukėmis; iš viso to peizažo, kurį matė vaikos akys, neliko nieko.

Metams bėgant, vis labiau jaučiu tą nepataisomą netektį, ir vienintelis dalykas, ką aš galiu, tai sugrįžti ten mintimis. Keista, bet atmintis išsaugojo absoliučiai viską, ir kartais, taip sėdint naktį, priešaušrio valandomis, atrodo, kad grįžta laikas. Laikas, kuris ten tekėjo visai kitaip¹⁶⁷.

Prarasto kaimo ieškojimas čia reiškia ir prarasto laiko ieškojimus. Geresnė, nerūpestingesnė praeitis, kaip ir Pūkelevičiūtės romane, atgaivinama atminties dėka. Grėžimasis į praeitį, įvykių vertinimas iš laiko perspektyvos – tai pastoraliniams naratyvams būdingo pasakojimo „iš kitur“ technika, lemianti idealizuotus, išimtinai idiliškus prisiminimų vaizdinius.

Apsakyme „Tristia Postmeridiana“ kaimas, kaimiška tikrovė (kaip idealizuota praeitis), susidūrusi su miesto erdvėmis, tampa ne tik raminanti, saugi vieta, *locus amoenus*, bet yra suvokiama kaip nepakeičiamas vertės ir traukos centras:

Bet popiečio nerimas surasdavo mane ir už vienuolyno sienos, toje ramybės, vienvėsi ir žalumos saloje. Kažkas atkakliai šaukė ten, kur pilkėjanti nuo vidurdienio kaitros dangaus sfera lietėsi su žeme, sudarydama

¹⁶⁴ Ramonas A. Ramybės kalva. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 46.

¹⁶⁵ Siddall S. Landscape and Literature. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 49.

¹⁶⁶ Ramonas A. Ramybės kalva. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 194 (J. Vabuolo interviu).

¹⁶⁷ Ten pat, p. 195.

niekad nepasiekiamą, bet aiškiai matomą horizonto liniją. Eisi, o ji tols ir tols, viliojanti ir nepasiekiamą kaip vaivorykštės lankas vaikystėje, atrodo, gerias vandenį čia pat, iš kūdros. Bus tik geležinkelio stotis, kietas priemiestinio traukinio vagono suolas, belapių ramunėlių kuokšteliai palei įkaitusius bėgius. Žiūrėsi į bėgančius pro šalį popiečio saulėje laukus, miškus, sodybas, ežerėlius ir aiškiai jausi, kad šis judėjimas tik iliuzija, nevykęs pakaitalas, ir norėsis būti tuo pat metu štai šitoje sodybėlėje ant kalno – keliuko kaspinėlis, pamestas palei sodą, atvertos durys, jazminų krūmas kieme, ir prie ežeriuko, šmėstelėjusio miške, kur vėjas retkarčiais suraibuliuoja vandenį, virpa pušų atspindys, šnabžda švendrynai.¹⁶⁸

Rinktinėje „Ramybės kalva“ dažniausiai aptinkami pastoraliniai Vilniaus miesto vaizdiniai. Urbanistinės erdvės jo tekstuose nėra destruktivos, šaltos, svetimos žmogui, bet, veikiau, priešingai – džiuginančios, ramybę teikiančios. Vis dėlto būtina pažymėti, kad sąveikaujant dviem sferoms (kaimo ir miesto), būtent kaimas, siejamas su autentiškomis vaikystės patirtimis¹⁶⁹, tampa esminis traukos centras ir savita integrali tapatumo, savivokos dalis: „(...) išgirdo kadais matyto klevo lapo skindą, zylės sparno mėlynos plunksnos šneką; kalbėjo upė sukdama per pievą, kalbėjo ramunės toje pievoje, debesis danguje, puspadis su varine vinute, kadaise matytas rūsyje, raudona alksnio pliauska pavasario vakaro žaroje, ajerų kvapas iš kūdros, kalbėjo vaikystė, bėgdamas per gelstantį rugių lauką, kalbėjo jo švarko saga, pritvirtinta varine vielute, - kalbėjo viskas aplinkui, kalbėjo, šnabždėjo, skundėsi, dainavo, krykštė, gyrėsi, verkė, pyko, bambėjo, juokėsi; girdėjo pasaulio chorą, kur visi balsai susiliejo į vieningą harmoniją, ir išskyrė tuo pat metu kiekvieną atskirą balsą. (...) Ėjo per tėviškės laukus, per vaikystės žemę, per sodybas, kurių seniai turėjo nebebūti, per rugių lauką, per naktį, - ėjo visur, buvo vienu metu ir nyko, tirpo naktyje, negailėdamas nieko ir neliūdėdamas...“¹⁷⁰. Vaizduotėje, vizijose ir regėjimuose nuolat iškylantys praeities, natūralių Lietuvos kraštovaizdžių, kaimo sodybų ir laukų vaizdiniai, susiliedami su autentiškais vaikystės prisiminimais, praėjusio laiko patirtimis tampa nuoroda į pasakotojo tapatinimąsi su platesne aplinka nei vien tik vaikystės namais. Tai asmeninės pasaulėjautos, individualios sąmonės susiliejimas su Lietuvos žeme, aplinka ir bendruomene. Vienovės, simbiozės su aplinka teigimas – tai ekokritinės teorijos atstovų minėtas bendruomeniškumo, tarpusavio ryšių paieškų ir atstatymo veiksmas, leidžiantis Ramonui kalbėti ne individo, atskirties, nevilties, bet bendrumo, vitališko atsinaujinimo ir tęstinumo reikšmėmis. Personifikuota gamta („kalbėjo viskas aplinkui, kalbėjo, šnabždėjo, skundėsi, dainavo, krykštė, gyrėsi, verkė, pyko, bambėjo, juokėsi“), įsižiūrėjimas į detalę, natūralios aplinkos fiksavimas ir pajautos daugelyje pastoralių tampa atsvara skubančiam ir neramiam pasauliui, „kuris turi vis mažiau laiko ir širdies

¹⁶⁸ Ramonas A. Vasario upės. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 12–13.

¹⁶⁹ A. Ramono gimtinė – Kurmių kaimas, Klaipėdos raj.

¹⁷⁰ Ramonas A. Ramybės kalva. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 147–148.

akimirkos įamžinimui“¹⁷¹. Atsigręžimas į gamtą reiškia autentiško, neapsimestinio, „gryno“ gyvenimo paieškas¹⁷².

Kita vertus, Ramono prozos tekstai – tai ne tik „paprastumo ilgesys, kaip neišvengiama pernelyg nervingo, reginių, triukšmo, psichinės įtampos persodrinto gyvenimo atsvara“¹⁷³. Jie reiškia gerokai daugiau – priešinimasi progresyvinei istorinio laiko tėkmei, politinio pasaulio (sovietinės sistemos, sugriovusios gimtąjį kaimą, sužalojusios natūralų Lietuvos kraštovaizdį, išrovenusios medžius ir numelijoravusios laukus) diktuojamiems dėsniams. Įsiziūrėjimas į kiekvieną detalę, sapnui artimos regėjimo būsenos nukelia į praeitį: „Sėdžiu ant slenksčio, regiu vaikystės taką, kuriuo bėgau kelią pasidūręs, verkdamas, regiu pro daržinės stogą vasaros žvaigždes, girdžiu, kaip plaka darganotą lapkričio rytą eglės šaka į langą, regiu pro jį, kaip klumpa ir keliai lauko gale pūgos sukūrys“¹⁷⁴.

Tokia pasakojimo maniera būdinga ir kitam sovietmečio lietuvių literatūros rašytojui Broniui Radzevičiui:

O dabar, po daugelio metų, kai diena vėl slenka vakarop, kai rudenėjanti diena jau baigiasi, jis nežino, ar bus šiandakt šalna. Čia, mieste, nieko nesuprasi, ir jam neramu tarp pilkų sienų. Kai kojos remiasi į cementą, jis nežino, ar žemė šalta, jis nieko nežino. Gal todėl, kad diena vakarop, kad baigiasi vasara, ir tuštėja laukai aplinkui, nors mieste tas pats mašinų ūžesys, ir tik šviesos blyškumas ir nelauktai atvėsęs oras rodo, kad ruduo. Gal todėl jo vaizduotėje – ta trapi tolimos vaikystės akimirka, kai buvo ne taip kaip dabar, kai visi net arklys) saugojo jį nuo pavojų, kai visi žinojo, kad šiandakt bus šalna, ir žinojo, ką tada reikia daryti.¹⁷⁵

Abu sovietmečio prozininkai gręžiasi į kaimą, agrarinę aplinką, kaip į prarastą pastoralinį pasaulį. Nuolat persmelkianti buvusio laiko nuojauta lemia ilgesingai nostalgiskus, elegiškus naratyvinio kalbėjimo tonus. „Mano amžiaus žmonės, kurie dar užaugo sename, taip ir norisi sakyti, tikrame kaime, per tuos keletą metų neteko tėviškės, gimtųjų vietų. Tapo valkatomis klajokliais savo žemėje. (...) Dabar kartais pajuntu, kad užstrigo amžinas laiko ratas, kad pasaulis pasidarė netikras, kad vaikštau tarp nevykusių kažkokios nemokšos pastatytų dekoracijų. Laikas tik sustojo prieš kažkokį tik nujaučiamą lūžį (...)“¹⁷⁶, – teigia A. Ramonas. Iš tiesų savo esė ir pamąstymais apie kūrybą jis atskleidžia visos to meto lietuvių rašytojų kartos, mačiusios, kaip vertė su šaknimis obelis, griovė vienkiemius, drastiškai ir negrįžtamai ardė natūralius ir šimtmečiais susiformavusius lietuviškus kraštovaizdžius, patirtis. Tokia

¹⁷¹ Siddall S. *Landscape and Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 49.

¹⁷² Anksčiau aptartos urbanistinės pastoralės atveju analogiškas pastangas reprezentuoja vaikščiojimas basomis miesto grindiniu, atsitraukimas į užmiesčio zonas, mieto parkus, stovyklavimas prie ežero, uogavimas miške, etc.

¹⁷³ Sprindytė J. *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 145.

¹⁷⁴ Ramonas A. *Ramybės kalva*. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 15.

¹⁷⁵ Radzevičius B. *Link Debesijos*. Vilnius: Vaga, 1984, p. 5–8.

¹⁷⁶ Ramonas A. *Ramybės kalva*. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 149 (J. Vabuolo interviu).

pasaulėjauta, persmelkta lietuviško kaimo griovimo vaizdinių, neišvengiamai turėjo persikelti ir į aptariamo meto lietuvių rašytojų tekstus:

Gražios to kaimo apylinkės, ypač rudenį. Sustoja, žiūrėk, koks kaimietis ant kalvelės, kur atėjo perkelti galvijų, ir, visa užmiršęs, dairosi aplinkui. Suplūtko tako ruože kiekvieną turbūt užklumpa prisiminimai. Jokios iš jų naudos, bet vis tiek stveri juos kaip tikriausią vertybę, pamėtėtą kažkieno dosnios rankos. Čia, nuošaliame kaime, gamta kiekvienam atseikėja tokių akimirkų, kitas senyvas žmogus, žiūrėk, daugiau nieko neveikia, tik ir gyvena jomis. Jis tarsi nori susigrąžinti skolą, prarastą, kai, panarinęs galvą, krintant ant laukų rūkui, sėjo rugius, nespėdamas braukti nuo kaktos prakaito, pjovė šieną, ragino arklį, vos patempiantį per pušyno smėlį vežimą. Dabar galima ir pailsėti. Todėl jis staiga paleidžia visas vadžias, kiurksa per dienas prie lango ir žiūri, kaip laukuose, kuriuos kažkada arė, krinta dargana¹⁷⁷.

Tapatumo dimensija visuomet nurodo į kokybines konkrečios vietos savybes. Tradicinis kaimas, agrarinė sankloda, tiesa, gyva jau tik atmintyje („Suplūtko tako ruože kiekvieną turbūt užklumpa prisiminimai“), patvirtina anksčiau minėtą lietuvių – žemės vaiko įvaizdį. Tradicinis lietuviškas kaimas Ramono, Radzevičiaus tekstuose išlieka vieta, kuri emociškai juntama, patiriama. Sentimentalus lyrizmas leidžia kalbėti apie ją kaip apie pastoralinę vietą ir vertės centrą – *locus amoenus*. Ramono atveju tai – gimtasis Kurmių kaimas, Radzevičiaus – Vyžuonos:

Jaunystės Vyžuonos... Ilgėdavosi upių, ežerų, traukė vis kaskart sugrįžti, o sugrįžęs nerasdavo to, kas buvo anksčiau. Tačiau grįždavo ir grįždavo mintimis...¹⁷⁸

Atokus kaimas – tai vieta, į kurią traukiamasi ir kuri suvokiama kaip lietuviškumo vaizdiny. Kita vertus, tapatumo formavimasis glaudžiai siejasi su tuo, kada ir kaip yra gyvenama konkrečiose vertę įkūnijančiose vietose¹⁷⁹. Reflektuojamas buvęs gyvenimas kaime („Ir dabar jam rodėsi, kad kažkur miško unksmėje tebėra gyvas širmo arklio prunkštimas, tėvo balsas, suraginantis arklį ar šaukiantis vaiką. Tačiau jau nei tėvo, nei širmio nebėra, nebėra ir sesers, mažos balta rožė surištais plaukais mergaitės“¹⁸⁰) tampa nuoroda į nebegalimus tiesioginio santykio su aplinka ryšius. Atmintis tokioje situacijoje tampa vienintelė atspirtis.

Dėsninga, jog žvelgiant į sovietmečio pradžią pastoralinių naratyvų sudėtinga arba visai neįmanoma aptikti. Mėginant ieškoti pavienių pastoralizmo apraiškų sovietmečio pabaigoje, dėmesio centre atsiduria pastoraliniai vaikystės pasakojimai, atsitraukimo į kitą – geresnį ir nerūpestingesnį – laiką reprezentantai. Pasaulio matymas ir vertinimas iš vaiko perspektyvos,

¹⁷⁷ Radzevičius B. Balsai iš tylos. Vilnius: Vaga, 1970, p. 30

¹⁷⁸ Noak J. Balsas iš tylos. Esė apie Bronių Radzevičių// Žolė po šerkšnu. Kundrotas J. (sud.). Kaunas: Varpas, 1994, p. 177

¹⁷⁹ Lothe J. Space, Time, Narrative: From Thomas Hardy to Franz Kafka and J. M. Coetzee// Literary Landscapes: From Modernism to Postcolonialism. Hawthorn J., Lothe J. (eds.). New York: Palgrave Macmillan. 2008, p. 3.

¹⁸⁰ Radzevičius B. Link Debesijos. Vilnius: Vaga, 1984, p. 450.

istorijos pasakojimas vaiko lūpomis – ne tik egzodo literatūrai būdingas, bet ir aptariamus sovietmečio (ypač jo pabaigos) tekstus jungiantis motyvas. Vaikystės kaimas, vienas esminių ir visoje XX a. lietuvių literatūroje nuolat atsikartojančių pastoralinių vaizdinių, bene ryškiausiai (greta jau aptariamų Ramono ir Radzevičiaus tekstų) išreikštas J. Apučio smulkiojoje prozoje:

Tas ryškus prisiminimas nėra iš labai tolimo laiko – su tėvu jie grįžo iš bažnyčios, buvo ruduo, dar nelabai vėlyvas. Tėvas pakėlė vaiką ant rankų:

– Tenai yra mūsų namai, Benuti.

Benutis žiūrėjo į tą pusę, kur yra jų namai, ir nieko negalėjo matyti – aplinkui daug visokių namų, medžių ir pradėjusių rausti laukų; viskas jo galvelėje susiliejo, susimaišė. Aiškiai atsimena tikrai vieną geltonų medžių kupetą – toli, dvaro sode. Taip toli, kad ir paskiau, kai paaugo, tiek geltoni medžiai vis tiek atrodydavo už jūrų marių, pasaulio krašte. Geltona lapų spalva buvo pirmasis prisiminimas, susijęs su keistu nerimu. Jau tikriausiai su ta spalva jam teks nukeliauti visą savo kelią – liūdnas gerumas jį užplūs visada, kai pajaus taurų gėrį, jautrumą ir protingą žmogaus nuolankumą nenusakomai gamtos didybei.

Ir dar: prisispaudęs Benutį prie žolės kvepiančios krūtinės, tėvas neša jį keliuku, pats labai didelis, labai apie viską išmanantis ir galintis padaryti taip, kad vaikui nebaugu būtų gyventi.

Taip, tada jau leidosi saulė, artėjo vakaras, ir ta geltona lapų liepsna priešais silpnas, nesugebančias visko iškart suimti Benučio akis. Niekas jau stipriau neįsivėrė į vaiko atmintį kaip tas lapų auksas – nei pasakų pasakos, nei regėti vaizdai, nei knygų puslapiai¹⁸¹.

Neišardomas priežastinis ryšys Apučio kūryboje susieja vaikystę ir kaimą (tradicinę erdvę) kaip tradicinei lietuvių literatūrai būdingą erdvėlaikio modelį. Pasitelkti pagrindiniai pastoraliniai motyvai: aukso amžiaus simbolika (geltonos spalvos dominantė), vaikystės naratyvas, atminties dimensija, kraštovaizdžio reprezentacija Apučio tekstuose vis dėlto sukuria ne skaidrų ir giedrą ar nostalgikiškai ilgesingą, bet liūdesio ir egzistencinio nerimo persmelktą pasaulį („Geltona lapų spalva buvo pirmasis prisiminimas, susijęs su keistu nerimu“). Rezinacines, nesugrąžinamo laiko nuotaikas pabrėžia ne pavasarinis, kaip įprastai būdinga visoms vaikystės pastoralėms, bet rudeninis – nykstančios gamtos laikas. Žvelgiant mitologiškai ruduo siejamas su mirties archetipiniu vaizdiniu, nykimo faze, kuri paprastai yra lydimas veikėjo aukos ir izoliacijos motyvų¹⁸². Aputis, derindamas du kontrastinius motyvus – vaikystę ir rudenį – kuria vidinės įtampos pripildytą pasaulį („Tenai, apaugęs medžiais, yra dvaras. Gal jo dabar ir nebėra, o gal dar yra. Rodos, girdėjo šnekant, kad ponai pabėgę ir kad ten dabar atgabentas kažkoks vokietis ir dvi vokietkos“¹⁸³). Istorinės detalės, politiniai faktai įsiveržia į vaikystės pasakojimą, tampa elegiško kalbėjimo, kartais peraugančio į melancholišką, priežastimi.

¹⁸¹ Aputis J. Tiltas per Žalpę. Vilnius: Vaga, 1980, p. 5–6.

¹⁸² Frye N. The Archetypes of Literature. 1951. Prieiga per internetą:

<http://www.eacfaculty.org/pchidester/Eng%20102f/Archetypal%20Criticism.pdf> [žiūrėta 2014-04-14]

¹⁸³ Aputis J. Tiltas per Žalpę. Vilnius: Vaga, 1980, p. 7.

1970 m. išleistoje novelių rinktinėje „Horizonte bėga šernai“ taip pat kuriamas egzistencinės įtampos persmelktas pasaulis, kur didžiausiomis nerimo valandomis sugrįžtanti vaikystė negali užgožti tikrovės patirties:

Taip ateina didysis skausmas ir ilgesys, nes suvoki esąs dievas, kuris žino, jog turės numirti.

Gvildys atsisėdo ant didelio kerpėto akmens, svaigo galva, į namus dar netraukė eiti, dar norėjo žmogus pabūti viešpačiu, sugrįžti į vaikystę. Vaikystė mus persekioja kiekvieną liūdesio ir ilgesio valandą, mes bėgame prie jos lyg prie šaltinio, tenai niekada netrūksta vandens, nes tik vaikystėje mes esame tikri dievai ir tik vaikystėje galime iškasti šulinius trokštantiesiems pagirdyti¹⁸⁴.

Aptariamam Apučio tekstų atveju vaikystės prisiminimais grindžiami atminties pasauliai veikia kaip tam tikra atoveiksmio jėga: jie pasitelkiami kaip priemonė, sustiprinanti rezignacijos, praeinamumo dominantes. „Sutrikdytas, pertrauktas idiliškumas“¹⁸⁵ ženklina daugelį lietuvių tekstų, tampa ne tik literatūrinės, kultūrinės tradicijos, pasaulėjautos dalimi. Agrarinė sankloda, bendruomeniškumo ryšiai, harmoningas pasaulėvaizdis pažeidžiamas įsiveržus istorijai, technikai, svetimai kultūrai. Šiame kontekste minėtini ir Romualdo Granausko vadinamosios „kaimiškosios prozos“ tekstai (ypač „Gyvenimas po klevu“ (1988 m.), Vandos Juknaitės „Šermenys“ (1990 m.) ir kt. Vis dėlto orientuojantis į pastoralinę atsitraukimo strategiją bei ją reprezentuojančius pasakojimus, šie tekstai nebus toliau išsamiai analizuojami, detaliau neaptariami.

Technika, istorija ir sovietinė okupacija (lydima vienkiemių nusavinimo, melioracijos) aptariamo laikotarpio tekstuose yra glaudžiai susijusios, lemiančios liūdesio ir ilgesio tonacijas. Istorijos įsiveržimas į gimtąjį kraštovaizdį provokuoja „nerimo jausenas“¹⁸⁶. Suardyti lietuviško kaimo kraštovaizdžiai („ekskavatoriaus išrausta žvyro duobė“) tampa nuoroda į suardytus tradicinius lietuviškojo pastoralizmo modelius. Egzistencinis klotas ir ideologinė potekstė leidžia kalbėti apie šiuolaikiniame teoriniame diskurse išryškintą pastoralės ideologinį valentingumą, sociokultūrinį reikšmingumą.

Tokia rašymo specifika, gilinimasis į vidinius individualios sąmonės virpesius – prieštara sovietinei ideologijai, jos diktuojamiems pakilauš džiugėsio tonams. Galima numanyti, situacijos matymas ir vertinimas „iš vidaus“ lemia ne optimistines ir pakilias sugrįžimo į vaikystės pasaulį ir Lietuvos kaimą vizijas, kaip tai būdinga anksčiau aptartiems rašytojų

¹⁸⁴ Aputis J. Horizonte bėga šernai. Vilnius: Vaga, 1970, p. 88.

¹⁸⁵ *Interrupted idyll* (ang.) – Leo Marx'o, terminas, reiškiantis pastoralei būdingo „žaliojo kraštovaizdžio“ suardymą. Amerikos literatūriname, kultūriniame kontekste šia jėga tampa industrializacija, kurią reprezentuoja lokomotyvo įsiveržimas į sodą. Lietuvių literatūroje tai – istorija, svetima kultūra ir aplinka. Plačiau apie tai žr.: Marx L. *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America*. Oxford University Press, 1964.

¹⁸⁶ Marx L. *Pastoralism in America// Ideology and Classic American Literature*. Eds. S. Bercovitch, M. Jehlen. Cambridge University Press, 1986, p. 36–69.

išeivių tekstams, bet melancholiškas, netgi niūrias gimtųjų namų, Lietuvos kaimo, tiek asmeninės, tiek ir tautos praeities patirčių vizijas. Tai ribinė – tarp teigimo ir neigimo, būties ir nebūties, dabarties ir praeities dėmenų svyruojanti – kūryba su vos juntamu pastoraliniu troškimu užčiuopti tai, kas pastovu ir stabilu:

Tas prisiminimas tikrai nėra iš senų laikų, tačiau jis nusidriekia į tokią tolumą, lyg kelelis per lygumą, ir šiandien tėvas Benučio jau nebekelia ant rankų, šiandien nugeltusius dvaro medžius Benutis gerai mato pasilypėjęs ant akmens, ir tas geltonas lapų auksas jo akyse jau yra irgi praeito laiko pakartojimas.

Jiedu žiūri abu – Benutis ir tėvas – į nugeltusius medžius, paskui eina toliau, iš po Benučio kojų kyla rudeniškai ramios dulkės.

Kieme pasitinka motina, nedidutė ir su balta prijuoste, į beržą tarpukaitį trinasi paaugęs veršiukas.

- Taip ilgai neparėjot, - sako ji švelniu balsu, ir tas balsas Benučio ausyse įstrigs irgi amžinai. – Benutis jau išalko. (...)

Benutis dabar laksto po kiemą, vienoj rankoj turėdamas duonos riekę (...) ¹⁸⁷.

Šokinėjantis laikas, sutraukytas, nuolat laiko intarpų blaškoma pasakojimo slinktis – nuoroda į neramią būtį. Minėto autoriaus kūryboje laiko kategorija apskritai yra viena esminių. Tai prarasto laiko ieškojimai, kur pastoralines rašymo linkmes ir motyvacijas nurodo aiškiai išreikšta aukso amžiaus simbolika: „Visa tai, galbūt, jo sąmonėj taip pat atsikartos po daugelio metų (...). Iš tolo priešais vakarėjančią saulę juda aukso vežimas – suvėlavo žmogus susivežti javą, ratai girgžda kaip ir vaikystėje, žmogus ant vežimo taip pat ištisęs kojas, ir tokie pat nuo aukso vežimo į viršų kyla mėlyni dūmai: rūko žmogus labai atsargiai, saugo kiekvieną peleną, kad nenukristų į jo turtą. Vorai jau sulaukė laiko atidaryti savo meistrysčių parodą pievose, spinduliai gerai prisitaikė ją apšviesti (...)“ ¹⁸⁸.

Taigi neramioje būtyje, kažkur beorėje erdvėje „kabanti“ praeitis (atmintis) tampa sunkiai sučiuopiamu atspirties tašku. Vaizduojamo pasaulio nestabilumą, egzistencinį nerimą lemia nesugebėjimas atrasti saugios ir globiančios vietos. Pasitelkus pastoralinei idilei būdingus motyvus (kaimo, kasdienybės darbų, ganymo vaizdinius), sukuriamas stipriai emociškai ir ideologiškai įkrautas naratyvinis pasaulis. Aputis transformuoja pastoraliniams vaikystės pasakojimams būdingus pasaulėvaizdžio kūrimo modelius sutraukydamas laiko cikliškumą. Atsitraukimo į kitą (praeities, vaikystės) laiką dominantės tampa prielaida kalbėti apie tai, kad laiko dimensija tampa reikšminga kūrybinės veiklos paradigma tiems lietuvių literatūros kūrėjams, kurie sovietinės okupacijos metu rašė Lietuvoje. Šia prasme iškalbūs sovietmečiu išleistų rinktinių pavadinimai: „Balsai iš tylos“, 1970 m. (B. Radzevičius), „Gegužė ant nulūžusio beržo“ 1986 m., „Sugrįžimas vakarėjančiais laukais“ 1977 m., (J. Aputis)

¹⁸⁷ Aputis J. Tiltas per Žalpę. Vilnius: Vaga, 1980, p. 6–7.

¹⁸⁸ Aputis J. Horizonte bėga šernai. Vilnius: Vaga, 1970, p. 125.

aktualizuojantys egzistencinio stabilumo poreikį, atminties, laikiškumo, siekio sugrįžti dominantes.

Žvelgiant tiek į lietuvių išeivių, tiek ir sovietmečiu Lietuvoje rašiusių autorių tekstus tampa aišku, jog išėjimas ir sugrįžimas (nesvarbu – į miestą ar į kaimą), įsivaizduojamas praeities susigrąžinimas atmintimi, nostalgija – tai esminiai pastoraliniai judesiai, vienijantys pasitraukusių ir pasilikusių rašytojų tekstus. Pastoralinėmis laikomų vietų netektis, prarasties suvokimas, kontrastas, atsirandantis skirtingų erdvių ir tikrovių (dabarties-praeities, savos-svetimos erdvės, brandos-vaikystės, etc.) sandūrose lemia ilgesingai nostalgikišką, elegišką ar melancholišką kalbėjimo toną.

2.2. „Gero gyvenimo“ vizijos: *idiliškųjų urbanistinių, idiliškųjų agrarinių* pastoralinių naratyvų reprezentacijos ir transformacijos

Idiliškuosius (urbanistinius, agrarinius) pastoralinius naratyvus nuo anksčiau aptartų elegiškųjų skiria aiškiai išreikšta orientacija į dabarties reflektavimus. Apraudojimui būdingas tonacijas šiuo atveju keičia džiugūs ir idiliški saugaus, paprastai uždaro pasaulio vaizdiniai. Kitaip nei pastoralinės elegijos atveju, pastoralinę idilę reprezentuojančiuose naratyvuose susikurtas pasaulis išgyvenamas ir pateikiamas ne kaip prarastas, bet kaip tariamai egzistuojantis „čia ir dabar“. Orientacija į mitologinę sąmonę, istorinių realiųjų vengimas ar net visiškas jų eliminavimas sukuria idealizuotą ir antikiniame pasaulyje buvusią itin populiarią vadinamą „gero gyvenimo“ viziją. Kitaip nei elegiškųjų naratyvų atveju, idiliškieji pastoraliniai naratyvai nurodo eskapistines linkmes, vengdami įsileisti bet kokių išorinio pasaulio detalių. Toks tikrovės vengimas bei „gero gyvenimo“ įsivaizduojamas susikūrimas aptariamuose literatūriniuose naratyvuose motyvuojamas trimis būdais: reflektuojant vaikystės pasaulius (pasakotojo – vaiko perspektyva), pasineriant į gamtos aprašymus (pagrindinis veikėjas – gamta, botanikos detalės, aplinkos aprašymai), reprezentuojant lokalias etnines bendruomenes, jų darbus, papročius ir šventes (etnografijos dominantė).

2.2.1. *Idealizuotas pastoralinis pasaulis (P. Andriušio „Anoj pusėj ežero“)*

„Mieste ar kaimelyje, kuriuos pažįstame nuo pat vaikystės, judame „prijaukintoje“ erdvėje ir, dirbdami savo kasdieninius darbus, visur susiduriama su orientacijos taškais, rodančiais į tam tikrą rutiną. Perkelti į svetimą aplinką mes jaučiame nerimą dėl erdvės neapibrėžtumo ir – savotišką grėsmę. Ten pernelyg daug naujų pavidalų, kurie tarsi lieka

išskydę, kadangi negalima suvokti jų sutvarkymo principo“¹⁸⁹, - teigia Czesławas Miłoszas, akcentuodamas visiems išeiviams būdingą nesaugumo, egzistencinio nesvarumo jauseną. Todėl nenuostabu, jog dauguma lietuvių išeivių kuria uždarus ir saugius, nuo išorinės aplinkos ir istorijos apsaugotus idiliškus pasaulius. Vienu ryškiausių tokio tipo pastoralinio rašymo pavyzdžių laikytina Pulgio Andriušio apysakų rinktinė „Anoj pusėj ežero“ (1947 m.). Pats autorius šiuos nedidelės apimties kūrinius vadina lyrinėmis apysakomis, taip pabrėždamas idealistinį jų pradą, lyrinį kalbėjimo toną, kuris „sunkiausiom tremties dienom meta šviesą ant pagrindinių veikalo atramos sijų, tuo suteikiant joms tam tikrą prasmę bei erdvę“¹⁹⁰. Pagrindiniu veikėju šiose lyrinėse apysakose tampa ežeras Silys, jo apylinkės, gimtojo kaimo aplinka. Pulgis Andriušis grįžta į gimtąją Gaidžių kaimą, kur „jauku ir šilta, kaip Dievo burnoje“. Jau pati teksto pradžia ženklina pastangas įrėminti erdvę, pabrėžiant vaizduojamosios tikrovės stabilumą:

Apačioj, Raistelyje Ant Takų, tyla kaip uždaroj skrynioj. Metų metai slinko, bet čionai nieko neįvyko. Nei karvė nepasismaugė, nei gyvatė avies neužkirto, nei blūdas neišmušė žmogaus iš kelio, nei dvasia, - kokio piktumo ji bebūtų, - čionai nepasirinko sau landynės. Nuo Raistelio Ant Takų laikas atsimuša kaip vanduo nuo žąsies plunksnų. Mūsų kaime yra žmonių, kurie vaikystėje ilgus metus piemenavo, paaugliais visose galulaukėse naktigoniavo, suaugo, išvedė pasaulin pulkus atžalų ir paskui ramiai numirė (...)“¹⁹¹.

Natūraliems gamtos dėsniams paklūstantis kaimo bendruomenės gyvenimas teka ramia vaga, apsiribodamas tokiomis pamatinėmis veiklomis ir egzistencinėmis atramomis kaip gimimas, brendimas, darbas, valgymas, mirtis („Minčios šiluose auga pušis, iš kurios lentų tau paskirtas karstas“¹⁹²). Tai ciklinio, atsinaujinančio laiko paradigma, randanti atramą mitologinėje sąmonėje, pirmykštėje žmogaus-gamtos vienovėje. Ganymo vaizdiniai, uždaro ir saugaus pasaulėvaizdžio kūrimas, raminantis tonas, atramos ieškojimas gamtoje ir bendruomenėje leidžia „Anoj pusėj ežero“ priskirti idiliškajai agrarinei pastoralinio naratyvo modai.

Tremties akivaizdoje Pulgis Andriušis kuria idilišką pasaulį – atsvarą egzilinėms patirtims ir kasdieninei buvimo svetur realybei. Šitai patvirtina ir pats Pulgis Andriušis, knygos pratarmėje teigdamas: „Visa tai išėjo iš širdies ir nenuduoto gyvenimo, kurį ypač reljefingai subrinkė tremties metai, suteikdami formą tam, kas namie buvo išblaškyta, padrika“¹⁹³. Detalus, mikroskopiškas išsižiūrėjimas į kiekvieną vabalą, augalą, aplinkos detalę atitraukia dėmesį nuo kasdieninio gyvenimo patirčių, leidžia pasinerti į vaizduojamą gamtos pasaulį.

¹⁸⁹ Miłoszas Cz. Tėvynės ieškojimas. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 240–241.

¹⁹⁰ Andriušis P. Anoj pusėj ežero: apysakos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 7.

¹⁹¹ Ten pat, p. 9.

¹⁹² Ten pat, p. 11.

¹⁹³ Ten pat, p. 8

Akcentuojamas grožis, ramybės atmosfera – tai įsivaizduojamas, simbolinis harmonijos ir ryšio su prarasta aplinka atgaivinimas, atstatymas:

Ežero dugne, iš nuskendusių miškų tankmės, pro ašutinius giraitę, palmių ir paparčių bromu, dumbliulaiškiais apsodintas aikštes, nukarusias šilų garbanas, karpytinius vainikus, asiūklių alėjas, elodėjų sodus, skendenių puokštes skaisčiu sidabru išsimuša burbulų poteriai ir galvotrūkčiais bėga į viršų. Tai vėžys apsisvertė ant kito šono minkštajame dumblo migyje!

Ir vėl ramu povandeninėse giriose, svajinguose paparčių senmiškiuose; niekas nesukrutina gauruotų šakų, niekas nepragysta su labu rytu šiose klaiknyse; amžinoj tylos prieblandoje skendėja dumblių brūzgynai, tvarkingomis rikiuotėmis styro kuokštėtos elodėjos. Kartais tik per atvirą liekną prasliuokia sraujais vingiais dėlė kumelinė, persikeldama į kitą pamiškę laimės ieškoti.

Ar ne taip sapnuodavom vaikystėj? Rodos, už kamaros pakyli į orą ir leki per sodą. Laukinės obelys, klevynas prie klojimo, už pirtelės lazdynėlis dunkso nepajudinami anei lapelio, juodai suanglėje, pritvinkę neaiškos grėsmės, pasirengę nežinomiem sumanymam. Juodo nerimo replių sugniaužtas, pradedi kristi žemyn ir po to, rėkdamas ir neišrėkdamas, pabundi visas prakaitu, virpėdamas iš baimės iki pirmųjų gaidžių.

Bet dabar meldynas tviska saulėje, ir jos spindulių lūžiai vaivorykštėmis nužeria šį skendenių kraštą, jan liedami slaptinę jaukumą¹⁹⁴.

Kalbėjimas „mes“ vardu tampa nuoroda ir į bendruomeniškumo paieškas ir atkūrimą, būdingą visoms (ypač išeivių kuriamoms) literatūrinėms pastoralėms. Pulgis Andrieušis reflektuoja atokaus kaimo, talpinančio ir nesuvaldytos gamtos sferas (dumblių brūzgynai, gauruotos šakos), vaizdinį. Kuriamas pastoralinis pasaulis neišsileidžia išorinės tikrovės realijų, negatyvios patirtys ir nerimo nuotaikos aplanko tik sapne, kaip natūrali vaikystės patirčių dalis („Ar ne taip sapnuodavom vaikystėj“). Nepaisant prasiveržiančių vitališkų gamtos gaivalų, vaizduojama tikrovė nors ir paslaptinė, bet sava, gundanti, teikianti „slaptinę jaukumą“.

Visuose aptarimuose naratyvuose pastoralinės vietos yra tokios, apie kurias svajojama. Remiantis L. Buello teorinėmis koncepcijomis, jos yra matomos, girdimos, užuodžiamos, įsivaizduojamos, mylimos, netgi garbinamos¹⁹⁵. Galima numanyti, jog kalbėjimas ir matymas „iš kitur“, išlikusi idealizuota prarastų gimtųjų namų vizija leidžia lietuvių išeiviams kurti nuo istorijos ir destruktivių patirčių apsaugotus pastoralinius pasaulius.

Atliepiant tai ir Pulgio Andrieušio rinktinėje „Anoj pusėj ežero“ tik paskutinioji apysaka („Grįžk į Sorento“) yra ryškiau nurodanti istorijos įsiveržimą. Joje, panašiai kaip ir anksčiau aptartuose Apučio, Radzevičiaus bei Ramono tekstuose, dominuoja pertraukto, pažeisto idiliškumo vaizdiniai:

¹⁹⁴ Andrieušis P. Anoj pusėj ežero: apysakos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 33–34.

¹⁹⁵ Buell L. The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, p. 63.

O dabar ir vėl gatvėje. Daiktai, vaikai Fridricho gatvėje, prie to paties vardo traukinio stoties, pačiame vidury Berlyno.

Lagaminai atsipleišę, brezentiniai aukšliai išvėpę, pro kurių plyčius garma šilkuotos antklodės, balti pagalviai, o ant jų zliaukia lapkričio lietaus ištrypta ruda griuvėsių sriuba, semia ilgais drumzlinais pirštais raštuotas marškas (...)

Viena mašina, sėdama į visas šalis purvą, sparnu užkliudę nesveikatingą, virvėm suraišiotą lagaminą ir, paridenusi jį gatve, atsikabino, paleisdama jau ir taip silpnus jo vidurius.

- Tėveli, mano arkliuką! – sukliko vaikas, šokdamas po mašinų ratais prie medinio, kelionėje nusišėrusio daiktelio, kurio ausys vos tebekyšojo iš griuvėsinės buzos vidury gatvės¹⁹⁶.

Istorija, technologijos (citatoje reprezentuojamos mašinos vaizdiniu) stiprina nerimo, nykimo („Lagaminai atsipleišę, brezentiniai aukšliai išvėpę“) nuojautas. Buvimas svetimoje aplinkoje kartu reiškia ir buvimą toli nuo gamtos. Gaidžių kaimas, natūrali aplinka (kultivuota, „nepaliesta“) – sava, jos pagrindu kuriami idiliškieji agrariniai pastoraliniai naratyvai. Miestas, urbanistiniai kraštovaizdžiai („pačiame vidury Berlyno“¹⁹⁷) – svetimi, atgrasūs, tampa prielaida antipastoralinio rašymo apraiškom.

„Grįžk į Sorento“ užsklendžia apysakų „Anoj pusėj ežero“ ciklą, ženklina naratyvizuotą poreikį sugrįžti. Įsivaizduojamas pasitraukimas į gamtos pasaulį, vienovė su natūralia aplinka „Anoj pusėj ežero“ reiškia ne tiek grožėjimąsi kraštovaizdžiu ir jo matymą (vertinimą), tačiau trokštamą natūralios vietos, sąlyčio su gamta patyrimą („Taip jauku rugiagėlės žiedo prieglobstyje“¹⁹⁸). Rašymas, naratyvas šia prasme tampa reikšminga ir tariama, laikina troškimo išsipildymo vieta. Visi pastoralės naratyvai, ypač rašyti išeivijoje, atliepia ekokritinę mintį, nurodo poreikį atsitraukti į natūralesnes, mažiau civilizuotas gamtos vietas. Egzilinėje vaizduotėje gamta yra ir viena „aš“ metaforų: „gamta suvokiama kaip namai ir šeima (artimiausi giminaičiai ir Motina); gamta kaip savasis aš, kaip tapatybės suvokimas, išplečiamas įtraukiant didesnį nei vien žmogišką pasaulį (...)“¹⁹⁹.

Pulgis Andriušis, kaip ir toliau aptariamieji Marius Katiliškis ir Albinas Baranauskas, naratyvizuodami pastoralinį atsitraukimo judesį į natūralios gamtos, atokaus kaimo vietas, iš tiesų atlieka simbolinį ir įsivaizduojamą, laikiną pasitraukimo iš esamos situacijos – išeiviskos realybės – judesį.

¹⁹⁶ Andriušis P. Anoj pusėj ežero: apysakos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 71.

¹⁹⁷ Ten pat.

¹⁹⁸ Andriušis P. Anoj pusėj ežero: apysakos. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 47.

¹⁹⁹ Davis J. V. The Transpersonal Dimensions of Ecopsychology: Nature, Nonduality, and Spiritual Practice. Cituojama iš: Žakevičienė I. Teksto ekologija arba mėginimai skaityti aplinką// Ekokritikos akivariai: monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 174.

2.2.2. Savos ir svetimos vietos egzodo tekstuose: M. Katiliškio „Užuovėja“, „Išėjusiems negrįžti“, A. Baranausko „Kalvos ir lankos“

Vietos mitologija, ciklinio gamtos laiko reflektavimas, uždara-sava kaimo aplinka kaip savotiškas nekintamumo, tęstinumo ir stabilumo garantas tampa prieštara istoriniam laikui, atsvara išeiviškosioms patirtims toliau aptariamuose tekstuose – Katiliškio romane „Užuovėja“ (1952 m.) ir Baranausko prozos rinktinėje „Kalvos ir lankos. Tolimojo Suvalkijos kampelio žmonės ir gamta“ (1959 m.). Atsigręžimas į kaimiškosios bendruomenės kasdieninio gyvenimo darbus ir buitį, etnografinių konkrečios vietos detalių, papročių išryškinimas savitai susieja abu minėtuosius tekstus bei jų kūrėjus.

Iš esmės visos išeivių (ir ne tik jų) kuriamos pastoralės gali būti suprantamos kaip tam tikra prasme regioninės, kadangi jų refleksijų centre visuomet atsiduria tos vietos ir tos bendruomenės, iš kurių yra pasitraukta. Poetas, prozininkas, vertėjas Albinas Baranauskas 1944 metais baigęs Vilkaviškio gimnaziją, pasitraukia į Vokietiją, nuo 1948 metų gyvena Jungtinėse Amerikos Valstijose. Novelių rinktinėje „Kalvos ir lankos: tolimojo Suvalkijos kampelio žmonės ir gamta“ jis, panašiai kaip ir Pulgis Andriušis²⁰⁰, lyriškai, kartais su humoru vaizduoja gimtojo kaimo žmones, buitį, darbus, pasakojimas gausiai persmelktas gamtos detalių. Ta pati siekio megzti šiltą, bičiulišką santykį su skaitytoju maniera, komunikatyvus pastoralinis naratyvas, orientacija į skaitytoją, gyvo pašnekesio tonacijos ir intencijos sieja abu minėtuosius tekstus: „Neužmigsite, mielas skaitytojau, iki gerokai po vidurnakčio, ir niekad paskui neužmiršite tos nakvynės seklyčioje, kad rudens nakties garsai jums pasakojo apie dalykus, kurių nebegalite susigražinti“²⁰¹.

Baranauskas, atliepdamas idiliniams agrariniams pastoraliniams naratyvams būdingas tendencijas, kuria kasdieninio gyvenimo realijomis (darbu, gimimu, mirtimi, gamtos sezoniškumu) įrėmintą pastoralinį pasaulį, įgaunantį švelnaus lyriškumo dermės, persmelktą kasdienio gyvenimo ir aplinkos grožio. Pasakojimas remiasi ne tiek katalogišku detalių išvardijimu, kaip buvo būdinga anksčiau aptartiems tekstams, kiek nuotaikos ir emocijos perteikimu:

Dienos ėjo viena dailesnė už kitą. Laukuos kvepėjo ir juodavo ariamos rugienos, kaimuose užkaukė kuliamos mašinos, kalvomis žingsniavo sėjėjai su baltomis paklodėmis ar sėtuvėmis. Praslinko savaitė, antra giedros su voratinkliais dienos metu ir šalnomis nakčia, praėjo šv. Pranciškaus atlaidai, prasidėjo bulviakasis. Tai tyliausia ir ramiausia darbymečio dalis, kaip laukuose taip tuščia, kad kasėjai atrodo paklydę rėžiuose prie lankų,

²⁰⁰ Sąsajas su P. Andriušiu bei jo pasakojimo stilistika nurodo ir rinkinio preambulėje pateikta ištrauka iš P. Andriušio „Anoj pusėj ežero“, tarsi tampanti nuoroda ir į šio teksto atrامينius taškus.

²⁰¹ Baranauskas A. Kalvos ir lankos: tolimojo Suvalkijos kampelio žmonės ir gamta. Putnam: Spauda, 1959, p. 38.

kur vėjas neša piemenų ugnelės dūmus. Krumplys, pasamdęs kelias miestelio moteris ir paraginęs vieną savo skolininką su vežimu bei arkliais, pradėjo bulviakasį ir daržo dorojimą²⁰².

Kaip būdinga visoms idealizuotiems dabarties pastoraliniams pasauliams, atrodo, jog nieko reikšmingo neįvyksta. Vaizduojama rudenėjanti tradicinio lietuviško kaimo aplinka, kasdienybė, suvalkiečio ūkininko sodyboje vykstantys darbai (bulviakasis, daržo nuėmimas). Ir vis dėlto juntama, kad pavaizduotasis pasaulis ir tikrovė – tai daugiau nei vien tik darbai. Piemenys, idiliška raminanti aplinka, sulėtinti pasakojimo ritmai, paklūstantys natūraliems gamtos ciklams – tai stabilios, harmoningos gyvensenos pavyzdys. Jos tvarumą užtikrina tiek paklusimas minėtiems gamtos padiktuotiems ritmams, tiek ir bendruomenės tarpusavio ryšys. Giffordas tikina, jog egzilyje pažeista būtis „pastoralinio atsitraukimo dėka gali būti išgydoma ir perkeičiama“; pateikiant gyvenamajai tikrovei alternatyvias reikšmes ir vertes²⁰³. Tokiais vertės taškais (centrais) ir prieštaros gyvenamajai egzilinei realybei arba išeiviškajai patirčiai pavyzdžiais Baranausko „Kalvose ir lankose“ tampa lietuviškojo kaimo, jo apylinkių kraštovaizdžiai, bendruomeninio gyvenimo prisiminimai. Panoraminis žvilgsnis nukelia į pastoralinės vaizduotės ir atminties pagimdytą antikinei Arkadijai artimą pasaulį:

O už ganyklų takas krypsta į žirklių galąstojo Šaltosios Širdies sodybą, susidedančią iš šiaudais dengto, nelabai jau tvirto namelio, tvoros ir tuzino alksnių. Durpkasiams einant visai pro langus, spelkiamus jurginų ir alyvaičių, su moliu aplipintais langinių plyšiais, prie saulės šildomos rytinės sienos taip ramiai zirzė musės, kad kiekvienam jų apmirė širdis iš tingaus pasigėrėjimo, lyg prieš užmiegant (...) Vasarą ties apkerpėjusiais akmenimis sirpsta vyšnios, mėlynuoja slyvos, ir ne vienas pakeleivis užtrunką gerą valandą, bėgaudydamas apsikrovusias šakas (...) O tarp šių sienų – dangus, debesiai ir kupstuotas tyrilaukis, be krūmo ar medžio, vietomis parudęs, kur saulės išdeginta skurdi žolė nepajėgia uždengti samaninio durpžemio, vietomis aptekęs gyslotomis piktžolėmis su šiurkščiais pūkais palapėse, kitur vėl, seniai iškastose duobėse, pasišiaušęs tarpui vikšrio kaltūnu ar tamsiai žaliais, mėsingais laiškais, prie kurių tačiau neprieina nė gyvulys, nė žmogus²⁰⁴.

Taigi Baranausko „Kalvose ir lankose“, kaip ir Pulgio Andriušio „Anoj pusėj ežero“, nepasiribojama tradicinei idilei būdingomis paradigmomis, bet atsigręžiama į nesuvaldytos, nesukultūrintos aplinkos ir laukinių kraštovaizdžių refleksijas. „Tautos trokštamas tėvynės vaizdinys paprastai yra derlingas, gražus ir ramus kaimiškas kraštovaizdis“²⁰⁵. Taigi dažniausiai nacionaliniai kraštovaizdžiai yra įsivaizduojami kaip apgyvendinti ir kultivuoti. Aptartuose lietuvių išeivių (ypač Pulgio Andriušio ir Baranausko) tekstuose gyvenamoji vieta – kaimas,

²⁰² Baranauskas A. Kalvos ir lankos: tolimojo Suvalkijos kampelio žmonės ir gamta. Putnam: Spauda, 1959, p. 22.

²⁰³ Gifford T. Pastoral. The New Critical Idiom. London and New York: Routledge, 1999, p. 86.

²⁰⁴ Baranauskas A. Kalvos ir lankos: tolimojo Suvalkijos kampelio žmonės ir gamta. Putnam: Spauda, 1959, p. 97–98.

²⁰⁵ Schama S. Landscape and Memory. Toronto: Random House of Canada, 1995, p. 11.

sodyba, miestelis, o laukinė aplinka – tai vietos, kurios traukia, į kurias einama rekreaciniais tikslais arba siekiant naudos (durpių kasimo, malkų pjovimo, uogavimo epizodai). Pastoraliniais naratyvais kuriama aplinka saugi, maloni, traukianti. Žvelgiant į lietuvių išeivių tekstus galima teigti, kad egzilinė patirtis suteikia pavidalus esminiams ir labiausiai vertinamiems pamatiniams vertybiniais ir egzistenciniams ramsčiams – vaikystės namams (sodybai), kaimo bendruomenei (kolektyviniams ryšiams), aplinkai (tiek kultivuotiesiems, tiek ir natūraliems kraštovaizdžiams). Geras gyvenimas suvokiamas tik esant visiems iš minėtųjų dėmenų, o vieno kurio nors (ar visų jų) netektis tampa pagrindu jų ilgėtis ir prielaida formuoti elegiškiems ir idiliškiems pastoralinių naratyvų variantams.

Katiliškio romane „Užuovėja“ gimtasis Gružiškių kaimas, kaip būdinga pastoraliniam rašymui, čia taip pat tampa ne fonu (kaip įprasta tradiciniame romane), bet pagrindiniu veikėju. Tai uždara pastovumo erdvė, kuri iškilusi atmintyje „pakvimpa saulėta palauke, nušviečia akis, priverčia tvinkčioti paausius“²⁰⁶. Naratyvu sukuriama stipriai emociškai ir net fiziškai patiriama prisiminimų erdvė, išeiviškajai realybei priešinga tikrovė:

Anų valandų palaima aplankė mane. Ko nebetikėjau ir nebelaukiau ir tariausi tai visa senai užmiršęs, kaip sušalusio miškinio obuolio skonį (...). Saldžiai skausmingas nerimas pakirto kojas. Jau nebespaudė sunkiai pakalti batai, rodos, būčiau leidęs basas rasotais dobiliukais ir sidabražolėmis išklotu taku nuo jaujos. Vidury klojimo sėdi tėtuis ir vėto grūdus iš tvoros ir šaukia įkandin: - jau, vaikai, kinkyt arklus! ...Rasa nužliaukusi žemę. Ir eglyno viršūnių rėželis, miglos atpjautas, tartum pjūklas dantimis į viršų, kybo kaip tarpe dirvono ir igeltusio dangaus. (...) Ir tuojau kitoje pusėje Švėtimų, Dargaudžių skynimo pakrašty, skaisčiai sutviska epušrotas, lyg per naktį jis būtų sukrovęs pumpurus ir su saule plyšęs visom spalvom. (...) Galva apsisuko bežiūrint užsivertus, ir širdis suskambo varpu. Mes vėl susitinkame, mano jaunų dienų auksiniai debesys! Kokiais keliais turėjome išklajoti dešimtis metų, kad susidurtume akis akin svetimų pasaulių tolimame krašte! Dieve brangiausias!...²⁰⁷

Auksinių debesų motyvas ženklina trokštamos erdvės ir trokštamo laiko įsivaizduojamą susigrąžinimą. Katiliškio romano „Užuovėja“ pradžioje realizuojama tai, kas paprastai vadinama patirties perkeitimu į naratyvinį pasakojimą. Romane pats atsitraukimo veiksmas, lydimas elegiškiems pastoraliniams naratyvams būdingų nostalgikų nuotaikų ir kalbėjimo tonacijų, pastebimas tik pirmuose dviejuose puslapiuose. Labai greitai persikeliama į auksinį jaunystės laiką, vengiant istorinio laiko, negatyvios (kaip numanoma) realybės patirties. Kuriamas saugus ir uždaras, idiliškiems agrariniams naratyvams būdingas idealizuotas dabarties pastoralinis pasaulis, ribojamas kaimo aplinkos, darbų, sezoniškumo kaitos. Jo autentiškumą pabrėžia, panašiai kaip Donelaičio ir Vergilijaus atveju, itin išryškinta gyva vietos gyventojams būdinga kalba. Atmintyje atkurtame pasaulyje „(...) viskas yra savo vietoje.

²⁰⁶ Katiliškis M. Užuovėja. Išėjusiems negrįžti. Vilnius: Vaga, 1990, p. 7.

²⁰⁷ Ten pat, p. 7–8.

Ir taip lengva klausytis ošimo, ir užsnūsti beišklausant²⁰⁸. Tai grožio ir ramybės erdvė, gyvybės pripildytas pasaulis, kuris, kaip būdinga pastoraliniam pasaulėvaizdžiui, yra užuodžiamas, matomas, girdimas, emociškai ir fiziškai jaučiamas:

Va, matau jį tokį rytą – Vaitiškį, mūsų jaujos tarpdury, su tekančia saule ir vėsia, žlegiančia rasa. (...) Panamės vėjas jau traukia išilgai vieškelio ir tiesiai į veidą su kuliamų javų dulkėmis, sukuriu pasikeliančiomis pro daržinės skliautus. Geriau išiklausius, ir talkininkų šūkavimai girdisi, ir kuliamosios prikimęs maurojimas. Ir dūmelis deginamų bulvienojų virkščių melsvai kyburiuoja Dryžos beržyno skaisčiame geltonume, kur piemuo razienų platybėse veržiasi kūliais, nužegnodamas vasarą. (...). Neišpasakosi prašalaičiui, kaip otru atsisėsti ant šviežios vagos. Kaip kvepės garuodama žemė, sujudinta ir pribrendusi gyvasčiai! Ir koks tada ateis vakaras ir skani vakarienė lauks ant stalo. (...) Niekur kitur...Žemę turi saugoti ir pasilikti joje per amžius. Ir pasiliks, ir negalės išnykti, nes savo artumoje turės beržynėlį ir tiltą, suręstą apačioje. Ir auksiniai brastos akmenaičiai mirgės, ir smagiai prunkštaus arklys, striūbaudamas vėsų vandenį, išibridęs joje. Ir jis tai matys, ir jis tai girdės. Ir bus lengva, ir bus ramu kaip šiandien²⁰⁹.

Pabrėžiama tęstinumo – ne tiek savojo, kiek kitų, pasilikusiųjų tenai – garantas ir viltis.

Romane „Užuovėja“ Katiliškis atkuria Lietuvos Nepriklausomybės laikų kaimą, kuriame gyvenimas teka sava vaga. Ramybę ir saugumą, pastovumą pabrėžia ir pati romano struktūra, panašiai kaip ir Donelaičio „Metuose“, paklūstanti gamtos diktuojamiems dėsniams, ciklams (skyrių pavadinimai „Lietus“, „Polaidis“, Linarūtė“, „Apynojus“, „Kulė“, „Sniegas“, etc.). Vystomas kaimo žmonių pasakojimais, gandais prisotintas naratyvas. Kraštovaizdis, gamta, panašiais kaip ir anksčiau aptartuose P. Andriušio bei A. Baranausko tekstuose, tampa pagrindiniais veikėjais, užimančiais didžiąją dalį pasakojimo, pripildančiais naratyvinę erdvę vitališkumo. Nekalbėjimas apie karą ar negatyvius, destruktivius laikmečio aspektus, užsisklendimas saugioje ir guodžiančioje gimtojo kaimo aplinkoje – tai dar vienas reakcijos į egzilines patirtis būdas, laikysenos aplinkos atžvilgiu forma. Tai idiliškojo agrarinio pastoralinio naratyvo pavyzdys, kuomet liekama saugioje ir globiančioje susikurto idealizuoto dabarties pastoralinio pasaulio aplinkoje.

Kiek vėliau pasirodžiusiame romane „Išėjusiems negrįžti“ (1958 m.) jau nebe sugrįžimas (į kaimą, susikurtą pasaulėvaizdį), bet išėjimas tampa pagrindiniu pasakojimo leitmotyvu. Pats pavadinimas tampa nuoroda į „išėjimo ir negrįžimo“ paradigminių ryši, taip nurodant negatyviasias išeiviškosios patirties linkmes. Kitaip nei „Užuovėjoje“, kur į gimtąjį Gruzų kaimą sugrįžtama kaip į „prarastąjį rojų“, romano „Išėjusiems negrįžti“ centre dominuoja išėjimo, atsisveikinimo, netekties, galutinai suvokto gimtųjų namų praradimo melancholiškos nuotaikos:

²⁰⁸ Katiliškis M. Užuovėja. Išėjusiems negrįžti. Vilnius: Vaga, 1990, p. 15.

²⁰⁹ Ten pat, p. 15–23.

Aš negaliu sutikti su tuom. Aš priekaištauju sau ir apgaudinėjū save. Ir sakau visą laiką draugams: - Žiūrėkite, ten spindi Neringos kopos! Tasai sidabrinis siūlas! Tai mūsų žemės pasaka. Mes prisimerkime tame nesikartojančiame žerėjime ir užgniaužkime savo vyzdžiuose jį, kaip neparduodamą ir neprarandamą savastį. Ji bus mums labai reikalinga kada nors. Aš jums tą sakau...

Mes tolstame. Ir kopos jau bus išnykusios tolybėje. Ir mes patys nykstame pelkių kelyje²¹⁰.

Siekis užfiksuoti beišsprūstantį gimtųjų namų vaizdinį, mėginimas iš paskutiniųjų kabintis į atmintį kaip į vienintelę likusią atramą palaipsniui slopsta, romane tolstant nuo Lietuvos. Kaip ir kituose aptartuose tekstuose, savitas ir detalai aprašomas bei nuolat prisimenamas kraštovaizdis tampa individualių ir kolektyvinių reikšmių saugykla²¹¹. Kraštovaizdžio refleksijos, atliepian aptartus Buello teiginius, tampa tautinio tapatumo, savitumo išraiška („užgniaužkime savo vyzdžiuose jį, kaip neparduodamą ir neprarandamą savastį“), todėl visą tautą vienijančiu vaizdiniu. Katiliškio romane „Išėjusiems negrižti“ reflektuojamas pastoralinis kraštovaizdis nors ir nuspalvintas individualaus lyrizmo tonacijomis, iš tiesų peržengia asmeninio atsiminimo rėmus, sukurdamas visą tautą emociškai vienijantį lietuviško kaimo vaizdinį.

Katiliškis, panašiai kaip ir kitas lietuvių išeivis Antanas Škėma, „(...) nesusitaiko su esama padėtimi, nepritampa prie naujos aplinkos, neišilieja į amerikietiškąjį „lydymo katilą“. Škėma pasitraukia iš gyvenimo ir pabėga į vaizduotės sukurtą naują tikrovę, o Katiliškis irgi pasitraukia iš gyvenimo, pabėgdamas į atminties sukurtą senąją tikrovę“²¹². Galima numanyti, kad būtent toks negalėjimas išeiviškoje tikrovėje atrasti saugios ir prasmingos vietos, nesugebėjimas susikurti naujos tėvynės svetur, kaip tai vėliau pasirodžiusiais teksta demonstruoja Mekas bei sąlygiškai Pūkelevičiūtės romano „Devintas lapas“ pasakotoja, yra nulemiantis negatyvių, melancholiškų, net apokaliptinių nuotaikų ir tonacijų atsiradimą Katiliškio romane „Išėjusiems negrižti“:

Tolome atsigręždami ir laimindami gerus namus. Kiek daug jų buvo pakely, ir kiek mažai juose šilumos. Ir juo jie didesni ir puošnesni, juo mažiau širdies. Bet ar laikas buvo tuom stebėtis ir nusivilti? Tą reikėjo jau seniai žinoti. (...). Ir buvo einama ir einama, ir su kiekvienu žingsniu tolinamasi nuo savo namų ir nuo savo krašto. Jo jau nebegalėjau įsivaizduoti kitaip, kaip už vandenynų ir kalnų. Žinojimas, kad viską užsiverčia už tavęs ir tokiu būdu, kad nė atkabinti, nė atsklęsti nebegali, viską nudažo savom spalvomis ir suteikia kitus atstumus, ir prikerčia kitus vardus. Vis toliau ir toliau nuo savųjų ganyklų, kur buvo visko per daug, net per daug šilumos, užuovėjos, meilės ir duonos²¹³.

²¹⁰ Katiliškis M. Užuovėja. Išėjusiems negrižti. Vilnius: Vaga, 1990, p. 354.

²¹¹ Daujotytė V. Kraštovaizdžio poetika// Darbai ir dienos, 1999, nr. 9 (18), p. 67. Cituojama iš: Speičytė B. Kraštovaizdis ir erdvinė vaizduotė XIX amžiaus vidurio Lietuvoje// Metmenys, Nr. 79, 2000, p. 115.

²¹² Kelertienė V. Marius Katiliškis// Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990. Vilnius: Vaga, 1997, p. 485.

²¹³ Katiliškis M. Užuovėja. Išėjusiems negrižti. Vilnius: Vaga, 1990, p. 364–365.

Atsitraukimas ir sugrįžimas – pagrindiniai du judesiai, ženklinantys iš esmės visus pastoralinius naratyvus. Katiliškio atveju būtent jie tampa pagrindu susiformuoti savo esme dviems skirtingiems – sugrįžimo ir išėjimo – tekstams.

Tas, kas tvirtai jaučiasi savo bendruomenėje, galvoja apie ją kaip apie savo vietą²¹⁴. Naratyvizuota tokios savos vietos netektis, atsitolinimas nuo jos tampa prielaida rastis antiidiliškoms kuriamojo pasaulio vizijoms. Išėjimas (nuolat akcentuojamas traukimosi, ėjimo, keliavimo tolyn motyvas) romane „Išėjusiems negrįžti“ tampa dominuojančia pasakojimo ašimi ir pasakotojo vidine jausena, kurios pagrindu kuriamas apokaliptinei literatūrinei tradicijai artimas naratyvas. Aukso amžiaus, prarastojo rojaus simboliką keičia negatyvūs, nejaukūs svetimos aplinkos vaizdiniai, kultūriniai akmenys ir geležies amžiaus motyvai. Pavyzdžiui: „Tada aš niekaip negalėjau prisiversti suniūniuoti posmelio, tokio paprastučio ir savaip mielo, kad po kiekvieno gruodžio sugrįžta ir gegužis. Jei gegužis ženklino grožį ir džiaugsmą, tai į jį dar buvo baisiai tolimes keliai, pačiam vos teįžengus į paleolitinę gadyne“²¹⁵. Nyksta esminis visus pastoralinius naratyvus vienijantis tėvynės grožio motyvas, estezės patirtis.

Pastoralinę atsitraukimo strategiją reprezentuojantys idiliškieji naratyvai – *idealizuoti dabarties* pastoraliniai pasauliai – iš tiesų yra žlugusio troškimo, trūkumo atvertys. Giffordas tai vadina „esminiu pastoralės paradoksu“: atsitraukimas į vietą, apsaugotą nuo miesto, įtampų ir dabarties²¹⁶, iš tikrųjų reiškia probleminių gyvenimo aspektų aktualizavimą. Ryškiausi atsitraukimai, net jei tai nėra iš anksto numatyta, grąžina kažką savo bendruomenei ir kultūrai, kurioje pasirodo²¹⁷. Taigi tiek elegiškieji, tiek ir idiliškieji pastoraliniai naratyvai tampa žlugusio troškimo, trūkumo – bendruomenės, artimumo su gamta pojūčio, savos žemės, laisvo kalbėjimo, buvusio laiko nepažeistos būties, nerūpestingos praeities (asmeninės, istorinės) – atvertimi.

Tautos turi daug ką bendra, tačiau jos yra linkusios išryškinti konkrečius aplinkos, natūralios gamtos dėmenis²¹⁸. „Be to, kiekviena vieta yra neatskiriama nuo konkretaus regiono, kuriame ji egzistuoja, ir ją apibrėžia tiek fizinės žymės, tiek socialinis konsensus“²¹⁹. Tai selektyvus procesas, kurio metu yra kuriami įsivaizduojami tiek gimtosios vietos, tiek kolektyviniai (socio, tautos) vaizdiniai. Analizuoti tekstai „Anoj pusėj ežero“, „Užuovėja“,

²¹⁴ Buell L. The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, p. 62–87.

²¹⁵ Katiliškis M. Užuovėja. Išėjusiems negrįžti. Vilnius: Vaga, 1990, p. 379.

²¹⁶ Gifford T. Pastoral. The New Critical Idiom. London and New York: Routledge, 1999, p. 82.

²¹⁷ Ten pat.

²¹⁸ Daniels S. Introduction// Daniels S. (ed.) Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and the United States. Cambridge: Polity Press, 1993.

²¹⁹ Buell L. The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, p. 63.

„Kalvos ir lankos“ laikytini pastoralinio idealizuoto kalbėjimo tiek apie kaimą, tiek ir apie lietuvių pavyzdžiais. Nuolat pasikartojantys ir kone visuose aptariamuose tekstuose aptinkami atraminiai liepos, beržo, piemenavimo, bičių, dobių įvaizdžiai – tai ne tik gyvenimo ir buvimo kaime reprezentantai, bet ir bendrumo su gamta, natūralia ir agrarine kaimo aplinka kūrėjai.

2.2.3. Pastoralinės miesto vizijos sovietmečio tekstuose: A. Ramono, B. Radzevičiaus, J. Apučio naratyvai

Ramono pastangos užčiuopti pasaulio esmę, harmonijos ir dvasios ramybės ilgesys, „aistra dekonstruoti destrukcijos apsupty“²²⁰ tampa savita atsvara devitalizacijos dominančių pripildytame 9-ojo dešimtmečio Lietuvos literatūros kontekste. Jo pagrindinė paslaptis „bene ir bus „pataikymas“ į lūkesčių horizontą“ – klasikinio skaidrumo išmintingas Ramono pasakojimas užpildė egzistuojančią nišą²²¹, - pastebi Jūratė Sprindytė. Ramono prozos tekstus galima laikyti ryškiausiais sovietinio periodo pastoralinio rašymo pavyzdžiais. Jo kūryba – tai savita vidinių jausenų konsteliacija, reprezentuojama sulėtintais, meditacijai artimais pasakojimo ritmais. „Kad pamatytum pasaulį, reikia sustoti ir išžiūrėti, kad išgirstum jo paslaptinę ir švelnų šnabždesį, kurį girdi tik dvasia, reikia sustoti ir išsiklausyti. Išsiklausyti tyloje ir vienatvėje, ramybėje, nutildžius savo sielos triukšmą. To šnabždesio negali nuslopinti patrankų griausmas (...). Tą gerai žino pasaulio galingieji“²²², - mąsto autorius. Kilusiam iš kaimo, vėliau persikėlusiam gyventi į sostinę Vilnių, Ramonui abi minėtos aplinkos – tiek kaimas, tiek miestas arba urbanistinis kraštovaizdis gali tapti pastoralinėmis vietomis. Šiame darbo poskyryje aptariamos jo kūryboje dominuojančios pastoralinės Vilniaus reprezentacijos.

Apy sakojė „Balti praėjusios vasaros debesys“ reflektuojama Vilniaus vizija – savita priešvara Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeryje“ (1989 m.) dominuojančiam miesto vaizdinui. Ramono vizijose, panašiai kaip Pūkelevičiūtės romane, miestas tampa trokštama vieta, kurios ieškoma ir kurios ilgimasi kaip „prastojo rojaus“:

(...) keliuosi, žvaliai nusiprausiu po čiaupu ir traukiu į kalvas. Rūkas sidabrinio žiedu supa miestą, ir saulė virpa drebulių lapuose. Nerimas niurgzdamas lieka apačioje, rūkuose ir šešėliuose. Aš kaip Dievas sėdžiu ant kalvos keteros ir žiūriu į ką tik sutvertą pasaulį. Didysis Vienas sėdasi šalia ant žolės; ir sidabrinė jo barzda nuausta iš ploniausių rūko gijų. O apačioje švyti išniręs iš tamsos miestas, ir spindi auksiniai bokštai, marguliuoja stogai, vingiuoja pilki gatvių siūlai. Aš žiūriu į miestą, ir Didysis Vienas sėdi šalia manęs ant rasotos žolės.

Vėsus ežeras mėlynuoja pro įkautusius pušų kamienus, maloniai šiurkšti šilta samana po kojomis, aplink salą ežero viduryje žali meldai pramišai su melsvai žaliais švendrais. Meškeriotojas snūduriuoja valtėlėje, o anapus ežero, įkalnėje, kuri saugo nuo šiaurės vėjų, stovi vasaros ryškioje šviesoje baltu šiferio stogu namas, tvartelis su

²²⁰ Sprindytė J. Prozos būsenos 1988–2005. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 149.

²²¹ Ten pat, p. 145.

²²² Ramonas A. Ramybės kalva. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 193 (J. Vabuolo interviu).

gluosniu prie šono. Sodas leidžiasi žemyn tvarkingomis eilėmis, ir du beržai jo kampuose, Už namo, virš kalvos, kabo baltas debesis, panašus į gultintą pudelį.²²³

Vanduo, žolė, medžiai, saugi ir uždara aplinka (cit.: sala ežero viduryje), sodo vaizdiniai, maloni atmosfera – tai jau Teokrito „Idilėse“ išryškėję literatūrinės pastoralės topai, kuriantys aliuziją į biblijinio „rojaus sodo“ arba antikinės Arkadijos mitologiją. *Locus amoenus* lydintys „pievos, medžių, tekančio vandens“ topai naratologės M. Bal koncepcijoje vadinami „fiksutomis kombinacijomis“²²⁴. Būtent tokių topų arba fiksuotų kombinacijų panaudojimas Ramono tekstuose sukuria Vilniaus miesto kaip „prarastojo rojaus“, ramybės oazės, saugaus ir natūralus pasaulėvaizdžio kultūrinį vaizdinį. Moderniame kontekste miestas paprastai ženklina destruktivų, apokaliptinį pradą, tampa labirinto sinonimu, kur pagrindinis emocinis krūvis yra nukreipiamas į vienišumo, atskirties ir bendravimo trūkumo aktualizavimą²²⁵. Ramono tekste Vilnius yra gamtos miestas, kurio jaukumą pabrėžia detalai aprašomas natūralus kraštovaizdis:

Prieš aušrą papūtė vėjas, sujudino klevo šakas kieme, ir išgirdau pro miegus, kaip cinksėdama pabiro ant skardinės palangės bronziniai klevų žiedų auskarėliai. Ant kamino krašto tupėjo paukščiukas ir plonu balseliu šaukė: „Pyt, pyt, pyt“. Virš Bekešo kalno dangus tviskėjo raudonai sidabrine šviesa, po svyruokliu gliuosniu kiemo viduryje narsiai lindo iš po žemės tulpių daigų ietys. (...). Aš atsikėliau, visa tai pamačiau, ir širdį suspaudė liūdesys – kūrenimo sezonas ir jaunystė baigėsi. Užtai karaliavo visur pavasaris. Vilnia, vikri, smagi, čiauškdama galvotrūkiškais lėkė į Nerį, dar truputį paspurdėjusi, nyko plačioje jos srovėje, kuri, išnešusi per visą ilgą žiemą slėgusį ledą, atsikvėpė iš gelmės ir tyliai niurnėdama, šnabždėdama nesuskaitomais verpetais, ardydama krantus, suko per miestą, pro kalvas, tolyn į miškus, lankas, kur rėkė džiaugsmingu geltoniu purienos, švelniu žalumu apkrito beržų viršūnės ir klegėjo, aidėjo paukščiai. Maudėsi joje žibuoklės Verkių šlaituose, ir neryškioje aušros šviesioje atrodė jos kaip iš violetinio rūko išaustas kilimas, patiestas aplink didžiulius ažuolų kamienus, kurie, tylūs ir abejingi pavasario šventei, žvelgė į spindinčią upę (...)²²⁶.

Žmogaus sukurtas dirbtinis ir natūraliai susiformavęs kraštovaizdis susilieja, papildo vienas kitą. Tokiu būdu kuriamas Vilniaus kaip pastoralinio miesto vaizdinys. Tekantis vanduo (upė Vilnelė) nenutraukiamais saitais sujungia miestą, užmiesčio rajonus, miškus ir lankas. Praeinančio laiko suvoktis („jaunystė baigėsi“) Ramono apysakoje įgauna nostalgiką, neretai graudžiai lyrišką tonaciją, individualios egzistencijos apmąstymo nuojautas. Prabėgusio laiko ilgesys disonuoja su atsinaujinančiomis, rekreacinėmis gamtos galimybėmis (cit.: „Užtai karaliavo visur pavasaris“), bet netrukdo džiaugtis, grožėtis. Pabrėžiant nepertraukiamą žmogaus-gamtos ryšį, lyrišką ir sentimentalų tokio santykio su aplinka patyrimą, konstruojamas idiliškasis urbanistinis pastoralinis naratyvas. Apysakos pasakotojas ne tik mato gamtos

²²³ Ramonas A. Vasario upės. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 157–158.

²²⁴ Bal M. *Narratology – Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press, 1997, p. 138.

²²⁵ Frye N. *The Anatomy of Criticism: Four Essays*. Princeton (N.J.): Princeton University Press, 1990, p. 155.

²²⁶ Ramonas A. Vasario upės. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 93.

vaizdinius ir natūralius aplinkos pasikeitimus, jais grožisi, tačiau ir už juos kalba. Kalbėjimas vietoje gamtos („ažuolų kamieniai tylūs ir abejingi, žvelgia į spindinčią upę“) – esminis pastoralinio rašymo (kultūrinio mąstymo) motyvas, reiškiantis siekį, pastangas harmonizuotis su supančia aplinka. Pats miestas yra suvokiamas kaip natūrali, integrali gamtovaizdžio dalis:

Kažkada švintant už miesto ankstyvais vasaros saulėgrąžos aušrai, stovėjau su Rašytoju ant skersgatvio kampo. Dar nešvytėjo saulė miesto bokštuose, ir buvo tylu jame kaip girioje.

- Žinai, Vytuk, seniai galvoju, kad taip ėmus ir perėjus ta gatve basomis. Turėtum kažką pajusti, kai basomis. Ką?

Nusiavėme, sumetėme batus į plastmasinį maišiuką ir nužygiavome. Aš nustebau – akmenys nebuvo šalti, tik vos vos maloniai vėsino kojas, tiek metų kentėjusias bato kalėjime.

- Kodėl turėtų būti šaltas? Šitiek kojų pereina – ir kokių kojų, kokių pėdelių, broliuk mano, kokių pėdelių.

Vilnios vandenyje nusimazgojome kojas, jau švytėjo saulėje Misionierių bažnyčios bokštai²²⁷.

Betarpiškas, šiltas, intymus santykis su miesto apylinkėmis (užmiesčio zonomis) reiškia, panašiai kaip ir agrarinių pastoralinių naratyvų atveju, bendrumo, kolektyvinių ryšių paieškas („Kodėl turėtų būti šaltas? Šitiek kojų pereina – ir kokių kojų, kokių pėdelių, broliuk mano, kokių pėdelių.“). Ramono tekstai atliepia konservatyvistinį, remiantis Danielso²²⁸ terminologija, intymų, artimų, šiltą santykį su aplinka. Pasakotojas – ne stebėtojas, fiksuojantis aplinkos detales, bet dalyvis, jaučias ir išgyvenas visus išorinės aplinkos detales ir pasikeitimus. Tai empatijos, emocinio ryšio su aplinka aktualizavimas, atsirandantis iš nepertraukiamų vietovės – asmens sąryšių. Paradoksalu, tačiau kalbant apie įvairias Vilniaus miesto mitologijas „daugiausia nuveikė naujoji karta – paprastai atvykėliai, čia baigę mokslus, pirmiausia Vilniaus universitetą, ir nepaisant visokių kliūčių persiėmę šių vietų aura“²²⁹, - teigia Tomas Venclova. Analogiška situacija taikytina Ramonui, jautriai ir taikliai pavaizdavusiam, kaip įaugama į vietą – Vilnių²³⁰. Jo apysaka „Balti praėjusios vasaros debesys“ – tai aptariamo periodo lietuvių literatūroje savitos urbanistinės pastoralės pavyzdys, sukuriantis idealizuotą Vilniaus – trokštamo objekto vaizdinį. „Pajuntu, kad pasiilgau miesto grindinio, gazuoto vandens kiosko, beržų šlamėjimo savo kieme, kai saulė trumpam įspįsta į mano kambarį, auksinėmis dulkėmis nuberdama stalą, pusę slenksčio ir knygų lentynėlės stiklus“²³¹, - teigia minėtos apysakos pasakotojas. Konservatyvusis požiūris numato savų vietų šventimą ir rūpinimąsi. Savomis turėtų būti laikomos „(...) kasdieninio gyvenimo vietovės, pastatai, medžiai, gyvūnai, o taip pat

²²⁷ Ramonas A. Vasario upės. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 118.

²²⁸ Daniels S. Place and the Geographical Imagination// Geography. Journal of the Geographical Association, UK. Vol. 77 (4), 1992.

²²⁹ Venclova T. Vilnius kaip nostalgijos objektas. Prieiga per internetą <http://www.eurozine.com/articles/2009-10-06-venclova-lt>. [žiūrėta 2013-12-11]

²³⁰ Ten pat.

²³¹ Ramonas A. Vasario upės. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 159.

įprastiniai aplinkos dalykai, kuriuos sąmoningai vietinei bendruomenei reikia pažinti, gerbti ir saugoti“²³². Ekokritikos požiūriu, pastoralinis rašymas taip pat nurodo bendruomeniškumo paieškas, būtinybę suvienyti gyvąją ir negyvąją gamtą, žmogų ir jį supančią aplinką.

Pabrėžiama Aukso amžiaus simbolika (cit.: „auksinės dulkės“, „spindi auksiniai bokštai“), estetinio prado – akimirkos ir gamtos grožio – iškėlimas, rekreacinės aplinkos kaip savito *otium*²³³ (cit.: „meškeriojotas snūduriuoja valtėlėje“) akcentavimas, atidumas detalei, spalvai, formoms, naratyvizuotas atsitraukimas (vietos pakeitimo prasme – į gamtą, prie ežero; laiko prasme – į praėjusią vasarą), harmonijos su aplinka paieškos nurodo pastoralines A. Ramono kūrybos dominantes. Galima numanyti, jog būtent natūralių kraštovaizdžių iškėlimas leidžia jausti į miestą, suvokti ir patirti jį ne kaip destruktivų, svetimą, bet gamtišką ir jaukų – artimą. Ramono tekstuose reflektuojama egzistenciškai saugi ir išjausta vieta, turinti aiškiai juntamą savo aurą, skiriančią Vilniaus miestą ir jo apylinkes nuo kitų vietų. Tai teorinėje darbo dalyje aptarto tarpinio kraštovaizdžio²³⁴ pavyzdžiai, tam tikrais atvejais apimantys, panašiai kaip ir anksčiau aptartų išeivių atveju, nesuvaldyto gamtiškumo apraiškas.

Užmerkus akis atsigauna, tarsi sustiprinti, garsai: vanduo teškena ir gurgžda smėlis, braižomas meldo viršūnės, ošia tylutėliai pušis virš galvos ir klykia, jausdamas pusiaudienio ilgesį, kažkoks paukštis miško glūdumoje. Girdžiu, kaip traksteli šakelė miške, girdžiu, kaip ji išeina į taką, jaučiu, kaip Jos mažos, šiltos pėdos liečia amžinai drėgną miško žemę (...)“²³⁵.

Miestas jo kūryboje tampa ne „plika konstrukcija“, klaidžiu ir neišeinamu labirintu, gąsdinančia uždara erdve, bet ramybę ir poilsį teikiančia, terapinę funkciją atliekančia, jausmus ir jutimus, vaizduotę, fizinį susikaustymą, o kartu ir kultūrinę stagnaciją išlaisvinančia vieta: „Tas miestas stebino mane. Į jį galima išeiti kiekvieną rytą, vaikščioti kiekvieną dieną tomis pačiomis gatvėmis, pro tuos pačius namus, pro tas pačias bažnyčias, kopti takeliais į tas pačias kalvas, ir visada žiūrint į jį kitaip plaka širdis ir šviesėja, skaidrėja galva.“²³⁶. Nelaisvės sąlygomis (sovietinės okupacijos atmosferoje, „vidinėje emigracijoje“) Ramonas kuria laisvo miesto vaizdinį, sugamtinto gyvenimo būdo atmosferą kaip atsaką į tai, ko žmogus ilgisi

²³² Daniels S. Place and the Geographical Imagination// Geography. Journal of the Geographical Association, UK. Vol. 77 (4), 1992, p. 312.

²³³ *Otium* (lot.) – poilsiui skirta, rekreacinė zona. *Otium*, kaip savotiškas *locus amoenus* atitikmuo, yra aptinkamas tiek teoriniame diskurse, tiek ir literatūriniuose pastoralės naratyvuose; ypač norint pabrėžti rekreacinę tam tikros vietos paskirtį.

²³⁴ Tarpinis kraštovaizdis, kitaip nei grynasis miestovaizdis (miesto centras), apima parkus, sodus, miesto priemiesčius, gamtovaizdines miesto vietas ir vizijas. Priešingai nei antipastoraliniams naratyvams būdingas miestas-labirintas (ryškiausias pavyzdys – Gavelio romanuose reflektuojamas Vilnius), pastarasis reiškia sugamtintas miesto vizijas, todėl lemia pozityvius, idiliškus, neretai nostalgiskus miesto įsivaizdavimus. Miestas čia natūraliai *susilieja* su gamtovaizdžiu. Panašios sugamtinto miesto vizijos reflektuojamos Jurgio Kunčino romanuose „Tūla“, „Blanschisserie, arba Žvėrynas-Užupis“. Vis dėlto dėl groteskiško, kartais beviltiško kalbėjimo tono, mirties ir nykimo apraiškų, devitalizacijos dominančių jie nėra laikomi pastoraliniais naratyvais.

²³⁵ Ramonas A. Vasario upės. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 158.

²³⁶ Ten pat, p.170.

neramioje aplinkoje. Suteikti ramybę, harmonizuoti būtį – esminė jo kuriamo pastoralinio pasaulio užduotis. Menininkas negali būti ir nematyti, - tikina pats autorius viename interviu. Tai jausmų, fantazijos, laisvos valios (dažnas ėjimo laukais, atsitraukimo į mišką motyvas), vaizduotės ir patirties sukurtas pasaulis, kuris turėtų būti suvokiamas, paties rašytojo supratimu, kaip galimas, „kaip tikras“²³⁷.

Kitaip nei anksčiau aptartuose lietuvių išeivių kurtuose idiliškuose agrariniuose natatyvuose, čia jau nebe atokus kaimas, o miestas, jo apylinkės tampa novelės „Balti praėjusios vasaros debesys“ pasakotojo savasties dalimi. Miestas jam, nepaisant niurių, apleistų kiemų, išrūdijusių lietvamzdžių, „suaižėjusių sienų plyšiuose“, drėgnų tarpavarčių yra „mielas, artimas, savas. Kaip motina“²³⁸. Tai ta pati artimo santykio su aplinka steigtis. Miestas išplečia pasakotojo (numanomai sukuriančio aliuziją į teksto autorių) tapatybės suvokimą – tampa „aš“ reprezentacija. Vaikščiojimas mieste, jo gatvėmis, gatvelėmis, atokiais kiemais Ramono tekstuose sutampa su veikėjo pasitraukimu į save – į egzistencinių patirčių, būties apmąstymus. Tai ne rezignacinės nuotaikos, kaip tai būdinga elegiškajai modai, bet ne mažiau kontempliatyvos patirtys:

Dar buvo nepatekėjusi saulė, sėdėjau ant Šeškinės kalvų. Miglos – ženklas, kad vasara eina į pabaigą – baltu žiedu supo miestą. Tik pačiame slėnyje miglos nebuvo: kyšojo iš prieblandos vis baltėdami ir baltėdami bokštai (...). Miestas palengva kilo iš lėtai banguojančios jūros, tarsi keliamas ant milžino delno. Tuoj tvyktels saulė auksinių bonių apskritume ir išbrės ryškiai filigraninį kryžių piešinį²³⁹.

Taip suprastas miestas (turint omenyje Lietuvos istorinę, politinę situaciją) – tai ir egzistencinio apmąstymo, aplinkos reprezentavimo, ir kalbėjimo ideologinėmis, sociokultūrinėmis, istorinėmis reikšmėmis vieta.

Radzevičius novelės „Praradimo aidai“ centre atsiduria vaikystės kaimo chronotopas. Vis dėlto tai – jau prarastas kaimas ir praeities patirtys, į kurias įmanu sugrįžti tik mintimis. Elegiška nuotaika persmelktame tekste išnyra urbanistinės aplinkos *locus amoenus* – miesto kavinė:

Jam čia kažkodėl labai patiko. Išgėręs porą taurelių konjako, leidosi toliau. Kojos pačios nešė į atokią, nuo pirmųjų studijų metų pamėgtą kavinukę, joje jis dažnai apsilankydavo su viena mergina – vėliau jie išsiskyrė. Aprasojusios tamsiai raudonos sienos, iš virtuvės verčiasi garų tumulai, didžiuliai puodai, ugnies plazdesys ir traškėjimas, basnirčios, plikomis blauzdomis merginos, kilnojančios tuos puodus, paraudę veidai, nuogos rankos, nubraukiančios išdrikusius ant kaktų plaukus, dideli sultingi kepsniai, karšta sriuba moliniuose indeliuose, nuolat

²³⁷ Ramonas A. Ramybės kalva. Vilnius: 7 meno dienos, 1997, p. 184.

²³⁸ Ramonas A. Vasario upės. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 170.

²³⁹ Ten pat, p. 170–171.

varstomos durys, su šalto oro garų kamuoliais įgriūva snieguoti lankytojai – jie ilgai trepsi tarpdury, trina priešais krosnį rankas, stato pasieniuose nešulius²⁴⁰.

Nesurandant atramos agrarinėje aplinkoje, nutrūkus ryšiams su vaikystės vietomis („Niekas jam daugiau neberašo laiškų iš to kaimo. Užgeso židinys, šildęs jo rankas ir kojas speiguotais vakarais, kai, būdavo, pro apšarmojučius langus sunkiasi blausi, pamėkliška mėnesienos šviesa“²⁴¹), kavinė tampa ne mažiau pastoraline vieta. Intensyvinami garsai, vaizdai, kvapai, pateikiami iš pasakotojo perspektyvos, kuria kone fiziškai juntamą, skaitytojiui įtaigiai perteikiamą vaizduojamo laiko ir vietos atmosferą. Reflektuojama maloni, emocinius pojūčius, jautimus sužadinanti ne stebimos, bet patiriamos tikrovės vizija: „Gal tai ir buvo tapatumo sau, laiko nutrūkstamumo pojūtis, išganingas, žadinantis neaiškus mintis ir meilę. Indų skambesys, aptarnaujančių merginų juokas, mediniai ilgi nupoliruoti stalai, trepsėjimas tarpdury, sugrubusios rankos, besišildančios prie dirbtinio židinio – visa jam labai patiko“²⁴². Nors tokie į urbanistinės aplinkos reprezentavimus nukreipti intarpai Radzevičiaus kūryboje nėra dažni, jie, panašiai kaip Ramono atveju, kuria miesto – malonios, jaukios, atramą suteikiančios vietos vaizdinį.

J. Apučio novelė „Septintą valandą nėra autobuso“ yra itin retas, o galbūt ir vienintelis polinkio pasitraukti į miestą pavyzdys. Tai, kad ši novelė kūrybiniame lauke yra savita, pastebi ir pats autorius: „Tokio kūrinio, kuris labiausiai atspindėtų mane, negalėčiau siūlyti, nes tokio nežinau. (...) Yra tokia viena mano novelė „Septintą valandą nėra autobuso“. Tenai (jeigu ne novelėje, tai jos parašymo aplinkybėse) mane mielai nuteikia nemažai detalių. Taip pat žinau, kad daugeliui skaitytojų – ji šiaip sau“²⁴³.

Šioje novelėje būtinybė išeiti, nukeliauti į slaptą miestą, vadinamą K. vardu, tampa kertine pasakojimo ašimi ir pagrindinio veikėjo Andriaus siekiamybe:

Andrius būtina turėjo nuvažiuoti į tą miestą. Dabar jis tylus vaikščiojo mažame miestelyje, jūra netoli ošė, o žmonės, nerūpestingi ir išsimaudę, ir, rodėsi, nepaprastai švarūs, ėjo žaliom gatvėm, medžių lapais atsirėmusiom į mėlyną dangų (...) Miestelis būvo gyvas, ir turbūt todėl, kad jie surado išeitį, Andriui atrodė, kad jie labai puošia žalią miestelį – ir jūra ošia jiems, ir pavasaris užsitęsė tik dėl to, kad žmonėms, kai jie čia suvažiuos, dar žydėtų alyvos ir kaštonai²⁴⁴.

Abi urbanistinės erdvės (esamoji ir ta, į kurią norima nukeliauti) susilieja: „Jis nejučiom palygino tą įsivaizduojamą nykų rudens miestelį su anuo miestu, kur ištisą dieną ieškai

²⁴⁰ Radzevičius B. Link Debesijos. Vilnius: Vaga, 1984, p. 457.

²⁴¹ Ten pat, p. 456

²⁴² Radzevičius B. Link Debesijos. Vilnius: Vaga, 1984, p. 456.

²⁴³ Aputis J. Maži atsakymai į didelius klausimus. Pokalbiai, esė. Vilnius: Alma littera, 2006, p. 77–84.

²⁴⁴ Aputis J. Gegužė ant nulūžusio beržo. Vilnius: Vaga, 1986, p. 324.

antikvaro, ir jam jie pasidarė kažkuo panašūs²⁴⁵. Idiliškus nusiteikimus keičia prasiveržiančios nerimo, ieškojimo, nuolatinio judėjimo, keliavimo dominantės.

„Pastoralė kaip konstruktas visuomet atskleidžia savojo laikmečio įtampas ir nerimą. (...). Kultūrinis kontekstas kuriame pastoralė yra parašyta, nurodo jos perskaitymo būdus ir pastoralinio sugrįžimo rezultatų įvertinimus“²⁴⁶. Apučio kūryboje kaimas – prarasta vieta, miestas – dar neatrasta, nepasiekiamas, o neretai ir grėsminga, griuvėsiuose skendinti vieta („Jis norėjo pabūti mieste, kur namai raudoni ir smailūs, panašūs į bažnyčias, kur matyti griuvėsių liekanos, apibirusios alyvų žiedais“²⁴⁷). Kontrastas, išryškėjantis sąveikaujant miestui ir kaimui, gamtai ir technikai, praeičiai ir dabarčiai, idiliškoms nuotaikoms ir eschatologiniams vaizdiniais kuria naratyvinę įtampą, laiko jo tekstus pastoralinio/ antipastoralinio rašymo paribiuose.

Miestas – jau modernios lietuvių tapatybės centras, pastebi Venclova²⁴⁸. Kalbant apie pastoralinius urbanistinius naratyvus ir jų atsiradimą sąlygojančius žiūros taškus, daug svarbiau yra tai, kad miestas juose – aiškiai juntamas vertės centras. Miestas ne matomas, stebimas, bet išjaustas, patiriamas, tampa subjekto (pasakotojo) savasties dalimi. Kaip alternatyva kaimui (neretai prarastam), miestas aptartuose naratyvuose tampa lygiai tokiu pat idealizuojamu objektu, kaip ir agrarinė aplinka; urbanistinių vietų refleksijų pagrindu kuriami elegiškieji Pūkelevičiūtės „Aštuoni lapai“ ir idiliškieji Ramono, Radzevičiaus smulkiosios prozos tekstai – pastoraliniai naratyvai. Pastoralinės atsitraukimo strategijos suponuoti elegiškieji ir idiliškieji pastoraliniai naratyvai, prarastų praeities ir idealizuotų dabarties pasaulių kūrimo rezultatai, vienija tiek lietuvių išeivių (Meko, Pulgio Andriušio, Baranausko, Pūkelevičiūtės, Katiliškio), tiek ir sovietmečiu Lietuvoje rašiusių autorių (Radzevičiaus, Ramono, Apučio) tekstus. Iš tiesų nesvarbu, į kurią iš apčiuopiamų įsivaizduojamai egzistuojančių vietų yra atsitraukiama (miestą, ženklinaamą urbanistinę aplinką, ar kaimą, supamą kultivuotų laukų ir natūralios, nesuvaldytos gamtos vaizdinių), abi vietos suprantamos kaip trokšamos, trūkstamos, idealizuojamos, todėl pastoralinės.

Tolimesnė darbo dalis skiriama visiškai priešingoms – alternatyvių tikrovės modelių lietuvių literatūroje paieškoms. Aptariami kito pasaulio kūrimo strategijos suponuoti utopiniai gamtiniai pastoraliniai naratyvai.

²⁴⁵ Aputis J. Gegužė ant nulūžusio beržo. Vilnius: Vaga, 1986, p. 324.

²⁴⁶ Gifford T. Pastoral. The New Critical Idiom. London and New York: Routledge, 1999, p. 82.

²⁴⁷ Aputis J. Gegužė ant nulūžusio beržo. Vilnius: Vaga, 1986, p. 324.

²⁴⁸ Venclova T. Vilnius kaip nostalgijos objektas. Prieiga per internetą <http://www.eurozine.com/articles/2009-10-06-venclova-lt>. [žiūrėta 2013-12-11].

3. KITO PASAULIO KŪRIMAS: LIETUVIŠKOSIOS ARKADIJOS ATRASTYS

Kalbant apie pastoralinę „kito“ pasaulio kūrimo strategiją omenyje turima į ateitį – alternatyvius tikrovės modelius – nukreipta veikla. Pastoralinė kito pasaulio kūrimo strategija sąlygoja utopiškų gamtinių pastoralinių naratyvų radimąsi. Šiais naratyvais kuriami alternatyvūs ateities pastoraliniai pasauliai, reiškiantys atramos ieškojimą jau nebe atmintyje, bet hipotetiškai galimoje ateityje. Šiuolaikinių lietuvių autorių reflektuojami utopiniai gamtiniai naratyvai reiškia priešinimąsi kultūrinei tradicijai, aktualizuoja naujus kalbėjimo būdus. Tolimesnis darbo skirsnis yra skirtas XX a. pabaigos–XXI a. pradžios lietuvių literatūrinio diskurso pokyčiams aptarti.

3.1. Tarp realybės ir siekiamybės. Kintančios pasakojimo strategijos XX a. pabaigos–XXI a. pradžios lietuvių literatūriniuose tekstuose

XX amžiaus 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių prozoje (V. Juknaitės „Šermenys“ (1990 m.), L. Gutausko „Vilko dantų karoliai“ (1997 m.), R. Gavelio „Vilniaus pokeris“ (1989 m.), S. T. Kondroto „Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą“ (1985 m.), J. Kunčino „Tūla“ (1993 m.), etc.) ryškėja tradiciniam pastoraliniam naratyvui priešingos mirties, nykimo, devitalizacijos tendencijos.

XX–XXI amžių sandūra ženklinama dar ryškesniais lietuvių literatūrinio diskurso pokyčiais. Kalbant apie šiuolaikinės literatūros (ne tik Lietuvos, tačiau ir pasaulinės) linkmes, yra tvirtinama, kad „postmoderniame amžiuje mes prarandame Arkadijos kaip idealizuoto pastoralinio mito vaizdinį“²⁴⁹. Panašų požiūrį pateikia ir šiandieniniai lietuvių literatūros autorių pasisakymai viešojoje erdvėje. Akcentuojama žaidybinė literatūros tekstų funkcija, kritiškos laikysenos aplinkos, literatūrinės tradicijos atžvilgiu būtinybė. Irstančius vietas – tapatumo santykius patvirtina ir įvairūs siūlymai „(...) sukurti virtualią Lietuvą, kad žmogus, kur jis bebūtų, galėtų priklausyti tam, kam jis nori priklausyti“²⁵⁰. Gimtosios vietos, namų erdvės, tradiciškai suvoktos kaip pastoralinės, imamos suvokti kaip, anot Sigito Parulskio, „(...) tokios neypatingos, tokios vos pastebimos ir drovios smulkmenos, kad iš pradžių, kai jas imi

²⁴⁹ Gifford T. Reconnecting With John Muir: Essays in Post-pastoral Practice. The University of Georgia Press, 2006, p. 3.

²⁵⁰ Ivaškevičius M. Emigrantus gali gražinti tik Vilniaus miestas. Lrytas.lt (2013-01-02) Prieiga per internetą <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/dramaturgas-m-ivaskevicius-emigrantus-gali-grazinti-tik-vilniaus-miestas-201301011247.htm> [žiūrėta 2013-07-27].

vardinti, pasijunti labiau keistai, nei jaukiai²⁵¹. Tokios ir joms analogiškos mintys – tai jau ne antipastoralinio rašymo, mąstymo apraiškos (kaip tai buvo būdinga 9-ojo dešimtmečio lietuvių prozos tekstams), bet siekio atsisaistyti nuo tradiciškai lietuvių literatūrai būdingų konkrečios vietos ir asmens sąryšių.

Siekis atsiriboti arba net visą Lietuvą perkelti į kitą vietą ir kitą laiką, pabrėžiant negatyvias lietuviškojo gyvenimo puses, disonuoja su lietuvių išeivių reflektuojamu poreikiu atsitraukti sugrįžtant į lietuviško kaimo erdves. Žvelgiant į XX amžiaus pabaigos–XXI a. pradžios lietuvių literatūros raidos procesus pastebima vis labiau ryškėjanti tendencija bauginti, šokiruoti arba stebinti ir intriguoti skaitytoją įvairiomis biblinėmis apokaliptinių scenų variacijomis. Mariaus Ivaškevičiaus „Istorija nuo debesies“ (1998 m.), „Žali“ (2002 m.), Jolitos Skablauskaitės apsakymų rinktinė „Trečiasis tūkstantmetis“ (2000 m.), Jurgos Ivanauskaitės „Placebas“ (2003 m.), „Miegančiųjų drugelių tvirtovė“ (2005 m.), Herkaus Kunčiaus „Gaidžių milžinkapis“ (2004 m.), Sigito Parulskio „Murmanti siena“ (2008 m.) – tai tik keletas pavyzdžių, bloškiančių į apokaliptinių nuojautų, visa apimančios nebūties, nevaldomų chtoniškų jėgų arba ironijos veikimo erdvę. Būtina pabrėžti, jog tai ne tik literatūrinis, tačiau ir visą dabartinį kultūrinį gyvenimą apimantis lūžio, virsmo, kaitos laikotarpis, kuomet pati tikrovė imta suvokti išimtinai negatyviai, t. y. per savo išnykimo kontūrą: „ji arba mitologizuojama, arba demonizuojama, todėl diskursai apie tikrovę neišvengiamai įgyja apokaliptinį toną. Tikrovės negalimybė/ neįmanoma tikrovė teorijoje realizuojama populiariais istorijos, filosofijos, didžiojo pasakojimo pabaigos, subjekto mirties motyvais, neįmanomybės logikos leitmotyvais“²⁵². Panašią situaciją, įvardydamą kintančius lietuvių literatūros parametrus, studijoje „Prozos būsenos 1988–2005“ pastebi ir Sprindytė:

Prozoje randasi žmogus, kuris nejaučia poreikio identifikuotis nei su gyvenamąja vieta, nei su tautybe, nei su kultūros tradicija, nei su socialiniu vaidmeniu. (...) Epochos lūžis, XX a. antrojoje pusėje apraudotas kaimo prozoje, vyksta ir mieste. Dingo ne tik mylimas kalnelis, senas ažuolas, vaikystės žemuogių pievelė, takelis, upeliukas, giraitė. Dingo skersgatvio perspektyva, iškaba, kavinė, arka, balkonas, metalinė tvorelė, stogo čerpės linkis, interjeras (ir pasididžiavimą karalių miestu, ir netekties siaubą kelia menotyriminko Vlado Drėmos studija *Dingęs Vilnius*, 1991 – su gausiomis iliustracijomis, kurių objektų jau nebėra. ...) Jurgio Kunčino prisirišimas prie senamiesčio rajonų – Užupio ir Žvėryno – visiškai suprantamas; ten dar išliko senasis miestietiškosios sanklodos

²⁵¹ Parulskis S. Namai būseną, kurią reikia sukurti. *Lrytas.lt* (2012-12-25). Prieiga per internetą <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/namai-busena-kuria-reikia-sukurti.htm> [žiūrėta 2013-11-15]

²⁵² Žukauskaitė A. Anamorfozės. Nepamatinės filosofijos problemos. Vilnius: Versus Aureus, 2005, p. 57. Artėjančią, arba jau įvykusią, pasaulio pabaigą akcentuojančią – šiuolaikinės lietuvių literatūros tendenciją pastebi ir A. Tereškinas, teigdamas: „dauguma tekstų (...) kad ir kaip būtų paradoksalu, yra perpildyti tautinės ir kultūrinės krizės metaforų ir vaizdinių, teigiančių ne tautinio atgimimo ir savikūros džiaugsmus, bet tautinės katastrofos ir apokalipsės vargą“. Tereškinas A. Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje. Vilnius: Baltos Lankos, 2001, p. 110.

substratas. Dingsta jausenos ir elgsenos stereotipai, žmogus pasikeitusioje aplinkoje vienišėja. Ieškant naujų tapatumo vaizdinių, tenka pasinerti į naują terpę, patirti pereinamąją būseną²⁵³.

Kitaip nei įprastinėje tradicinėje pastoralinėje literatūroje, šiuolaikiniai postmodernūs lietuvių literatūros tekstai reflektuoja, baimės, mirties, individo beviltiškumo žemėje bei egzistencijos nestabilumo nuojautas (Ivaškevičiaus „Istorija nuo debesies“, Ivanauskaitės „Miegančiųjų drugelių tvirtovė“). Pati gamta, pamatinis pastoralinio naratyvo elementas, XX a. pabaigos–XXI a. pradžios lietuvių literatūriniame diskurse nebekviečia pas save ir nebesuteikia saugios ramybės oazės ar prieglobsčio nuo destruktivių pasaulio ar bauginančių antgamtinių jėgų – ji pati tampa destruktiviu, agresyviu, žmogui priešišku, chaotišku, žmonijos sunaikinimą pranašujančiu, nesuvaldomu, iracionaliu savavališku kūrinio veikėju (Skablauskaitės „Trečiasis tūkstantmetis“).

„– Negaliu pakęst gamtos. Man grindinio reikia. Vandens vežėjų, galąstojų, batsiuvių šūkavimo po langais. Mieste yra tai, ko jokiam dvare, jokiam gamtovaizdyje nesurasi. Kai tik išvažiuoju kur nors į užmiestį, mane apima tokia melancholija – norisi prisigert“²⁵⁴, – teigia Parulskio romano „Murmanti siena“ pasakotojas. Atsisaistymas nuo konkrečių vietų, pasak Leonido Donskio, „yra negrižtamas ir fundamentalus įvykis istorinių žmogaus transformacijų grandinėje“²⁵⁵.

Šiuolaikinės literatūros subjektas – tai klajoklis, žmogus be vietos, pasiklydęs erdvėje ir laike, pasimetęs išsiskydusiose vertybėse. Tačiau šis bevietiškumas kitoks nei egzodo rašytojų tekstuose, nes XX a. pabaigos–XXI a. pradžios žmogus atramos bei stabilumo jau nebesuranda nei gimtosios šalies gamtoje, tėviškės laukuose, nei urbanizuoto miesto gatvėse. Aptartos šiuolaikinės lietuvių literatūros tendencijos atliepia bendrąsias postmoderniosios Vakarų kultūros linkmes tyrinėjančio Leonido Donskio²⁵⁶ minčiai, jog šiuolaikinis individas – tai pasaulio pilietis, gyvenantis savotiškame „pasauliniame mieste“. Pasak kultūrologo, tokiam sparčiai globalėjančiam bei susvetimėjusiam

pasauliniame mieste gyvena ne tauta, o žmonių masė, kuriai nebeegzistuoja gimtojo krašto, tautos ir tėvynės sąvokos (...) Pasaulinis žmogus, t.y. dabartinis nomadas, yra būtybė, įkūnijanti absoliučią laisvę, visiškai išsivadavusi nuo tautos, papročių, tėvynės ir absoliutumo dimensijos. Pasaulinis miestas – tai kultūros savigriovos stadija, miestui būdingo metafizinio ėjimo į mirtį paskutinioji pakopa. Pasaulinio miesto antipodai yra valstietis ir nedidelio miesto gyventojas, o pasaulinio miesto priešybė – kaimas ir klasikinis miestas (antikinis polius, Viduramžių miestas-katedra)²⁵⁷.

²⁵³ Sprindytė J. Prozos būsenos 1988–2005. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 46–48.

²⁵⁴ Parulskis S. Murmanti siena. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 32.

²⁵⁵ Donskis L. Moderniosios sąmonės konfigūracijos. Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 10.

²⁵⁶ Ten pat, p. 38.

²⁵⁷ Ten pat, p. 38–39.

Žvelgiant į šiuolaikinius lietuvių literatūros tekstus ryškėja analogiškos tendencijos. Donelaičio bei Baranausko tekstuose gimusi, Maironio lyrikos pagalba lietuvių tautos sąmonėje bei savimonėje įtvirtinta ir XX amžiuje išlikusi (ypač aptartuose lietuvių išeivių pastoraliniuose naratyvuose) agrarinė-mitinė pasaulėjauta, tapatinimasis su žeme (kultivuota aplinka), atramos bei užuovėjos suradimas gamtoje (tradicinėje literatūroje: miške, girioje, laukuose, atokaus kaimo aplinkoje) neretai yra išardomi, demistifikuojami, suteikiant jiems visiškai priešingas tautos mirtį, baigtinumą, destruktiją pranašaujančias reikšmes:

Kokie čia gali būt metai, kai šitoks laikas, tai ir metų nebėr. Maras metus naikina. Viską suėda. Ir miestus suėdė. Ir uostas prapuolė. Tik Vilnius yra, sako, jis ten dar gyvas ir metus skaičiuoja. O čia jau nėra metų. Kokie čia bus metai, nieko neliko, tai iš kur tau metai. Kaimai į mišką sulindo, medžiai pro kaminus spokso, anksčiau juos kaip malkas kūreno, o dabar jie patys krosnyse auga, pro kaminus dairosi ir žmonių nemato (...) kokie čia lakai, jei mirtis²⁵⁸.

Tradicinių elegiškųjų, idiliškųjų pastoralinių naratyvų tonacijas, kalbėjimo manieras atkartojantys tekstai – tai pastoralinių reiškinių desakralizavimo pavyzdžiai:

Matulaičiukas nebegailėjo savo pinigų, tiktai meldė Viešpatį Dievą, kad leistų sveikam pamatyti tėviškę, o ypač miestelio gale boluojantį tėvo namą, pro kurio pietinius langus matyti ežeras ir rudenį pavasarį apsemiamos paežerės pievos, o vasarą viską užgožia akinamo baltumo lelijos. Matulaičiukas jau įkaušęs šioje vietoje pavirkdavo, o paskui jau ramiau pasakodavo, kad Stokholmas esąs Šiaurės Venecija (...)²⁵⁹

Regis, kitaip nei XX a. antrosios pusės išeivių ar sovietmečio Lietuvos rašytojų kūryboje, šiuolaikiniuose tekstuose nei viena reali erdvė negali tapti idealizacijos objektu. Baime ir netikrumu, ironija pagrįsta vietos pajauta eliminuoja bet kokią pastoralinės jausenos ir savų saugių vietų suradimo galimybę. Kaimas daugelyje šiuolaikinės lietuvių literatūros tekstų nebėra vaizdavimo objektas, egzistuoja tik periferiškai. Pakitus istorinėms, politinėms, kultūrinėms aplinkybėms, suabejojama tradicinių pastoralinių įvaizdžių veiksmingumu bei įprastinių lietuvių tapatybių (lietuvis tradicinėje literatūroje – gamtos vaikas, ūkininko sūnus, žemdirbys, kaimo artojas, doras krikščionis) pakankamumu:

Ar kas nors ją pažįsta? Lietuvą? Nebe. Visi, kas pažinojo, išėjo. Čia niekas jos nepažįsta²⁶⁰.

Turėčiau ieškoti kitokios – kvapnios ir nenudėvėtos *tėvynės*. Tektų pamažu ją jaukintis, paskui – ją rūpintis ir ją puoselėti. Tai, naujajai, nebeužtektų vien šuniško prieraišumo ir ištikimybės²⁶¹.

Tradicinė Lietuva, su savo mitais nebepažini, nežinoma, svetima šiuolaikiniam XX a. pabaigos–XXI a. pradžios žmogui. Todėl neatsitiktinai daugelyje šiuolaikinių lietuvių

²⁵⁸ Ivaškevičius M. Istorija nuo debesies. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 68.

²⁵⁹ Parulskis S. Murmanti siena. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. p. 68.

²⁶⁰ Ivaškevičius M. Istorija nuo debesies. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 72.

²⁶¹ Jakučiūnas A. Tėvynė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 81.

literatūros kūrinių akcentuojamas tradicinių pastoralinių įvaizdžių bei stereotipinių lietuviškųjų tapatybių nusidėvėjimas, negalia, neveiksmingumas, naujo santykio su jais ar net jų pačių atnaujinimo būtinybė: „Tai toks apavas Lietuva. Svarbu ją laiku sunešioti“²⁶²

Žvelgdama į šiuolaikinės lietuvių literatūros (kultūrinio) gyvenimo linkmes Žakevičienė pastebi: „šiandien išgyvename specifinę – „naujųjų išvietintųjų“ situaciją. Išryškėja paradoksas: jaučiamės paženklinti, neatsiplėšę nuo žemės, bet kartu ir išvietinti savo valia – fizinis kūnas paklūsta globalizacijos amžiaus dėsniams, o dvasinis vis dar miglotai ilgisi niekur nedingusios, tačiau nebemadingos Arkadijos“²⁶³. Taigi galima klausti: kokias išeitis, galimus pastoralinio tapatinimosi variantus siūlo šiuolaikinių naratyvų kūrėjai?

3.2. Utopiškieji gamtiniai pastoraliniai naratyvai: alternatyvių tikrovės modelių paieškos

Šiuolaikiniame teoriniame diskurse utopija reiškia savitą „vaizdavimo būdą“ ir „mąstymo būdą“²⁶⁴. Suvokta kaip specifinė vaizdavimo paradigma ir mąstymo forma, utopija tampa toliau aptarimų utopiškųjų gamtinių pastoralinių naratyvų atramine koncepcija. Kita vertus, gamtiškumo sandas čia tampa ne mažiau reikšmingas, nes nurodo minėtųjų pastoralinių naratyvų orientaciją į išimtinai natūralias, civilizacijos nepaliestas atokias vietas.

Siekis įsivaizduoti pasaulį geresnį nei jis yra iš tiesų ilgą laiką buvo suprantama kaip viena lemiamų visos literatūros funkcijų²⁶⁵. Atsitraukimo strategijos suponuotus elegiškuosius, idiliškuosius pastoralinius naratyvus šiandien keičia utopinių gamtinių literatūrinių vizijų ir kultūrinių vaizdinių įvairovė.

3.3.1. Lietuvos perkėlimo vizijos – kultūrinio žaidimo erdvės (M. Ivaškevičiaus „Madagaskaras“, P. Dirgėlos „Alibi knygos“)

Kalbėdama apie 2004 metais pasirodžiusias lietuvių rašytojų knygas (H. Kunčiaus romaną „Gaidžių milžinkapis“ ir M. Ivaškevičiaus pjesę „Madagaskaras“) Višomirskytė teigia: „Skaitydami šiuos tekstus, esame „perkelti“, „deteritorizuoti“, esame ir Lietuvoje, ir kartu jau/ dar nepažįstamoje žemėje, nežinomoje teritorijoje. Įdomu, kad abu kūriniai baigiasi išėjimu į

²⁶² Ivaškevičius M. Istorija nuo debesies. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 75–76.

²⁶³ Žakevičienė I. Teksto ekologija arba mėginimai skaityti aplinką// Ekokritikos akivarai: monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 168.

²⁶⁴ Erzgräber W. Utopija / Antiutopija// Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos. Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 355.

²⁶⁵ Booker K. M. Utopian and Dystopian Fiction// Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York, 2005, p. 624

jūrą, kai nelieka ne tik Lietuvos, bet ir jokios žemės po kojomis“²⁶⁶. Kuriant minėtąją pjesę pasitelkiami tie patys pastoralinei vaizduotei būdingi išėjimo, parėjimo, atsitraukimo, sugrįžimo judesiai. Tačiau kitaip nei išeivijos tekstuose, Ivaškevičius reflektuoja ne trokštamą sugrįžimo į Lietuvą judesį, bet išėjimo siekį. Skaitytojui siūloma žaisti esminiais judėjimo laike ir erdvėje judesiais:

Kaip skaityti „Madagaskarą“? Taip, kaip žmogus 2084-aisiais skaitytų istoriją apie mus, manančius, kad visos pasaulio nesąmonės baigėsi prieš keturiolika metų ir mes – pirmieji, išbridę į tiesią, šviesią, nesibaigiančią magistralę. 2084-ųjų skaitytojui dėl to mažų mažiausiai būtų juokinga, daugių daugiausiai – gaudu. Nes jis žinos keletą ateities datų, kurios sudaužys į šipulius visus mūsų šiandienos lūkesčius. To skaitytojo dar nėra, o jis jau už mus pranašesnis.

Todėl ši pjesė apie žmones, kurie dar nieko nežino. Ir todėl iš visų jėgų stengiasi gyventi: mylėti taip, kaip dar niekas iki jų nemylėjo, tikėti taip, kaip dar niekas iki jų netikėjo, norėti taip, kaip dar niekas iki jų nenorėjo, ir galiausiai perkelti tai, kas dar niekad nebuvo perkelta²⁶⁷.

Savirefleksija grindžiamas pasakojimas kreipia skaitytojo žvilgsnį ne tik į kurią pasaulį, bet ir į patį tekstą – sukonstruotą darinį, dirbtinį produktą. Žaidimas laiko ir erdvės kategorijomis, klaidinantis kalbėjimas, žvilgsnis į kurią pasaulį iš šalies aktualizuoja būtinybę ne jausti ir matyti, bet mąstyti, vertinti prieš skaitytojo akis kurią pasaulį.

Persikėlimas laike ir erdvėje – pagrindinė naratyvinė technika, laiduoja distanciją, reikalingą į lietuvių pažvelgti kaip į kitą. Nostalgiškas, lyriškas, pastoraliniams naratyvams būdingas glostantis kalbėjimo tonas išanginėje dalyje aktualizuoja pastoraliniam rašymui būdingas intencijas: „Ir iš esmės juk ne Lietuvą čia norima perkelti į Afriką, o visam tarpukario Pasauliui ieškoma saugesnės vietos. Kur padėti tuos miestus ir žmones, kad, išgyvenę neskausmingą kraustymąsi, jie toliau galėtų netrukdomi gyventi visu smarkumu“²⁶⁸. Vis dėlto tai – visa apimančio kultūrinio žaismo erdvė, Bakhtino minėtasis karnavališkumas, laiduojantis kelių balsų, požiūrių ir perspektyvų reiškimąsi, koegzistavimą viename tekste. Žaidimas rimta vs juokinga, lyriška vs dramatiška, tikra vs netikra sandūromis – tai ir Iserio minėtasis pastoraliniam rašymui būdingas apgaulingas kalbėjimas, leidžiantis tokius tekstus traktuoti kaip „ritualizuotus realaus gyvenimo žaidimus“:

Pokštas: Ne, gerbiamasai Oskarai. Man šalta yra vidujiniai. Išoriniai aš prakaituoju, kaipo Žemės žmogus. Karšta esti Paryžiu. Bet giliai patriotiniai, tautiniai aš šąlu. Ir baisiai mane prišildytų jūsų apsisprendimas ambasaduoti Angoloje ar kurioje kitoje Afrikos šalyje. Tiktais ten aš dar pramatau tinkamą žemės tuštumą, kurioj

²⁶⁶ Višomirskytė V. Kaip šiandien maištauja rašytojai// Darbai ir dienos. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. Nr. 42, 2005, p. 166.

²⁶⁷ Ivaškevičius M. Madagaskaras. Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 15–16 (autorius įžanginis žodis).

²⁶⁸ Ten pat, p. 16.

ilgainiui iškiltų rezervinė Lietuva. Kasmet iš manęs jūs gautumėt dešimtis tūkstančių vyrų, o taip pat moteriškių, kaip aš vadinu, lietuvnešių, netelpančių Tėvynę. Jums būtų šventa pareiga apsaugoti juos nuo kontakto su juodaisiais piliečiais, kadangi, manau, neatleistina, jei dar silpna lietuvybė imtų keist odos spalvą. Kaip pasiuntinys jūs tvirtai prižiūrėtumėt lytinį jų gyvenimą, tautiniai reguliuotumėt masinį ištvirtimą. Reikiant stabdyti gimimą – diegtumėt susilaikymą²⁶⁹.

Kūrinio centre atsiduria pabrėžtinai reflektuojamas Lietuvos, lietuviškumo klausimas, akcentuojant būtinybę visą Lietuvą perkelti į kitą vietą – Afriką²⁷⁰. Alternatyvios, rezervinės Lietuvos kaip saugios ir egzotiškos šalies, salos Afrikoje sukūrimas patvirtina utopinę kuriamo pasaulėvaizdžio prigimtį (reikšmingas šiuo atveju kalbėjimas tariamąja nuosaka). Pasitelkiant pasakotojo-ironiko figūrą žaidžiama „kas būtų, jeigu būtų“, kur toks principas reiškia pačios idėjos kaip nerealios, tariamai galimos, pateikimą. Skaitytojui siūlomas alternatyvus ateities pastoralinis pasaulis – įsivaizduojamai galimas Lietuvos perkėlimo modelis. Siūloma rezervinė Lietuvos kaip salos, o lietuvių – kaip saliečių vizija:

Pakankamai prisikaupus ir taip gausiems maisto ištekliais leistumėt išrinktiesiems, labiausiai viltingai nutiekiantiems ir lytiškai pajėgesniems apsklinti vieną ar kitą kaimyno tautinę moterį. Ilgainiui, kuomet sustiprėtų rezervinė Lietuva, galima būtų pajungti bendram lietuviybės reikalui ir juodąją moteriją. Juodieji lietuviai taptų didele parama pradedant santykiauti su juodaisiais kaimynais. Meistriškai išplėtoję savo agrarinį ūkį, išstatę juodąjį Vilnių – rezervinę mūsų sostinę, taipogi ir juodąjį Kauną, jei Vilnių vėlei užgrobūt kaimynas juodasis lenkas, mes duotume savo kaimynams geresnio gyvenimo pavyzdį²⁷¹.

Tai naujo pasaulio „laukinėje“, atokioje, civilizacijos „nesuterštoje“ aplinkoje sukūrimas, reiškiantis galimybę viską pradėti iš naujo. Sala – žemės sritis, supama vandens, galingas simbolis, veikiantis kaip Foucault minėtoji heterotopija – nuoroda į kažką kita. Heterotopijos – tai tokios mišrios vietos, kurios užima tam tikrą erdvę, tačiau savo atsiradimu ir buvimu nurodo kitą erdvę ar tikrovę²⁷². Sala kultūrinėje, literatūrinėje vaizduotėje reiškia „(...) rojų arba utopiją, idealią (apgyvendintą ar tuščią) aplinką, kurioje viską galima ir vėl pradėti iš naujo“²⁷³. Tokių egzotiškų ir lietuvių literatūrinėje tradicijoje neįprastų vizijų pagrindu kuriamas įsivaizduojamas lietuvis kaip *kito* – naujo, neįprasto, nepažįstamo – įvaizdis. Toks kitoniškumas įmanomas tik atsitolinimo būdu. Ivaškevičiaus pjesėje žaidžiama kultūriniais simboliais, tautiškumo paradigmomis, literatūrinėmis konvencijomis ir istorinėmis tautos praeities detalėmis. Tokios tendencijos – tai teorinėje darbo dalyje minėtas pastoralinis ribų

²⁶⁹ Ivaškevičius M. Madagaskaras. Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 50.

²⁷⁰ Madagaskaras – atoki Afrikos žemynui priklausanti sala, nutolusi nuo rytinės Afrikos pakrantės 600 km.

²⁷¹ Ivaškevičius M. Madagaskaras. Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 50.

²⁷² Foucault M. Of Other Spaces, Heterotopias. 1984. Prieiga per internetą <http://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heterotopia.en.html> [žiūrėta 2014-10-14]

²⁷³ Howe K. R. Nature, Culture and History: the “Knowing” of Ocean. Honolulu: University of Hawai’i Press, 2000, p. 10.

peržengimas, leidžiantis aktualizuoti realaus gyvenimo probleminius aspektus. „Madagaskaras“ realizuoja Marxo išskirtos kompleksinės pastoralės arba mąstymo modos ypatumus.

Kuriant idealizuotą, hipotetiškai galimą antikinei Arkadijai artimą pasaulį, apkarpo pastoralei būdingas idiliškumas. Tai jau visai kitoks rašymas, kuomet empatiją keičia žaidimo principas ir skaitytojo erzino technika, o realias Lietuvos geografines vietas (tradicinių elegiškujų, idiliškujų pastoralinių naratyvų atramas) – literatūriniu naratyvu sukuriama neįmanomi pasaulėvaizdžiai, vis dėlto atrandantys atramą naujame salos kraštovaizdyje. Tokią kultūrinių simbolių rekonstrukcijos būtinybę ir kuriamo literatūrinio teksto intencijas yra įvardijęs ir Ivaškevičius:

(...) šiuolaikinis rašytojas kuria meną šiuolaikinio skaitytojo galvoje. Vartotojo sąmonė tampa ne ką mažiau svarbi nei kūrėjo. „Aš žinau, kad tu žinai, kad aš žinau“, - sako rašytojas savo skaitytojui. Aš žinau tavo stereotipus, nes jie yra ir mano, žinau ką tu vakar girdėjai per žinias, nes ir aš tai girdėjau. (...) Atsiradus šiam bendram žinojimui įdiegiamas jausmas: „aš esu tu“. Šito pasiekęs autorius toliau gali skverbtis į skaitytojo sąmonę tarsi kompiuterinis virusas, naikinantis jo stereotipus, pasaulio matymą, grožio suvokimą. Skaitytojo slaptazodžiai jį išsileidžia kaip savą. (...) greta estetiškos paskirties menas turi ir kitą: atkurti vertybes, atšviežinti jas ir seniai nuvalkiotai tiesai suteikti naują pavidalą²⁷⁴.

„Madagaskare“ kvestionuojamas elegiškujų, idiliškujų pastoralinių naratyvų įtvirtintas kaimo kaip idealizuoto pastoralinio vaizdinio ir kultūrinio simbolio statusas: „Nuo šiolei jums teks gyventi jūrinėje spūstyje, todėl ir Ažubalių kaimą siūlau, bendrai jums pritariant, pervadinti į Ažujūrio. (...) Tam, kad šitie nauji vandenys taptų mums mielesni, tarpe savęs ją vadinsime paprastai: Indauja“²⁷⁵. Demitologizuojami ne tik istoriniai Lietuvos „Aukso amžiaus“ mitai (arklių girdymas jūroje), bet ir tradiciniai kaimiškosios, agrarinės pasaulėjautos, pasaulėžiūros modeliai: „Jei jis pritingi žemę arti ir apakėt, galgi jam verta pasiūlyti platųjį jūros arimą“²⁷⁶. „Dirbtinis pastoralinis pasaulis yra tuo pat metu susijęs ir su idealia būkle, ir su istoriniu pasauliu, bet visada tokiu būdu, kad pastarasis atsispindėdamas lūžta kaip pirmosios modifikacija“²⁷⁷. Šiuolaikinis „naujasis pastoralizmas“ lietuvių literatūroje gimsta iš aktyvios sąveikos tiek su tradiciniu pastoraliniu naratyvu, tiek su socialinio, politinio, visuomeninio gyvenimo realijomis. Tokiu būdu jis tampa reikšmingas ne tik kaip aktyvus, tradicinės kultūros atžvilgiu maištingas, jos apribojimus įveikiantis, bet ir kaip probleminius šiuolaikinio socialinio gyvenimo aspektus aktualizuojantis elementas. Kito pasaulio kūrimo strategija nurodo siekį įsivaizduojamai valdyti, kontroliuoti dabartį ir ateitį, siūlo naujus tapatinimosi modelius ir saugias sukurtas vietas; taip kuriami alternatyvūs pastoraliniai ateities pasauliai.

²⁷⁴ Ivaškevičius M. Stilius plus// Šiaurės Atėnai. Rugpj. 30, 2003, p. 1.

²⁷⁵ Ivaškevičius M. Madagaskaras. Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 88.

²⁷⁶ Ten pat, p. 89.

²⁷⁷ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: Aidai, 2002, p. 55.

Taip suprastas rašymas (utopiškasis gamtinis pastoralinis naratyvas) tampa heterotopija *par excellence* – vieta naujiems tapatumams ir pasaulio modeliams kurtis bei simptomišku, tradicinę kultūrą, jos suponuotus pasaulėvaizdžio modelius iš vidaus griaušančiu elementu. „Heterotopija paradoksali, nes vienoje plokštumoje ji sujungia daug skirtingų, vienas kitam prieštaraujančių, netgi vienas kitą panaikinančių pasaulių“²⁷⁸. Foucault atskiria utopijas, paprastai reiškiančias gerus dalykus, kurie niekuomet neįvyksta, kurie „neturi vietos“ (gr. *u-topos* – nereali, neegzistuojanti vieta), nuo heterotopijų, kurios, priešingai, yra tokios vietos, kurios realiai erdvėje egzistuoja, tačiau jų turinys arba reikšmė mus perkelia į kitas, įsivaizduojamas plotmes²⁷⁹. Iš tiesų heterotopijos kaip ypatingos vietovės egzistuoja kiekvienoje kultūroje, ženklina pačiose visuomenės kaip socialinio susikūrimo.

Heterotopijos yra prieštaringos vietovės, įsteigtos pačioje kultūros šerdyje, tačiau iš tiesų reiškiančios ne tos vietovės ir kultūros reprezentavimą, atstovavimą, bet jos apvertimą, ginčą, išbandymą.

Kuriant šiuolaikinius naratyvus, aktualizuojama keliavimo iš žemės, nuo žemės paradigma (aptariamą pjesės veikėjas Kazimieras Pokštas vadina save „Žemės žmogumi“, visas Dirgėlos romanų ciklas „Karalystė“ taip ir vadinamas – „Žemės keleivių epu“), reiškianti alternatyvių tapatumo formų paieškas. Jūros, upės, vandenynai ir jose įsikūrusios salos tampa naujomis, lietuvių saugumą ir uždumą, kartu savitumą (ypač išryškėjantį santykyje su „kitais“) reprezentuojančiomis, pabrėžiančiomis vietomis:

Mūsų kilnus pilietis, jūrą dviejų neturėdamas, jaučiasi tarsi vežimas, vežamas vieno rato, tarytum jauna amazonė, kuriai priverstinė gintis suardė krūminių simetriją, kaip toji ežero valtis, varoma vieno irklų ir antrojo neturėdama sukdamasi ant vietos, kaip nelaimingas vyriškis, kuriam lengvabūdė gamta įdavė brangų kapšėlį giminei prasitęst, betgi gyvybės kiaušinių jam teidėjo vieną. Yra pasauly tautų, kurios neblogai išsiverčia jūros užvis neturėdamos. Yra ir tokių pasauly, kurioms užtenka vienos. Bet gi gyvena didžiosios, valdančios mūsų srietę: rusai, madagaskariai, jankiai, taipogi mes, kurios į vienatinę jūrą savęs netalpina padėt. Tad kurkime bendrą gerabūvį. Suvienuokim savo siekius ir jūrinius troškimus²⁸⁰.

Kultūrinių kodų, istorinių detalių, kasdieninio gyvenimo aktualijų ir literatūrinių klišių pripildyta pasakojimo erdvė, karnavališkas jų eksponavimas iliustruoja tai, ką Marie-Laure Ryan vadina tekstu-žaidimu²⁸¹. Tekstas-žaidimas nurodo žaidybines naratyvo prigimtį, atvirumą

²⁷⁸ Višomiskytė V. Heterotopinė Kauno erdvė// Literatūrinė Kauno regiono savimonė [internetinis išteklis]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 50–51.

²⁷⁹ Foucault M. Of Other Spaces, Heterotopias. 1984. Prieiga per internetą <http://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heterotopia.en.html> [žiūrėta 2014-10-14]

²⁸⁰ Ivaškevičius M. Madagaskaras. Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 82.

²⁸¹ Tekstai-pasauliai, remiantis Ryan terminologija, turėtų būti laikomi ankstesniame darbo skyriuje aptarti lietuvių literatūriniai naratyvai. Kuriami kaip teksto-pasaulio pavyzdžiai, elegiškieji ir idiliškieji pastoraliniai naratyvai tampa „rimto“ kalbėjimo, grindžiamo empatija ir skaitytojo emocijų veikimu, pavyzdžiai. Ryan M. L. Narrative as

ir mentalinės veiklos sužadinimą²⁸². Žaidimas kultūros lauke nėra neutrali veikla. Jis yra intencionalus, maištingas, aktyvus, nukreiptas į ribų pažeidimus, vienijantis žaidimo dalyvius. Ivaškevičiaus „Madagaskaras“, atliepdamas visus minėtuosius aspektus, iš tiesų yra pastoralinė žaidimo erdvė, nukreipta į kultūrinį ir socialinį lauką (išorinę realybę).

Ivaškevičiaus tekstas baigiamas išėjimu į jūrą – neapibrėžtą erdvę:

Valgysim, ką užauginsim, gersim, ką mums nulies. Keliausim iš jūros į jūrą, taipgi iš laivo į laivą, mylėsime, ką panorėsime, mirsime tik tuomet, kai šito mirtis panorės.

Veidu į jūrą, tauta. Veidu į savąjį namą. Trūkumas Žemėje vietos. Žemė yra per ankšta. Klausiate, ko aš verkiu? Tai bangos mane čia aptaškė, o ašaros man nebėga, gal tik viena kita. Gal tik viena kita, matanti, kaip meteoras, švietęs mūs danguje, gęsta į jūros vandenį. Gal tik viena kita, girdinti kaip gimtoje mano žaidimų aikštelėje savo idėjinį kamuolį daužo jau kitas vaikas. Visa kita, brangieji, tiktais jūra ir bangos. Namo, namo, namo į ilgą ir tolimą kelią. Namo, namo, namo visi, kas tiktais dar gali. Namo, kas jau amžiams užmigo ir kam užuvis nesimiega. Namo, kas tik auga, skrenda, telkšo ar srauniai bėga. Namo, kas į dainą sudėta ir tas, kam dainoj ne vieta. Namo, moterie užmylėta, ir toji, kur dar nekalta. Senoji tėvyne – namo, į naują ir dar nepradėtą. Elitas – namo, taipgi padugnės, visiems namie yra vietos.

Namo, senieji bičiuliai, jaunystės nususios panos. Kairieji, žali, raudonieji, taipgi jokieji – namo. Namo, jūs labai atsilikote, jūsų beveik nematau, paspartinkit irklo yri, garo paduokit daugiau. Klausiate, ko aš verkiu? Tai bangos mane čia aptaškė. Frenkai, veidu į jūrą, tuščią, neramią ir tašką²⁸³.

Pasakojimas konstruojamas kaip nuolatinės kaitos, virsmo procesas, žaidimo tautinio tapatumo formomis ir normomis erdvė. „Fiksuodama kintamas savęs formavimo apraiškas ir vis dėlto nesutapdama nė su viena iš jų, literatūra nepabaigiamą mūsų inscenizavimąsi paverčia tarsi pabaigos atidėliojimu“²⁸⁴. „Madagaskare“ tokie pastoraliniai pabaigos atidėliojimai patvirtinami niekuomet nesibaigiančiomis pastoralinių – saugių, savų – vietų paieškomis:

Tai mūs neskaitlinga tauta, į laivus sukrauta, sveikina didįjį Frenką. Namo, mano brangūs piliečiai. Ne mūs pasitaikė tai žemė. Nesaugi, svetima. Frenkai, atgal nežiūrėk. Šaudo ten, saliotuoja, laivai vienas kitą įspėja, stengiasi nesusiliest. Namo, namo, namo, jūrine mano valstybe! Švartavimo laikas baigėsi, metas jau mums iškrutėt. Į priekį praleiskit miestus, lėti tai, nerangūs laivai, palikit papildomo ploto jiems manevruoti laisvai. Toliau išsidėsto miesteliai – tamsūs, ankšti submarinai. Flotilę uždaro kaimai bei irklinės vienkiemų valtyš²⁸⁵.

Išplaukimas kaip pastoralinis atsitraukimo judesys (cit.: „Ne mūs pasitaikė tai žemė. Nesaugi, svetima.“) kartu reiškia ir sugrįžimą, parėjimą namo. Vis dėlto toji vieta tekste nėra įvardijama. Tai visuomet kita žemė, kita teritorija, visada utopija – nežinoma ir nepažini. Nesant stabilios geografinės atramos, pats naratyvas tampa vieta, kurioje rekonstruojami,

---

Virtual Reality. Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media. Baltimore: Johns Hopkins University Press 2001.

²⁸² Ten pat.

²⁸³ Ivaškevičius M. Madagaskaras. Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 107–108.

²⁸⁴ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: Aidai, 2002, p. 14.

²⁸⁵ Ivaškevičius M. Madagaskaras. Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 107.

demitologizuojami ir vėl mitologizuojami tautinio tapatumo vaizdiniai. Tokiame kontekste tekstas tampa pastoraline vieta. Ivaškevičiaus „Madagaskare“ veikėjai (lietuvių tautos reprezentantai) įkurdinami niekuomet nesibaigiančio žaismo, fantazijos, inscenizacijos erdvėje. Taigi šiuo atveju persikeliama ne tik iš gamtinio į, anot Speičytės, žmogaus sąmonės kraštovaizdį²⁸⁶, bet į virtualią teksto erdvę. Tokį pastoralinį atsitraukimo į naratyvinę erdvę judesį patvirtina nuolatinis kontaktas su skaitytoju, pabrėžiamas fiktyvumas. „Žemė yra per ankšta“, Madagaskaro sala – „nesaugi, svetima“, vienintelė galima atrama ir vieta – naratyvinė erdvė, kurioje, taip ir nenurodant kitos galimos vietos, yra paliekami veikėjai.

Lietuvos perkėlimo veiksmai yra ryškūs ir P. Dirgėlos romanų cikle „Karalystė: žemės keleivių epas“. „Karalystė“ pradedama „Benamių knygomis“ (1997 m.), baigiasi „Alibi knygomis“ (2004 m.). Paskutiniam romanui „Alibi knygos“ ir yra skiriamas didžiausias dėmesys. Dirgėla, kiek kitaip nei Ivaškevičius, kuria ne žaidimo prisodrintą, bet, veikiau, sapnui, sapnavimo būsenai artimą erdvę:

Rūkų rūkas! Visa tai yra tik rūkas ir vėjų vaikymas! (...) kas laukia mūsų, negalima vadinti ateitimi. Tai, kas jau buvo, dabar vyksta: tai, kas dar turi būti, jau seniai yra buvę. (...) Šitokios mintys beveik visai sunaikino rašymo prasmę. Vasarą nerašiau, nepradėjau nė rudenį, o Vėlinių metą ėmiau sapnuoti. Kai visą gyvenimą rašęs ilgai nerašai, imi sapnuoti. Rašymas ir sapnavimas yra tas pat, gal tai ir tiesa²⁸⁷.

Sapnas, iš esmės artimas rašymui (kūrybai), tampa įmanomybės, galimybės sfera – prielaida naujų pasaulių kūrimui. Panašiai teigia ir Iseris: „(...) naujų pasaulių kūrimu literatūrinis fikciškumas panašus į sapną (...) jis atsiskleidžia kaip gryna regimybė, tuo parodydamas, kad tai, kas įgalina žmones įgyti tokias formas, negali būti materializuota. Bet kartu ši regimybė yra akstinas įvairiaspalvei ir beribei žmonių tapatumo savikūrai“²⁸⁸. Sapnas, sapnavimo būseną Dirgėlos romane tampa atraminiu alternatyvaus ateities pastoralinio pasaulio kūrimo būdu. Tokiose sapno būsenose, panašiai kaip ir „Madagaskaro“ atveju, reflektuojami karnavalizuoti tradicinių kultūrinių simbolių, realaus šiandieninio gyvenimo paminėjimai, politinių aktualijų vaizdiniai („Manęs nesudomino nė premjero Vainos ir prezidento Adamsko nesantaika. Nepradžiugino nė gero bičiulio Povilo Piloto paskyrimas ministru pirmininku“²⁸⁹). Kritinis elementas yra esminis, o ne šalutinis pastoralės veikimo principas. Tokioje kritiškumo ir sapno, fantazijos ir realybės erdvėje reflektuojami Lietuvos iškeliavimo vaizdiniai:

- Klajojanti jūra niekur ilgai nepabus, - tarė Tumas. – Patyvuliuos ir vėl kils į kelionę.

²⁸⁶ Speičytė B. Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje. Vilnius: VU leidykla, 2004, p. 234.

²⁸⁷ Dirgėla P. Alibi knygos. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 325.

²⁸⁸ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: Aidai, 2002, p. 86.

²⁸⁹ Dirgėla P. Alibi knygos. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 325.

- Taip ir klajos ji, Litorina, tikrovėje nerasdama vietos. Čia vienur, čia kitur suribuliuos žmonių protuose genų išsaugotas jos atminimas, trumpas ryškus žybsnis, tolimos praeities fragmentas, ir vėl išnyks²⁹⁰.

Atmintis, praeitis, kitaip nei anksčiau aptartuose tekstuose, nebėra atraminė ir pastoralinį naratyvą galinti sukurti paradigma (cit.: „ir vėl išnyks“). Nuolatinis keliavimas, blaškymasis, ieškojimas tampa šiuolaikinių tekstų grindžiančiu motyvu. Tokiame – naujųjų išviettintųjų – kontekste greta jau minėto rašymo ir vaizduotės paradigmu *laivas* tampa dar viena lietuvių sauganti, išivaizduojamai „ibūtinanti“, laikiną pastoralinį prieglobstį suteikianti vieta. Laivo įvaizdis, svarbiausias „žemės keleivių“ prieglobstis, yra atsikartojantis, reikšminis. Tiek Ivaškevičiaus „Madagaskare“, tiek ir Dirgėlos romanuose būtent laivui tenka esminis vaidmuo. Anot Foucault, laivas yra pati tikriausia heterotopija:

Jeigu galiausiai galvotume, kad laivas yra plaukiantis erdvės gabalas, vieta be vietos, egzistuojanti pati savaime, uždara savyje ir tuo pat metu atiduota jūros begalybei, ir kad iš uosto į uostą, iš halso į halsą, iš viešnamio į viešnamį jis keliauja toli, iki kolonijų, ieškodamas pačių brangiausių turtų, kuriuos kažkas slepia savo soduose, suprastume, kodėl laivas jau nuo XVI a. iki šiandien buvo ne tik didysis mūsų civilizacijos ekonominės raidos instrumentas, bet ir didžiausias vaizduotės rezervas. Laivas yra heterotopija *par excellence*. Civilizacijose be laivų svajonė išdžiūsta, šnipinėjimas užima nuotykių, o policija – piratų vietą²⁹¹.

Laivas – esminis utopinės vaizduotės reprezentantas, pastoralinis šiuolaikinių lietuvių literatūrinių naratyvų (utopiškųjų gamtinių) vaizdinys. Gamtiškumas šio tipo tekstuose, kaip jau buvo minėta, čia reiškia ne pačią gamtą, tačiau pabrėžiamą „laukiniškumą“, nepaklusimą normoms ir taisyklėms, ribų peržengimą. Laivas, pakeičiantis anksčiau dominavusius pastoralinius žemės, kaimo sodybos vaizdinius, tampa nuoroda į pastoralinės vaizduotės pokyčius. Turint omenyje tai, kad literatūriniuose naratyvuose reprezentuotos pastoralinės vietos tampa tautinės savimonės formomis, galima kalbėti ir apie šiuolaikinių lietuvių autorių intencijas demistifikuoti, kartu aktualizuoti vadinamo lietuviškojo tapatumo pakitimus. Laivas, egzistuojantis tarpinėje būsenoje, jungiantis vandenį ir žemę, tampa nuoroda į lietuviškojo tapatumo nestabilumą. Laivas kaip lietuvių tautą dirbtinai suburianti vieta aktualizuoja tarpinę būseną. Šiuolaikiniuose naratyvuose reflektuojamas lietuvių tautos iškėlimas iš stabilų vietų (kaimo, miesto aplinkos), jos įkurdinimas tarpinėse, nestabiliuose vietose arba žaismo erdvėse reiškia ir jos išlaisvinimą sugriaunant tradicines tautinio tapatumo mitologemas. Tokie

²⁹⁰ Dirgėla P. *Alibi* knygos. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 318.

²⁹¹ Foucault M. *Of Other Spaces, Heterotopias*. Prieiga per internetą <http://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heterotopia.en.html> [žiūrėta 2014-10-14]. Cituojama iš: Višomiskytė V. *Heterotopinė Kauno erdvė*// Literatūrinė Kauno regiono savimonė [elektroninis išteklis]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.

demitologizavimai, lietuvių tautos iškėlimai kaip pastoraliniai judesiai tampa „nauja sąlygojančia prielaida“²⁹², atveriančia galimybę alternatyvių vaizdinių ar įvaizdžių paieškom.

Atsisaistymą nuo įprastinių pastoralinių vietų aptartuose tekstuose patvirtina išryškinti laivo, salos, vandenyno, debesų, Lietuvos kaip jūrinės valstybės vaizdiniai. „Plaukimas arba keliavimas jūra suteikia pasakojimui egzotišką atspalvį, išryškindamas pramoginę funkciją, pateikdamas savo ir svetimo perskyras, santykio su kitu interpretacijas“²⁹³. Aptartuose romanuose greta žaidybinės funkcijos, provokacinių mechanizmų reflektuojami lietuviškajai pastoralei neįprasti vaizdiniai turi ir kitą funkciją – nurodyti kritinius perkeitimo reikalaujančius tikrovės dėmenis, atverti alternatyvius tapatinimosi modelius. P. Dirgėlos ir M. Ivaškevičiaus išskirti vaizdiniai neturi konkrečios vietos – jie gali būti patalpinti bet kokioje vietovėje ir bet kokiame kraštovaizdyje. Tokie literatūriniai naratyvu reprezentuojami atsisaistymai nuo tradicinių savivokos formų gali būti traktuojami kaip naujos lietuviškosios pastoralės kūrimosi pradžia.

Savitą „tarpą“ būvį aktualizuoja ir toliau aptariamo G. Beresnevičiaus romano „Paruzija“ pasakotojas.

3.2.2. Sala kaip pastoralinė vieta G. Beresnevičiaus romane „Paruzija“. Naujojo pastoralizmo kontūrai

G. Beresnevičiaus romane „Paruzija“ (2007 m.) akcentuojami ne tik išorinėje realybėje, bet ir pačioje lietuvių tautos sąmonėje įvykę pokyčiai:

- Šiandien užsiėmę niekais nepastebime, jog atsidūrėme saloje. Egzistuojame politikoje, ekonomikoje, Europoje, dargi „Europos centre“, tačiau mes, dėkui Dievui, nuošaly nuo teroro. Žinoma, tai gal dienų klausimas – absurdiški teroro kirčiai trenkia visai netikėtose ir nekalčiausiose vietose. Bet šiandien esame saloje (...) Patekome į istorijos užtėkį, ir tapome vis dėlto sala. Su salos mentalitetu²⁹⁴.

Reflektuojamas uždaros ir saugios, atokios pastoralinės vietos – salos – vaizdinys. Kitaip nei anksčiau aptartuose Ivaškevičiaus ir Dirgėlos naratyvuose, čia akcentuojamas įsivaizduojamas įvietinimo poreikis. Pateikdamas salą kaip pastoralinį kultūrinį vaizdinį Beresnevičius, panašiai kaip ir tradicinių pastoralinių naratyvų autoriai, ieško visą lietuvių tautą įsivaizduojamai suvienijančios vietos. „O vaikystėje sala man buvo dar tarpukarį prisimenantys ir juo dvelkiantys namai. O salos aš ieškojau visą laiką. Dėl to, kad joje gimiau, ar dėl pasaulio

²⁹² Barberis P. Sociokritika// Bergez D., Barberis P. (sud.) Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai pagrindai. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 133.

²⁹³ Peil T., Soovali H. Estonian National Landscapes – the Sum and its Parts// Landscape, Law and Justice. Oslo: Novus, 2005, p. 55.

²⁹⁴ Beresnevičius G. Paruzija. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 123.

šleikštulio. Koks skirtumas“²⁹⁵. Sala įkūnija kokybines savybes – saugumo ir uždarmo garantą; nacionalinės kultūros ribos taip pat gali būti apibrėžiamos, todėl įsivaizduojamai apsaugomos pasitelkus salos įvaizdį²⁹⁶.

Pastoraliniams naratyvams yra būdingi miesto kraštovaizdžiai ir kaimo (agrarinės aplinkos) vaizdavimai. Natūralumas, laukiniškumas, reflektuojant nesuvaldytus kraštovaizdžius, yra pasitelkiamas trimis atvejais: 1) kai tai reikalinga rekreaciniams tikslams; 2) apsibrėžiant kultūrinį identitetą; 3) tokie pasirinkimai yra siejami su istorine situacija ir polinkiais sukurti romantizuotas nacionalinio tapatumo vizijas²⁹⁷. Kalbant apie utopinius gamtinius pastoralinius naratyvus, toks natūralumas įgyja kitą prasmę. Lietuva, lietuviškumas Beresnevičiaus romane saistomas su šalies kraštovaizdžiui nebūdingos vietovėmis, viena vertus, pabrėžiant žaidybinių utopinio gamtinio naratyvo prigimtį; kita vertus, panašiai kaip ir Maironio atveju, kuriant romantizuotus lietuvių (tautos) išskirtinumo mitus.

Siekis ieškoti naujų tautos savivokos, savęs reprezentavimo galimybių, atskleidžiant pakitusias išorinio bei vidinio gyvenimo aplinkybes bei nurodant „susidėvėjusius“, neveiksmingus tradicinės kultūros elementus, žaidimo technikos – šiame darbo skyriuje aptariamus lietuvių literatūrinius naratyvus vienijantis tikslas. Reikšminga, jog Beresnevičiaus romanas „Paruzija“, reflektuodamas aktualias socialinio, dvasinio gyvenimo problemas, siekia sukurti visai lietuvių tautai naują būties ir savivokos erdvę. Toks tapatybės perkūrimas, lietuvių kaip kito – saliečio – sampratos reflektavimas žymi siekį pačią tautą, dabartinėje situacijoje nerandančią sau vietos ir netekusią fiksuotos, stabilios savivokos, naujai įsteigti, įtvirtinti pakitusiose pasaulio, Europos bei šalies istorinių, politinių, socialinių aplinkybių kontekste. Pačiame pasakojime naratyvizuojami tokie naujo, kito, alternatyvaus pasaulio kūrimo veiksmai (lipdymas iš molio).

Aptariamas „Paruzijos“ naratyvas – tarsi simbolinis tautos savikūros aktas; po ironiška pasakotojo kauke slypi slaptas stabilumo, užtikrintumo, įvietinimo ilgesys. Kita vertus, fantastiniais, siurrealizmo elementų (pagrindinio veikėjo Azo „vilkėjimas“ – virtimas vilku) turinčiais ir nuo tikrovės nutolusiais, tradicinei kultūrai iš pirmo žvilgsnio prieštaraujančiais pasakojimais, alternatyvių ateities pastoralinių pasaulių kūrimo pavyzdžiais siekiama išsiveržti iš kultūrinių suvaržymų, kompensuoti trūkumą ar praradimą, atsivėrusį socialiniame kontekste: „žymima tai, kas nepasakyta ar nematoma kultūroje: tai, kas nutylėta, padaryta nematoma, paslėpta ar pradanginta“²⁹⁸.

²⁹⁵ Beresnevičius G. Paruzija. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 187.

²⁹⁶ Peil T., Soovali H. Estonian National Landscapes – the Sum and its Parts// Landscape, Law and Justice. Oslo: Novus, 2005, p. 55.

²⁹⁷ Ten pat, p. 51.

²⁹⁸ Jackson R. Fantasy: The Literature of Subversion. London and New York: Routledge, 1981, p. 3.

Pažymėtina, kad tik pirminė žodžio „sala“ reikšmė apibrėžiama kaip „žemės plotas, iš visų pusių apsuptas vandens (išskyrus žemyną)“²⁹⁹. Rytų Dzūkijoje sala reiškia ir „dirvą, apsuptą pievų; pievą, apsuptą dirvų; miško aikštelę“³⁰⁰. Tarmiškai ji, kaip nurodo žodynas, vartojama ir kaip „kaimo, sodžiaus“ atitikmuo (trečiasis vartosenos atvejis žodyne). Taigi Beresnevičius destabilizuoja ne tik tradicinius pastoralinius įvaizdžius, bet ir apeliuoja į skaitytojo mąstymą, aktualizuodamas kitas – norminėje lietuvių kalboje paslėptas – žodžio reikšmes. Tokią sampratą patvirtina ir romano pasakotojas: „...manau, saloms tinka tai, kas tinka stepėms, uždarai erdvei taip pat kaip ir atvirai; juk stepė yra sala tarp girių (...) Girios taip pat yra salos tarp stepių.“³⁰¹ Žaidimas kalba, kultūriniais ir gamtiniais vaizdiniais, vidaus ir išorės, uždaro ir atviro kategorijomis nurodo pastoralei būdingus ribų peržengimus, reikšmių ir prasmų susipynimus.

Romane „Paruzija“ kvestionuojami tradiciniai kaimo ir lietuvių ryšiai, agrarinio mentaliteto, valstietiškos kultūros šabloniniai vaizdiniai. Kita vertus, pagrindinis romano veikėjas Azas, panašiai kaip ir Ivaškevičiaus „Madagaskare“, yra perkeliamas fiziškai – iš Žaliakalnio, „kur dar driekėsi smetoninės Lietuvos, ne, ne atsiminimai, o teritorija, inkluzai, kuriuose galėjai gyventi po kiautu“ į „naujus rajonus“³⁰².

Šiuolaikiniai lietuvių literatūros tekstai, teigiantys tradicinių pastoralinių įvaizdžių negalią pakitus lietuvių mentalitetui bei iškeldindami visą lietuvių tautą ne tik iš tradicinėje kultūroje įprastinių pastoralinių vietų ar miesto, bet net už Lietuvos ribų, tampa aktyviu, tradicinės lietuviškosios pastoralės atžvilgiu kritišku, todėl maištingu šiuolaikinės kultūros elementu³⁰³. Beresnevičiaus „Paruzija“ atliepia Marxo išskirtą kompleksinės pastoralės versiją. Tokią nuostatą tikrovės atžvilgiu yra įvardijęs ir pats Beresnevičius:

Ir vis dėlto pareiga lieka – įvardyti dabartinę būklę. Ji neišvartoma, ją pabrėžti; be to, įvardijimai gali ir turi būti daromi skirtingai. Įvardijimas skatina, pasakyčiau, visuomeninį aštrumą. Provokuoja diskusiją dėl įvardijimo. O įvardijimas svarbus, kad egzistuotume savo laike ir erdvėje (...). Intelektualas provokuodamas turi įvardyti dabartį, ir iš jos pozicijų – praeitį, tai yra istoriją ir ateitį (...) ³⁰⁴

²⁹⁹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla, 1993, p. 671.

³⁰⁰ Ten pat.

³⁰¹ Beresnevičius G. Paruzija. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 149.

³⁰² Ten pat, p. 191.

³⁰³ R. Williamsas vartoja sąvokas „emergent“, „residual“, „dominant“. Tai, kas dominuojančios kultūros yra pamiršta, pradanginta, sąmoningai ištrinama arba „pamirštama“, vadinama „residual“. „Emergent“ – ką tik pasirodžiusi, staiga iškilusi kultūra, ženklinti jau visiškai kitą kultūrinio mąstymo, pasaulėjautos etapą. Dominuojančia kultūra lietuvių literatūroje ir kultūroje laikytini patvirtinti, idealizuoti, tradiciniai pastoralizmo modeliai – konvenciniai, idealizuoti lietuviškumo vaizdiniai. Kaimas, agrarinė pasaulėjauta – pagrindinis XX a. dominuojantis pastoralinis kultūrinis simbolis. Williams R. Marxism and literature. Oxford: Oxford University Press, 1977, p. 121–127.

³⁰⁴ Beresnevičius G. Intelektualas: misija// Metai, Nr. 3, 2003, p. 153.

Tokią dominuojančiai kultūrai opozicišką, jos atžvilgiu kritišką, pamatines tradicinės kultūros vertes peržiūrinčią bei jos nutylėjimus išviešinančią, o kartu ir probleminius socialinio gyvenimo aspektus aktualizuojančią kultūrą R. Williamsas taip pat teigia esant jau visiškai kitokią, kokybiškai naują fazę, kurią pats vadina staiga iškilusia kultūra³⁰⁵. Williamsas pabrėžia pastarosios savitumą bei akivaizdų atotrūkį nuo prieš tai buvusios vyraujančios tradicijos. Toks dominuojančios kultūros selektyvumas lemia, jog ji neatspindi visos žmonijos veiklos, o tai, ką ji „pasigriebė“, tampa vyraujančiu socialinio gyvenimo apibrėžimu.

Tai kompleksinis procesas, reprezentuojantis kitą socialinį būvį ar sąmonę ir įtraukiantis tai, kas dominuojančioje kultūroje buvo pamiršta ar nepaisyta: tai alternatyvus kitų suvokimas, atskleidžiant nebeatidėliotinus santykius; naujos materialaus pasaulio suvokimo praktikos, nauji išorinio pasaulio suvokimo modeliai (...) tai niekada nėra tiesioginė praktika, iš tiesų tai yra kritiškas nusiteikimas, adaptuojant senąsias formas arba ieškant naujų³⁰⁶.

Šiuolaikinis naujasis pastoralizmas lietuvių literatūroje gimsta iš aktyvios sąveikos tiek su tradiciniu pastoraliniu naratyvu, tiek su socialinio, politinio, visuomeninio gyvenimo realijomis. Kuriami utopiškieji gamtiniai naratyvai – tai ne žlugusio troškimo atvertys (kaip tai buvo būdinga anksčiau aptartiems pastoralinių naratyvų tipams), bet įsivaizduojamas išeitis ir tariamus pakeitimus tikrovei siūlantys tekstai. Paradoksalu, tačiau patys būdami kritiški gyvenamosios tikrovės, aplinkos, tautos atžvilgiu šiuolaikiniai tekstai iš tiesų tampa idiliško – sapną ir realybės sferas sutaikančio – mąstymo atvertimi. Pateikdami tariamai galimas išeitis, įkūnydami rezervines, alternatyvias tautos ir Lietuvos vizijas, kraštutiniu atveju patys tapdami tokiomis lietuvių saugančiomis, globiančiomis, telkiančiomis vietomis (Ivaškevičiaus „Madagaskaras“), šiuolaikiniai lietuvių autoriai realizuoja tai, kas laikoma esmine visos pastoralinės literatūros ir pastoralinio mąstymo intencija: „(...) pabūti anesteziologais. Siūlyti sapnus, nes kitaip pernelyg kraupu“³⁰⁷. Tokie nusiteikimai ir išvalgos leidžia kalbėti apie šiuolaikinėje lietuvių literatūroje ryškėjančias jau ne antipastoralines, bet tautos būti pratęsiančias pastoralinio rašymo, linkstančio į naujų tapatumo formų paieškas, alternatyvių tautinių mitologemų sukūrimą orientuotas pastoralinio rašymo linkmes.

Šiuolaikiniai utopiniai gamtiniai pastoraliniai naratyvai kuriami dviem būdais: 1) reflektuojant įsivaizduojamus Lietuvos iškėlimus į kitą vietą ir kitą laiką (Ivaškevičiaus „Madagaskaras“, Dirgėlos „Alibi knygos“); 2) pateikiant alternatyvius utopinius tautos ir šalies – uždarnos, atokios salos – vaizdinius (Beresnevičiaus „Paruzija“). Pabrėžtina, jog abiem atvejais atsiplėšiama nuo realių Lietuvos vietų ir kraštovaizdžių, visą tautą perkeltiant į

³⁰⁵ Williams R. *Marxism and literature*. Oxford: Oxford University Press, 1977, p. 121–127.

³⁰⁶ Ten pat, p. 125–126.

³⁰⁷ Beresnevičius G. *Intelektualas: misija// Metai*, Nr. 3, 2003, p. 153.

įsivaizduojamas, virtualias, heterotopiškas, sunkiai apčiuopiamas sąmonės, laivo, salos vietas. Kuriami alternatyvūs ateities pastoraliniai pasauliai – tai grynosios sąmonės, vaizduotės projekcijos, neturinčios (arba labai sąlygiškai ir įsivaizduojamai iš dalies turinčios) atramų realiose Lietuvos vietovėse, todėl išreiškiančios ir ryškius lietuvių pastoralinio naratyvo pakitimus. Reprezentuojamas atotrūkis nuo konkrečių įprastinių stabilių vietų ir kraštovaizdžių reiškia ne tik naratyvizuotą persikėlimą laike ir erdvėje, bet ir naujų, alternatyvių tautinio tapatumo formų paieškas, atradimus. Ekokritikos kontekste tokie kitų vietų reprezentavimai tampa reikšmingi tautinio tapatumo rekonstravimo, kūrimo veiksmams.

Svajonė apie galimybę atsitraukti į saugų ir raminantį prieglobstį – gamtos oazę – išnyksta su technologijų įsiveržimu, tikina Marxas³⁰⁸. Vis dėlto žvelgiant į Ivaškevičiaus tekstą, Beresnevičiaus romaną „Paruzija“ tampa aišku, kad natūrali gamta tampa literatūrinę vaizduotę žadinančia motyvacija. Salos, lietuvių kaip kito – egzotiško saliečio jūreivio mentalitetu – samprata sieja visus darbe aptariamus kito pasaulio kūrimo strategiją atliepiančius lietuvių literatūrinius naratyvus. Pastoralinė kito pasaulio kūrimo strategija glaudžiai susijusi su savęs ir tautos kūrimo procesais, perkūrimo mechanizmais. Utopiškieji gamtiniai naratyvai tampa tiek kito – įsivaizduoto – pasaulio sukūrimo, tiek ir lietuvių, visos lietuvių tautos kaip kitos, kitokios įsteigimo vieta. Utopinę romanu sukurtą pasaulio prigimtį nurodo tai, kad jame viskas yra įmanoma kaip rojuje: „Vilkolakystės įvaldymas, orai, mintys, lietūs, - tau viskas paklūsta toje saloje“³⁰⁹.

Laukiniškumo išryškinimas sietinas su polinkiais sukurti romantizuotas nacionalinio tapatumo vizijas. Atliepiant tai, Beresnevičiaus romano „Paruzija“ pasakotoją-ironizuotoją neretai keičia pasakotojas-lyrikas, besirūpinantis tautos likimu. Tokiu būdu utopiškieji gamtiniai naratyvai tampa ideologizuoto kalbėjimo, atkartojančio nacionalinius tautos savikūros mechanizmus, pavyzdžiais. Kita vertus, žvelgiant iš ekokritinės ir kultūrologinės perspektyvos, pastebima, kad „žmonės šiandien nebegali atsitraukti į idilišką pastoralizmą, kadangi tokia niša jau kultūriškai „užkrėsta“³¹⁰. Galima daryti prielaidą, kad sąmoningai ir tikslingai ieškoma kitų lietuvių tautą globiančių vietų. Siekis atsiriboti, „apvalyti“ sąmonę, atsikratyti kultūrinių klišių ir nuspręstų galvojimo apie vietą ir tautą modelių lemia, kad yra gręžiamasi į dar neužvaldytas, laukiniškumą nurodančias vietas. Sala – nesuvaldyta sritis, Arkadijos atitikmuo, kurioje galima viską pradėti iš naujo.

³⁰⁸ Marx L. *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America*. Oxford University Press, 1964, p. 3.

³⁰⁹ Beresnevičius G. *Paruzija*. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 206–207.

³¹⁰ Grewe-Volpp C. *Nature “Out There” and as “a Social Player”*: Some Basic Consequences for a Literary Ecocritical Analysis// *Nature in Literary and Cultural Studies: Transatlantic Conversations on Ecocriticism*. 2006, p. 81.

Ironiškas kalbėjimas, kelių perspektyvų ir žiūros taškų persiklojimas viename tekste, žaidimo principas išryškina kritinius, taisytinus socioistorinio, politinio, kultūrinio Lietuvos gyvenimo aspektus. Susvetimėjimas, nesusivokimas laike, destabilizuota būtis, trūkinėjantys bendruomeniškumo ryšiai, tapatumo krizė, atsisaistymas, atitolimas nuo gamtos, ne-vietos patirtys laikytini esminiais ir visus aptartus tekstus vienijančiais dėmenimis. Literatūriniais naratyvais išryškinti probleminiai aspektai – tai XXI a. pradžios „įtampas ir nerimą“, pasak Giffordo, lemiantys veiksniai. Utopiškųjų gamtinių naratyvų kūrėjai pateikia alternatyvius įsivaizduojamai galimus pasaulius, siūlo išeities būdus. Problemų išviešinimas patvirtina prigimtinių teoriniame diskurse apibrėžtą pastoralės kritiškumą, atliepia tai, ką Marxas vadina kompleksine pastorage arba mąstymo moda. Pastoralinę kito pasaulio kūrimo strategiją atliepiantys tekstai, fiksuodami kintančias savęs suvokimo formas, reprezentuoja tai, ką Iseris vadina esmine pastoralizmo savybe – nuolatinio pabaigos atidėliojimu³¹¹. Paradoksalu, tačiau būtent šiuolaikiniais utopiniais pastoraliniais naratyvais pasiekiamas esminis pastoralės tikslas – sutaisyti svajonės, trokštamybės ir realybės sritis.

Neapsiribojant apokaliptinėmis nevirtų nešančiomis tautos sunaikinimo vizijomis, utopiškaisiais gamtiniais naratyvais suteikiama tariama tęstinumo viltis. Visos į ateitį nukreiptos tautos išlikimo vizijos ženklina reikšmingą kultūrinio mąstymo pokytį, tampa naujojo pastoralizmo lietuvių literatūroje pavyzdžiais. Utopiškieji gamtiniai pastoraliniai naratyvai išnyra devitalizacijos dominančių pripildytame, apokaliptinę sąmonę produkuojančiame XX a. pabaigos–XXI a. pradžios lietuvių literatūriniame, kultūriniame kontekste kaip kitokio galvojimo, produktyvaus, kuriančio santykio su aplinka pavyzdžiai.

Perėjimas nuo tradicinių pastoragei būdingų tarpinių kraštovaizdžių (atokaus kaimo, miesto) prie laukinių, natūraliai gamtos nulemtų kraštovaizdžių (salos, jūros) ženklina ir trokštamus mentalinius pokyčius. Artimumas gamtai sugrąžina šiuolaikinius naująjį pastoralizmą atspindinčius naratyvus prie lietuviškojo pastoralizmo ištakų, siejamų su atokiais girios, miško vaizdiniais (Baranausko, Donelaičio, Maironio tekstai). Globalizacijos, technologijos amžiuje toks grįžimas prie gamtos atliepia jau post-ekokritinės XXI a. pradžios lietuvių literatūrinių naratyvų perskaitymo galimybes. Kita vertus, kaip mąstymo, minties produktai ar grynosios sąmonės projekcijos tokie vaizdiniai nurodo ir persikėlimą iš realaus (atokaus kaimo, sugamtinto miesto) kraštovaizdžio į sąmonės sritį. Toks persikėlimas, saugios vietos nesuradimas Lietuvoje reiškia kultūrinio maišto poreikį ir ženklina reikšmingus kultūros pakitimus.

Galima daryti prielaidą, jog atskleistas faktas, kad jokios realios vietos šiandien nebegali būti suprantamos kaip pastoralinės, ženklina XXI a. pradžioje ištikusią ekologinę bei

³¹¹ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: Aidai, 2002, p. 14.

lietuviškosios tapatybės (nacionalinės savimonės) krizę, provokuoja pastoralinės kito pasaulio strategijos atsiradimus. Tai reikšmingas kultūrinio pokyčio periodas, į kurį reaguoja ir šiuolaikiniai lietuvių literatūros kūrėjai, siūlydami utopinius pastoralinius naratyvus kaip įsivaizduojamus susiklosčiusios kultūrinės situacijos sprendimo būdus.

IŠVADOS

Pastangos pabėgti nuo destruktivos tikrovės patirties į literatūriniu diskursu susikurtą gaivios žalumos ir ramybės šalį Arkadiją – vienas esminių visas literatūrines pastorales siejančių ypatybių.

Žvelgiant į 1945–2010 metais parašytus lietuvių literatūrinius tekstus išryškėja dvi pastoralinės strategijos: atsitraukimo ir kito pasaulio kūrimo. Atsitraukimas reiškia ir kito – trūkstamo, prarasto praeities pasaulio – įsivaizduojamą susigrąžinimą; kito pasaulio kūrimas reikalauja pasitraukimo į vaizduotės erdves, į ateitį, į salą, etc. Nors teorijoje glaudžiai persipynusios, praktikoje šios strategijos pakankamai aiškiai diferencijuojamos. Pastoralinė atsitraukimo strategija kaip vienintelė pozityvi išlikimo forma istorinių kataklizmų, kultūrinių pervartų fone vienija aptartus lietuvių išeivių (J. Meko, B. Pūkelevičiūtės, P. Andriušio, A. Baranausko, M. Katiliškio) ir sovietmečio Lietuvoje parašytus A. Ramono, B. Radzevičius, J. Apučio pastoralinius naratyvus. Grindžiama atmintimi ji kartu reiškia ir rašytojo deklaruojamą požiūrį, laikyseną aplinkos, gyvenamosios tikrovės atžvilgiu. Savos kultūros, tradicinių verčių, lietuviškosios gamtinės pasaulėjautos, autentiškos asmeninės ir kultūrinės bendruomeninės atminties teigimas, sentimentalus kalbėjimo tonas, prarasties refleksijos ženklina visus pastoralinę atsitraukimo strategiją reprezentuojančius tekstus. Visi atsitraukimo strategiją reprezentuojantys pastoraliniai naratyvai atskleidžia savojo laiko įtampas ir nerimą. Pabėgimas į vietą, apsaugotą nuo miesto, įtampų ir dabarties, iš tikrųjų reiškia probleminių gyvenimo aspektų aktualizavimą, išviešinimą. Ryškiausi atsitraukimai kažką grąžina savo bendruomenei ir kultūrai. Prisirišimas prie vietos (urbanistinės ar kaimiškos aplinkos) čia reiškia tapatumą ir priklausymą – trokštamą, trūkstamą santykį, atgimstantį sąveikoje su įsivaizduota praeitimi. Pastoralinę atsitraukimo strategiją reprezentuojantys idiliškieji, elegiškieji (urbanistiniai arba agrariniai) naratyvai – idealizuoti dabarties, prarasti praeities pastoraliniai pasauliai – iš tiesų yra žlugusio troškimo, trūkumo atvertys.

Pastoralinė kito pasaulio kūrimo strategija, lydimą utopiškų nusiteikimų, kritinės laikysenos gyvenamosios tikrovės atžvilgiu susieja XXI a. pradžioje parašytus lietuvių literatūrinius naratyvus. Analizuoti M. Ivaškevičiaus, P. Dirgėlos, G. Beresnevičiaus tekstai aktualizuoja persikėlimą į kitas – tariamai galimas – laivo, salos heterotopines vietas. Reflektuodama alternatyvių, į ateitį nukreiptų pastoralinių pasaulių sukūrimus, ši strategija reiškia ir naujų globiančių pastoralinių vietų sukūrimus. Pastoralinę kito pasaulio kūrimo strategiją nuo pastoralinės atsitraukimo strategijos skiria aiškus suvokimas ir nuostata, jog trokštamo pasaulio dar nėra. Mėginimas kalbos (rašymo, kalbėjimo) pagalba išspręsti

gyvenamojoje tikrovėje tyrančias įtampas realizuoja esminę visos pastoralinės literatūros funkciją – teikti guodžiančius ir būti raminančius sapnus.

Ribinėmis, kritinėmis aplinkybėmis pastoralinių strategijų suponuotiems pastoraliniams naratyvams tenka esminis vaidmuo – tiek išviešinti, aktualizuoti probleminius ar trūkstamus gyvenamojo meto aspektus, tiek sukurti būti stabilizuojančius pasaulėvaizdžius. Analizuoti pastoraliniai elegiškieji (urbanistiniai, agrariniai), idiliškieji (urbanistiniai, agrariniai), utopiniai gamtiniai pastoraliniais naratyvai tampa vietomis ir priemonėmis, padedančiomis atkurti trokštamus asmeninio ir kolektyvinio tapatumo vaizdinius. Nuo kitais literatūriniais naratyvais kuriamų tikrovės modelių pastoralinį rašymą skiria paieškos saugių ir fiziškai globiančių, kartu estetiškai malonių, poilsiui skirtų (*locus amoenus*, *otium*, „prarastojo rojaus“, Arkadijos) vietų paieškos. Aukso amžiaus simbolika, vaikystės pasakojimai – pastoralinį pasakojimą grindžiantys naratyviniai elementai. Reprezentuotosios vietos, patvirtinant ekokritinį požiūrį, tirtuose tekstuose įkūnija kokybines konkrečios vietovės savybes, jos yra užuodžiamos, girdimos, su jomis saistomasi emociškai, linkstama tapatintis. Idealizuoti nesuvaldytos gamtos peizažai, kultivuoti kaimo kraštovaizdžiai, sugamtinti miestovaizdžiai (urbanistinės modos reprezentantai) – tai ir kultūriniai simboliai, kalbantys didelei daliai žmonių, kurie dalijasi ta pačia kultūra.

Šiuolaikiniai utopiniai gamtiniai pastoraliniai naratyvai kuriami dviem būdais: 1) reflektuojant įsivaizduojamus Lietuvos iškėlimus į kitą vietą ir kitą laiką (Ivaškevičiaus „Madagaskaras“, Dirgėlos „Alibi knygos“); 2) pateikiant alternatyvius utopinius tautos ir šalies – uždaros, atokios salos – vaizdinius (Beresnevičiaus „Paruzija“). Pabrėžtina, jog visais atvejais atsiplėšiama nuo realių Lietuvos vietų ir kraštovaizdžių, visą tautą perkeliant į įsivaizduojamas, virtualias, heterotopiškas, sunkiai apčiuopiamas sąmonės, laivo, salos erdves. Pastoralinės kito pasaulio kūrimo strategijos kontekste kuriami alternatyvūs ateities pastoraliniai pasauliai – tai gryniosios sąmonės, vaizduotės projekcijos, neturinčios (arba tik iš dalies turinčios) atramų realiose Lietuvos vietovėse. Naujausiuose XXI a. pradžios prozos tekstuose jau nebe kaimas ar miestas, bet sala tampa lietuvių sąmonei kalbančiu kultūriniu simboliu. Reprezentuotas atotrūkis nuo konkrečių įprastinių stabilių vietų ir kraštovaizdžių reiškia ne tik naratyvizuotą persikėlimą laike ir erdvėje, bet ir naujų alternatyvių tautinio tapatumo formų paieškas. Ekokritikos kontekste tokie kitų vietų reprezentavimai tampa reikšmingi tautinio tapatumo rekonstravimo veiksmams. Naujasis pastoralizmas atsiranda kaip atsakas į pakitusią geopolitinę, sociokultūrinę situaciją. Aktualizuojami migracijos, atsisaistymo nuo vietos, nusidėvėjusių tapatumo formų vaizdiniai reiškia ir pastoralinių vietų negalią pakitus istorinėms, kultūrinėms aplinkybėms. Utopiškasis pastoralinis naratyvas tampa vieta, kurioje kuriami ir kritiškai persvarstomi lietuviškojo tapatumo pamatai.

Detali pasirinktų tekstų analizė atskleidė, kad pastoralinė atsitraukimo strategija pasitelkiama susidūrus su neįveikiamais socioistorinio, politinio gyvenimo pokyčiais, egzilinėmis (išeiškomis, kai pasitraukiama fiziškai, bei „vidinės emigracijos“ sovietmečiu) patirtimis. Suvokimas, kad trokštamo pasaulio jau nebėra, provokuoja nostalgiskus, kartais krypstančius į melancholiją kalbėjimo tonus. Atsitraukimo strategiją reprezentuojantys elegiškieji idiliškieji (urbanistiniai, agrariniai) naratyvai tampa žlugusio troškimo atvertimis. Paradoksalu, tačiau būtent pastoralinės kito pasaulio kūrimo strategijos suponuoti XXI a. pradžios utopiškieji pastoraliniai naratyvai, grindžiami ne atsitraukimo, bėgimo nuo tikrovės, bet atvirumo laikysena ir utopiškais nusiteikimais, įstengia atliepti esminei pastoralinio rašymo funkcijai – sutaisyti tikrovės ir įsivaizduojamybės sferas.

Įvadinėje darbo dalyje suformuluota hipotezė patvirtinama tik iš dalies. Slenkstiniai periodai, ribinės situacijos, skirtinga kultūrinė aplinka iš tiesų lemia pastoralinių strategijų atsiradimus kaip savitus atsako į gyvenamąją tikrovę (paprastai destruktvyią, negatyvią) būdus. Vis dėlto žvelgiant į išeivių naratyvus ir Lietuvoje sovietmečiu parašytus tekstus tampa aišku, kad pasirinkta strategijos forma ir pastoralinio kalbėjimo būdai nesiskiria. Tiek išeivijoje, tiek ir sovietmečio Lietuvoje rašiusių autorių tekstai atliepia tai pačiai pastoralinei atsitraukimo strategijai, nurodo vienijantį siekį ir pastangas pasislėpti nuo gyvenamosios tikrovės atsitraukiant į literatūrinį naratyvą sukurtus idealizuotus pasaulėvaizdžius. Tiek kaimas (kultivuoti kraštovaizdžiai), tiek miestas (urbanizuotos vietovės, sugamtinti miestovaizdžiai) gali tapti traukos ir vertės centrais. Tiek išeivijoje, tiek Lietuvoje kurti tekstai priskirtini elegiškosios (agrarinės, urbanistinės) ir idiliškosios (agrarinės, urbanistinės) modos pavyzdžiams. Miestas, alternatyva kaimui, tampa lygiai tokiu pat idealizuojamu objektu. Fizinis nuotolis lemia, jog kaimas išeivių tekstuose, kitaip nei Lietuvoje parašytuose pastoraliniuose naratyvuose, tampa idealizuojamu objektu.

Atotrūkį nuo lietuvių literatūroje dominuojančios pastoralinės atsitraukimo strategijos ryškiausiai ženklina naujausi XXI a. pradžios tekstai – pastoralinės kito pasaulio kūrimo strategijos pavyzdžiai. Pakitusi kultūrinė situacija, globalizacija, emigracija, nauji literatūriniai ieškojimai lemia ir pastoralinio naratyvo kaitos linkmes.

Kalbėjimas pastoralinėmis sąvokomis šiandien nukreipia į plačius gamtos vs kultūros, sava vs svetima, lytiškumo, ideologijos, tapatumo svarstymus. Pastoralėmis šiandien gali tapti bet kas – pradedant gatvėmis, prekybos centrais, automobiliais, etc. Konceptualizuotos dvi skirtingos pastoralinės strategijos leido aktualizuoti pastoralinį rašymą kaip tekstą, atsirandantį sudėtingais istoriniais tarpsniais, kultūrinio virsmo periodais, todėl kalbantį aktualiomis gyvenamosios tikrovės reikšmėmis.

Šaltiniai

Pagrindiniai šaltiniai

- Andriušis P. Anoj pusėj ežero: apysakos. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Aputis J. Horizonte bėga šernai. Vilnius: Vaga, 1970.
- Aputis J. Tiltas per Žalpę. Vilnius: Vaga, 1980.
- Aputis J. Gegužė ant nulūžusio beržo. Vilnius: Vaga, 1986.
- Baranauskas A. Kalvos ir lankos: tolimojo Suvalkijos kampelio žmonės ir gamta. Putnam: Spauda, 1959.
- Beresnevičius G. Paruzija. Vilnius: Tyto alba, 2007.
- Dirgėla P. Alibi knygos. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
- Ivaškevičius M. Madagaskaras. Vilnius: Apostrofa, 2004.
- Katiliškis M. Užuoventė. Išėjusiems negrįžti. Vilnius: Vaga, 1990.
- Mekas J. Semeniškių idilės. Reminiscencijos. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Pūkelevičiūtė B. Aštuoni lapai. Devintas lapas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.
- Radzevičius B. Balsai iš tylos. Vilnius: Vaga, 1970.
- Radzevičius B. Link Debesijos. Vilnius: Vaga, 1984.
- Ramonas A. Ramybės kalva. Vilnius: 7 meno dienos, 1997.
- Ramonas A. Vasario upės. Vilnius: Tyto alba, 2007.

Kiti šaltiniai

- Baranauskas A. Anykščių šilelis. Prieiga per internetą <http://antologija.lt/text/antanas-baranauskas-anyksciu-silelis> [žiūrėta 2014-06-07].
- Ivaškevičius M. Istorija nuo debesies. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998.
- Jakučiūnas A. Tėvynė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007.
- Maironis Mačiulis J. Pavasario balsai. Prieiga per internetą <http://antologija.lt/text/maironis-pavasario-balsai> [žiūrėta 2014-10-27]
- Navakas K., Česonis G. Sutiktas Kaunas. Kaunas: Meno tvirtovė, 2004.
- Parulskis S. Murmanti siena. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
- Šatrijos Ragana Pečkauskaitė M. Sename dvare. Prieiga per internetą: <http://antologija.lt/text/satrijos-ragana-sename-dvare?lang=en> [žiūrėta 2014-12-10]
- Teokritas. Idilės. Epigramos. Vilnius: Aidai, 2000.

Literatūra

1. Alpers P. What is Pastoral? Chicago: University of Chicago Press, 1996.
2. Aputis J. Maži atsakymai į didelius klausimus. Pokalbiai, esė. Vilnius: Alma littera, 2006.
3. Aristotelis. Rinkiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1990.
4. Bakhtin M. M. The Dialogic Imagination: Four Essays. Austin: University of Texas Press, 1982.
5. Bal M. Narratology – Introduction to the Theory of Narrative. Toronto: University of Toronto Press, 1997.
6. Bal M. Travelling Concepts of the Humanities: A Rough Guide. Toronto: University of Toronto Press, 2002.
7. Baliutytė E. Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
8. Beresnevičius G. Intelektualas: misija// Metai, Nr. 3, 2003.
9. Barberis P. Sociokritika// Bergez D., Barberis P. (sud.) Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai pagrindai. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
10. Blythe H. Pastoral Permutations within the Colonial Romance: Robert Browning's "Waring" and Alfred Domett's Ranolf and Amohia// Colloquy: Text Theory Critique. Nr. 23, 2012. Prieiga per internetą http://artsonline.monash.edu.au/colloquy/download/colloquy_issue_twentythree/blythe.pdf [žiūrėta 2013-12-13]
11. Bonheim H. The Narrative Modes: Techniques of the Short Story. Cambridge: Boydell & Brewer Inc, 1992.
12. Booker K. M. Utopian and Dystopian Fiction// Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York, 2005.
13. Buell L. American Pastoral Ideology Reappraised1 [elektroninis išteklius], 1994. Prieiga per internetą <http://xroads.virginia.edu/~drbr/buell.txt> [žiūrėta 2014-10-21].
14. Buell L. The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.
15. Buell L. Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.
16. Buell L. The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Oxford: Blackwell Publishers, 2005.
17. Burke K. The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1973.

18. Cuddon J. A. *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London & New York: Penguin Books, 1992.
19. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla, 1993.
20. Daniels S. Place and the Geographical Imagination// *Geography. Journal of the Geographical Association*, UK. Vol. 77 (4), 1992.
21. Daniels S. Introduction// *Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and the United States*. Daniels S. (ed.). Cambridge: Polity Press, 1993.
22. Daukantas S. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
23. Donskis L. *Moderniosios sąmonės konfigūracijos*. Vilnius: Baltos lankos, 1994.
24. Eagleton T. *Įvadas į literatūros teoriją*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
25. Emanuelsson U. *The Rural Landscape of Europe. How Man has Shaped European Nature*// *The Swedish Research Council Formas*. T. 5, 2009.
26. Erzgräber W. *Utopija / Antiutopija*// *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*. Vilnius: Tyto alba, 2000.
27. Ettin A. *Literature and the Pastoral*. London: Yale University Press, 1984.
28. Foucault M. *Of Other Spaces, Heterotopias*. 1984. Prieiga per internetą <http://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heterotopia.en.html> [žiūrėta 2014-10-14]
29. Fowler A. *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Cambridge: Harvard University Press, 1982.
30. Frye N. *The Archetypes of Literature*. 1951. Prieiga per internetą: <http://www.eacfaculty.org/pchidester/Eng%20102f/Archetypal%20Criticism.pdf> [žiūrėta 2014 04 14]
31. Frye N. *The Anatomy of Criticism: Four Essays*. Princeton (N.J.): Princeton University Press, 1990.
32. Garber F. *Pastoral Spaces*// *Texas Studies in Literature and Language*. 30, Nr. 3, 1988.
33. Garrard G. *Ecocriticism. The New Critical Idiom*. Routledge: London and New York, 2004.
34. Gee S. *The Country of Writing// Literary Expressions of Exile: A Collection of Essays. Studies in Comparative Literature*. Whitehouse R. (ed.). Lewiston, NY: Edwin Mellen Press. Vol. 41, 2000, p. 15.
35. Gifford T. *Pastoral. The New Critical Idiom*. London and New York: Routledge, 1999.
36. Gifford T. *Reconnecting With John Muir: Essays in Post-pastoral Practice*. The University of Georgia Press, 2006.

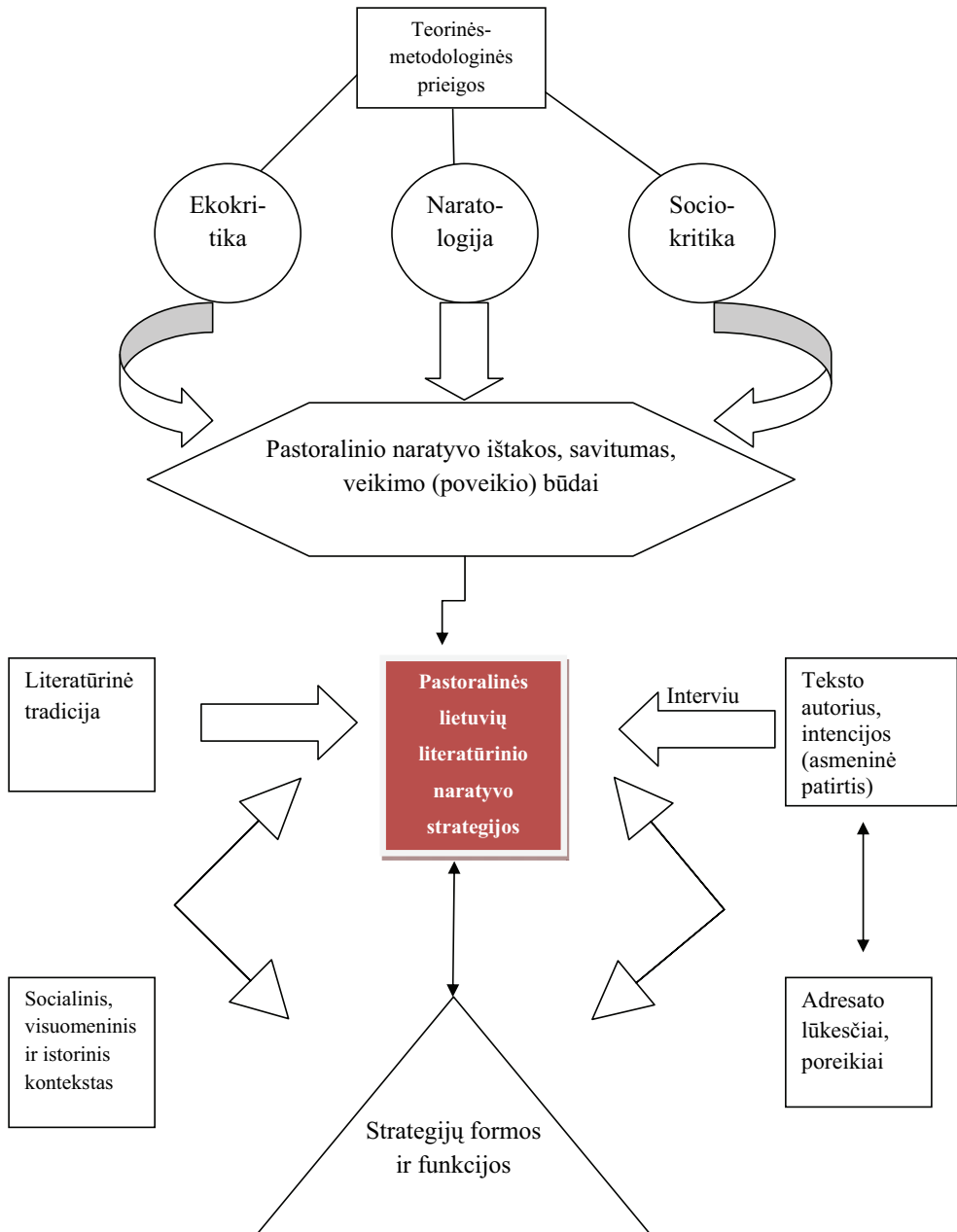
37. Grewe-Volpp C. Nature "Out There" and as "a Social Player": Some Basic Consequences for a Literary Ecocritical Analysis// *Nature in Literary and Cultural Studies: Transatlantic Conversations on Ecocriticism*. 2006.
38. Halperin D. M. *Before Pastoral: Theocritus and the Ancient Tradition of Bucolic Poetry*. New Haven: Yale University Press, 1983.
39. Heise U. K. *Eco-Narratives*// *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York, 2005.
40. Hess S. Postmodern Pastoral, Advertising, and the Masque of Technology// *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 11 (1), 2004.
41. Howe K. R. *Nature, Culture and History: the "Knowing" of Ocean*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2000.
42. Hunter R. *Theocritus: A Selection*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
43. Iser W. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Vilnius: Aidai, 2002.
44. Iser W. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore and London, 1994.
45. Ivaškevičius M. *Stilius plius*// *Šiaurės Atėnai*. Rugpj. 30, 2003.
46. Ivaškevičius M. Emigrantus gali gražinti tik Vilniaus miestas. *Lrytas.lt* (2013-01-02) Prieiga per internetą <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/dramaturgas-m-ivaskevicius-emigrantus-gali-grazinti-tik-vilniaus-miestas-201301011247.htm> [žiūrėta 2013-07-27].
47. Jackson R. *Fantasy: The Literature of Subversion*. London and New York: Routledge, 1981.
48. Kelertienė V. *Marius Katiliškis// Lietuvių egzodo literatūra 1945-1990*. Vilnius: Vaga, 1997.
49. Kubilius V. *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma Littera, 1995.
50. Kubilius V. *Tautinė literatūra globalizacijos amžiuje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003.
51. Kuizinienė D. *Praradimo ir išlikimo dilema išeivijos kultūroje*, 2003. Prieiga per internetą <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/6485-dalia-kuiziniene-praradimo-ir-islikimo-dilema-iseivijos-kulturoje> [žiūrėta 2014-12-03]
52. Liulevičienė A. *Birutė Pūkelevičiūtė// Lietuvių egzodo literatūra 1945-1990*. Vilnius: Vaga, 1997.
53. Lothe J. *Space, Time, Narrative: From Thomas Hardy to Franz Kafka and J. M. Coetzee*// *Literary Landscapes: From Modernism to Postcolonialism*. Hawthorn J., Lothe J. (eds.). New York: Palgrave Macmillan. 2008.

54. Lowenthal D. European and English Landscapes as National Symbols// Geography and National Identity. Hooson D. (ed.) Oxford: Blackwell Publishers, 1994.
55. Maciocco G. Landscape Project, City Project// Urban and Landscape Perspectives. Maciocco G. (ed.). Springer, Vol. 2, 2008, p. 20.
56. Mačaitytė-Kasalienė L. Regioninės savimonės (re)prezentacijos: *kraštovaizdis, vieta ir tapatumas* XXI amžiaus pradžios Kauno literatūriniuose ir foto naratyvuose// Literatūrinė Kauno regiono savimonė [elektroninis išteklius]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.
57. Marx L. The Machine in the Garden The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in Amerika. Oxford University Press, 1964.
58. Marx L. Pastoralism in America// Ideology and Classic American Literature. Eds. S. Bercovitch, M. Jehlen. Cambridge University Press, 1986.
59. Milner A. Literature, Culture and Society. Routledge, London and New York, 2005.
60. Miłosz Cz. Tėvynės ieškojimas. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
61. Noak J. Balsas iš tylos: esė apie Bronių Radzevičių// Žolė po šerkšnu. Kundrotas J. (sud.). Kaunas: Varpas, 1994.
62. Palang H. Landscape Changes in Estonia: the Past and the Future. Tartu university Press, 1993.
63. Parulskis S. Namai būseną, kurią reikia sukurti. Lrytas.lt (2012-12-25). Prieiga per internetą <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/namai-busena-kuria-reikia-sukurti.htm> [žiūrėta 2013-11-15]
64. Peil T., Soovali H. Estonian National Landscapes – the Sum and its Parts// Landscape, Law and Justice. Oslo: Novus, 2005.
65. Peluritytė-Tikuišienė A. Vilniaus sapnas šiuolaikinėje lietuvių poezijoje// Acta litteraria comparativa. Vol. 4, 2009.
66. Platonov R. S. Pastoral Space in Nineteenth-Century Russian Prose// Modern Language Review, 102 , 2007.
67. Ragaišienė I. Literatūra – kultūros ekologija// Ekokritikos akivarai: monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007.
68. Ryan M. L. Space, Place and Story. Prieiga per internetą <http://users.frii.com/mlryan/spaceplace.pdf> [žiūrėta 2013-09-18]
69. Ryan M. L. Narrative as Virtual Reality. Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.
70. Ryan M. L. Narrative// Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York, 2005.

71. Rushdie S. *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981 – 1991*. London, Granta, 1991.
72. Schama S. *Landscape and Memory*. Toronto: Random House of Canada, 1995.
73. Sales R. *English Literature in History 1780–1830: Pastoral and Politics*. London: Hutchinson, 1983.
74. Scheese D. *Nature writing. The Pastoral Impulse in America*. Routledge: New York and London, 2002.
75. Schopflin G. *The Dilemmas of Identity*. Tallinn: Tallinn University Press, 2010.
76. Sheeran P. *The Narrative Creation of Place// Nature and Identity in Cross-Cultural Perspective*. Buttrimer A., Wallin L., (eds.). Netherlands: Kluwer Academic Publishers. 1999.
77. Siddall S. *Landscape and Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
78. Smethurst P. *The Postmodern Chronotope: Reading Space and Time in Contemporary Fiction*. Amsterdam: Rodopi, 2000.
79. Speičytė B. Kraštovaizdis ir erdvinė vaizduotė XIX amžiaus vidurio Lietuvoje// *Metmenys*, Nr. 79, 2000.
80. Speičytė B. Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje. Vilnius: VU leidykla, 2004.
81. Sprindytė J. *Prozos būsenos 1988 – 2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
82. Šilbajoris R. An Intellectual's Encounter with Nature – Modern Trends in Lithuanian Poetry// *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*. Vol. 20, Nr. 2, 1974.
83. Šilbajoris R. Czesławas Miłoszas ir lietuviška Arkadija// *Metmenys* 79, 2000.
84. *Tarptautinių žodžių žodynas*, sud. V. Vaitkevičiūtė, Vilnius: Žodynas 2007.
85. Tereškinas A. Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje. Vilnius: Baltos Lankos, 2001.
86. Ulčinaitė E. Bukolinės poezijos tradicija LDK. Literatūroje// *Bukolikos, arba Piemenų eilės apie Vilnių. X ekologų. Niedźwiedź J., Ulčinaitė E. (sud.)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
87. Venclova T. Vilnius kaip nostalgijos objektas. Prieiga per internetą <http://www.eurozine.com/articles/2009-10-06-venclova-lt>. [žiūrėta 2013-12-11]
88. Višomirskytė V. *Antano Škėmos teksto strategija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo leidykla, 2004.
89. Višomirskytė V. *Kaip šiandien maištauja rašytojai// Darbai ir dienos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. Nr. 42, 2005.

90. Višomiskytė V. Heterotopinė Kauno erdvė// Literatūrinė Kauno regiono savimonė [elektroninis išteklius]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.
91. Wesolowski D. L. Frustrated Desire and Controlling Fictions: The Natural World in Ancient Pastoral Literature [daktaro disertacija]. Missouri-Columbia University Press, 2011.
92. Whitebrook M. Identity, Narrative and Politics. London: Routledge, 2001.
93. Williams R. Marxism and literature. Oxford: Oxford University Press, 1977.
94. Zaborskaitė V. Literatūros mokslo įvadas. Vilnius: Mokslas, 1988.
95. Žakevičienė I. Teksto ekologija arba mėginimai skaityti aplinką// Ekokritikos akivarai: monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007.
96. Žakevičienė I. Ekokritikos kryžkelėse. Tomo Staniulio naujausių laikų pastoralė// Darbai ir dienos. T. 42, 2005.
97. Žukauskaitė A. Anamorfozės. Nepamatinės filosofijos problemos. Vilnius: Versus Aureus, 2005.

PRIEDAI

Pav. 1 Disertacijos tyrimo modelis.

Livija MAČAITYTĖ-KASELIENĖ

**PASTORALINĖS LIETUVIŲ LITERATŪRINIO
NARATYVO STRATEGIJOS (1945–2010)**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius

(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K15-023. Tiražas 15 egz. 2015 02 24.

Nemokamai.